

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2025 PRIS: 99 KR

Meningen med livet

Vi reder ut – från Sokrates till självhjälp

FRIZON

LARS TRÄGÅRDH

om att amerikanska universitet blivit ideologifabriker.

CIVILISATION

LENA KÅRELAND

om hur Alfred Nobel levde ett liv i sus och dus i Paris.

SVENSKA FACKBÖCKER

16 EXTRA SIDOR OM
SOMMARENS BÄSTA
LÄSNING

HJÄLP MÄNNISKOR I NÖD

Bli månadsgivare på
lakareutangranser.se

MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv

Alltid öppet och
utan betaltväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden.

Där var den då – min medelålderskris

Nina Solomin

”Men det är förstås en smula medelålders att se relationer och vackra promenader som viktiga aspekter av meningen med livet.”

När jag just hade fyllt femtio skaffade jag hund. Jag såg valpen på nätet och visste. Där var den, min medelålderskris. Lurvig, liten och svart. Jag köpte ingen motorcykel, hade ingen otrohetsaffär och tog inte LSD, vilket tydligen blivit populärt bland mogna människor som vill pigga upp tillvaron. Istället blev det ”Brorsan”, som mina barn kom att namnge honom.

Ska då inte en riktig femtioårskris omfatta åtminstone någon typ av revolt tänker ni kanske? Jo, det var just det. Frånsett min yngste son var så gott som alla omkring mig emot hund. En tyckte att det var för dyrt, en annan att det var elakt mot vår katt, en tredje att det bara var dumt och onödigt i största allmänhet. Särskilt mycket emot det hela var svärmor.

Jag skulle ljuga om jag sa att det inte var med stor tillfredsställelse jag köpte Brorsan, på tvärs mot allas åsikter och goda råd. Det gav mig samma punkiga känsla av att ge fingret åt hela världen som vilken femtioplus man på en nyförsvad Harley-Davidson som helst.

NÄR BRORSAN OCH JAG är ute och går och folk undrar vad han är för sort svarar jag ”Cavahavapoo-huahua”. ”Åhå!” säger de då och nickar. Ibland måste jag rabbla ramsan över hans härkomst: ”cavalier, bichon, pudel, chihuahua” – extremt långt och tråkigt att uttala. Sedan går vi raskt över till andra samtalsämnen. Vi hundägare har ju en särskild etikett. Man stöter ihop rätt ofta, men pratar bara om neutrala saker: Vädret. Veterinärer. Årstiden. Hundhälsa.

Dessa stunder av småprat kan förefalla ytliga och repetitiva men forskning har visat att vardagligt småprat med främlingar – kassörskan, brevbäraren, grannen – gör livet långt och lyckligt och betyder mer än att ha blott enstaka djupare samtal. Att vara hundägare gör en också mer förankrad i sitt bostadsområde. Man blir sedd av hundnätverket, nickar till andra hussar och mattar.

EN LUSTIG SOCIOLOGISK SKILLNAD är att i min genomsnittliga medelklassförort i södra Stockholm finns flera hundägare som inte vill låta djuren hälsa. De drar åt sig kopplet och tittar bort. När jag tar med Brorsan till innerstadens Östermalm däremot är känslan en annan. Där är hundmöten nästan alltid välkomna. Hundägarna där tycks alltså inte bara vara mer välklädda utan även mer frimodiga och socialt tillitsfulla än folk där jag bor. Kanske beror det på att Östermalm är mer homogen?

MEN ÄVEN I MIN förort har vi som sagt en del hundmöten. Häromveckan hamnade jag i en ren Monty Python-sketch då en tik skamlöst fläkte ut sig mitt på gångvägen och Brorsan bums uppvaktade henne på hundars oförblommerade vis – alltmedan jag och tikens husse taktfullt inte låtsades om vad som försiggick utan engagerade oss åt torrt, svalt småprat.

Har då denna lurviga lilla blandras gjort mitt liv mer meningsfullt? Tja, han har gjort det lite jobbigare, vilket inte nödvändigtvis är dåligt. Han ser till att jag dagligen tar minst 10 000 steg och får fler naturupplevelser, samt mängder av villkorslös kärlek. Men det är förstas en smula medelålders att se relationer och vackra promenader som viktiga aspekter av meningen med livet. Alla nöjer sig inte med så modesta värden. De vill ingå i något större, ha ett kall, något att kämpa för. När religionen dragit sig tillbaka fylls vakuumet av annat. Jag tänker ibland på de kvinnor jag såg på Facebook under metoo-kampanjen vilka beskrev hur de älskade raseriet och ville hålla kvar det. Det handlade om tämligen ordinära personer som fick en ny livsgnista av massrörelsen.

Vi ser idag, inte minst vid amerikanska elituniversitet, hur Palestinarörelsen blivit mycket mer än politik för unga studenter. Den har drag av en religiös rörelse i sitt sätt att demonisera fienden, liksom att ta sig rätten att sabotera och ta över offentliga platser. Samma beteende finns hos klimataktivisterna som tar sig rätten att förstöra oersättliga konstverk på museer. Även i andra änden av det politiska spektrumet går det naturligtvis att hitta radikala avarter.

UNDER ANTIKEN VAR måttfullhet som bekant en viktig dygd, vilket Fredrik Sixtensson skriver om i en essä om de gamla filosofernas svar på meningen med livet. Dan Korn, Annika Borg och Mohammad Fazlhashemi reder ut vad de tre abrahamitiska religionerna har att säga i samma fråga. Svante Nordin skildrar politikens svar på meningen med livet och Jonas Hjalmar Blom skriver om den moderna psykologins inställning.

Mejla gärna era tankar och reaktioner på detta nummer av *Axess* till vår insändarsida. I september kommer tidningen i en ny skrud.

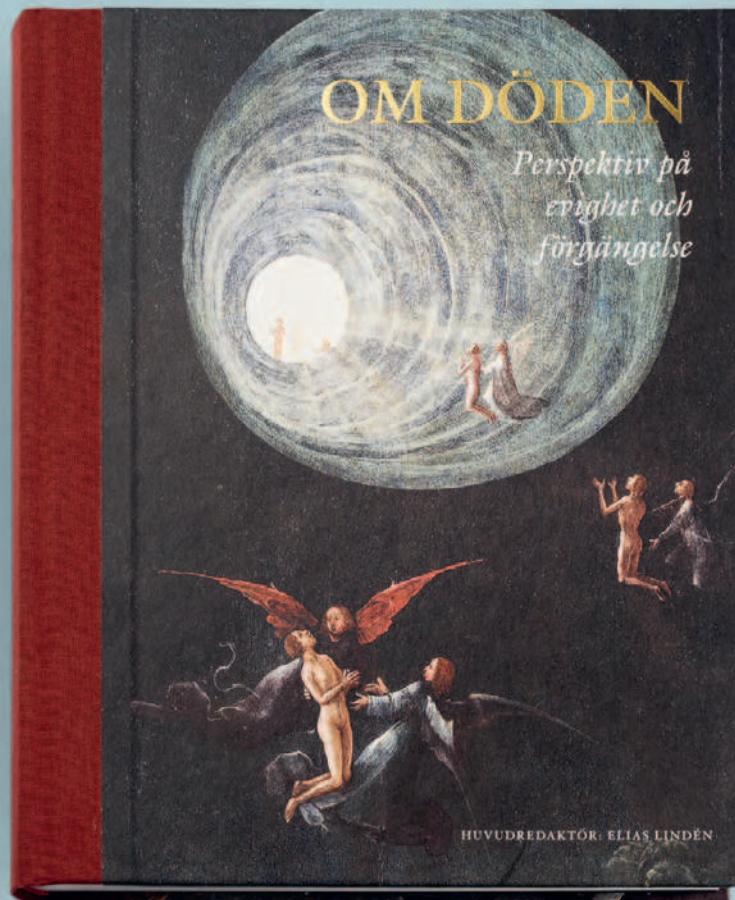
Skön sommar!

Nina Solomin

nina.solomin@axess.se

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

OM DÖDEN

Perspektiv på evighet och förgängelse

HUVUDREDAKTÖR: ELIAS LINDÉN

ÖVERSÄTTARE: ANDREAS VESTERLUND

Döden utgör en del av människans grundvillkor, den är våra rädslores fixpunkt och förutsättningen för våra strävanden. Idéer om döden präglar alla kulturer och har gett upphov till såväl världsreligioner som lokala myter. I dagens sekulära samhällen har döden dock en mer undanskymd plats: tanken på döden som i sig meningsfull, eller som en passage in i det okända, har ersatts av ansträngningar att till varje pris förlänga livet.

I tjugofyra rikt bildsatta essäer utforskar svenska och internationella experter olika vägar att närma sig döden. Bidragen omfattar egyptiska och sumeriska dödsriken, de stora religionernas etik, antika och moderna teorier om själen och medvetandet samt konstnärliga och litterära gestaltningar. I centrum står frågan om vad historien kan lära oss inför vårt eget umgänge med döden och de döda.

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson undrar varför SD inte bråkar mer **10**
 Annika Borg manar svenska publicister till medkänsla **10**
Grönland Katarina Tracz skildrar stormaktskampen om Arktis resurser **12**
Säkerhetspolitik Mikael Holmström oroas över ett söligt försvar **16**
Sverige Lars Anders Johansson om att miljörelsen sviker sitt uppdrag **18**
Ukraina Rutger Brattström noterar att normalitet är försvar i Ukraina **20**
I korthet Filmturism. Fransk röra **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Lars Trägårdh beskriver hur amerikanska universitet blivit ideologifabriker **24**
 Anders Alvestrand uppmärksammar den genialiska Maria Sibylla Merian **28**
 Inger Enkvist avfärdar postkoloniala irrläror **34**

38 OPINION

- Sten Widmalm noterar rädslan för att stöta sig med Kina.

40 TEMA: MENINGEN MED LIVET

42 Sträva efter vishet och en moralisk hållning

I det antika Grekland var lycka lika med dygd. **Av Fredrik Sixtensson**

46 Hitta balansen

Hjälp dina medmänniskor men var samtidigt på vakt mot ondskan. **Av Dan Korn**

48 Vandrigen för att söka Gud

Enligt kristendomen är livet en väg och har ett mål. **Av Annika Borg**

50 Uppgiften är att vårda Guds skapelse

Att förvalta vår jord är fundamentalt för meningen med livet enligt islam.
Av Mohammad Fazlhashemi

52 Är det politiska det personliga?

Ska man leva politiskt eller icke-politiskt? **Av Svante Nordin**

56 Vi vill vara tillsammans

Sammanhanget är grunden för ett meningsfullt liv. **Av Jonas Hjalmar Blom**

”

2015 beslutade riksdagen att Sverige ska ha ett civilt försvar. Men tio år senare saknas ännu en tydlig ledning, både nationellt och regionalt.

Mikael Holmström, sid 17

58 TRADITION

Carl-Göran Heidegren om den skandalösa dansaren Anita Berber.

62 CIVILISATION

- Litteratur* Kim Salomon läser om Helsingfors 62
Medicin Ingmar Oldberg om etniska minoriteter i Ryssland 64
Historia Lena Kåreland om Alfred Nobel i Paris 65
Film Svante Nordin läser Leopold von Ranke 67
Idéhistoria Gunnar Wetterberg om Svante Arrhenius 68
Kulturrådet Henrik Nilsson om den skandalomsusade Camilo Castelo Branco 70
I korthet Bengt Ohlsson om historiska apokalypter 71
Nicole Schulman om semestern som beredskapsövning 71

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2025

Recensioner av vårens facklitteratur.

88 RECENSIONER

- Fredrik Sveneaus ser spöken 89
Karin Henriksson firar självständighet 94
Torbjörn Elensky avvisar en döds kult 96
Ulrika Carlsson arbetar känslosamt 99
Lars Åke Augustsson pilgrimsvandrar 102
Mats Fält manar till vaksamhet 106
Martin Lagerholm låter sig förföras 108
Erik W Larsson rör sig i gränstrakter 110
Joel Stade värderar vänstertaktik 112

114 MELLANRADERNA

Katarina Barrling återupprättar den baktalade byråkratin.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och ansvarig

utgivare: Nina Solomin

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsassistent:

Linnéa Backvall

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman,
Anna Victoria Hallberg och
Sten Widmalm

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen och

Vendela Nylund

Marknadsassistent:

Agnes Bergström

Vd: Kurt Almqvist

Nästa nummer: 15 september 2025

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 00

Omslagsbild: Fredrik Tjernström

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Två år 18 nummer: 1 499 kr

Kundtjänst: 08-12 10 62 27

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Anders Alvestrand
Professor emeritus vid
Karolinska institutet

Lars Åke Augustsson
Författare och skribent

Katarina Barrling
Docent i statskunskap vid
Uppsala universitet

Susanna Birgersson
Fri skribent

Jonas Hjalmar Blom
Leg. psykolog och
doktorand i psykologi

Per-Arne Bodin
Professor i slaviska språk
med litterär inriktning vid
Stockholms universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Rutger Brattström
Projektledare inom
internationell marknads-
ekonomi på Timbro

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi

Torbjörn Elensky
Författare och skribent

Ida Englund Westin
Bibliotekarie och kritiker

Inger Enkvist
Professor emerita i spanska
vid Lunds universitet

Mohammad Fazlhashemi
Professor i islamisk teologi och
filosofi vid Uppsala universitet

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Fredrik Haage
Politisk chefredaktör i
Smålandsposten

Carl-Göran Heidegren
Professor i sociologi vid
Lunds universitet

Karin Henriksson
Författare och journalist

Mikael Holmström
Journalist och författare med
inriktning på försvarfrågor

Henrik Höjer
Historiker och
vetenskapsredaktör i
tidskriften *Kvartal*

Lars Anders Johansson
Författare, musiker och journalist

Fredrik Johansson
Konsult och skribent

Dan Korn
Författare och rabbin

Lena Kåreland
Professor emerita i
litteraturvetenskap

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Charlotta Eruths Lindell
Journalist

PJ Anders Linder
Senior rådgivare i Axel
och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse för
allmännyttiga ändamål

Cecilia Nikpay
Ekonom och journalist
i *Affärsvärlden*

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia vid
Lunds universitet

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Ingmar Oldberg
Tidigare Rysslandsforskare
på FOI och Utrikespolitiska
institutet

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Jennifer Paterson
Journalist stationerad i Paris

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Kim Salomon
Professor emeritus i historia

Nicole Schulman
Översättare och inköpsansvarig
för Axess TV

Fredrik Sixtensson
Fil dr i grekiska och
postdoktoral forskare vid
Handelshögskolan i Stockholm

Joel Stade
Pol mag och tidigare
politiskt sakkunnig i
Statsrådsberedningen

Fredrik Svenaeus
Professor vid Centrum
för praktisk kunskap,
Södertörns högskola

Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist
och författare

Katarina Tracz
Försvarsanalytiker och
egenföretagare

Lars Trägårdh
Gästprofessor i historia
vid Uppsala universitet

Gunnar Wetterberg
Historiker och författare

Sten Widmalm
Professor i statskunskap
vid Uppsala universitet

Till vad vill vi egentligen ha skogen?

Skogsnäringen som byggde Sverige är en brännhet fråga. Fredrik Haage kommenterar temat i Axess nr 4/2025.

FRÅGAN OM VAD eller vem skogen egentligen är till för är nog ett rätt så modernt ämne. Den invandrade finnen som svedjade jorden mitt ute i ingens stans gick nog inte och grunnade på det. Inte heller den resande som hoppades slippa vada fram efter nästa krök. Säkert inte heller bonden som hoppades att barnen inte skulle bli rivna av vargen på vägen hem från byn.

Skogen var skogen. Vi idag funderar inte så mycket på vad luften är till för, mer på om det blåser eller inte.

Men jämförelsen är inte riktigt rättvis. Äldre tiders skog hade ett eget liv. Långt tillbaka i civilisationsdimmorna hade träd, stenar och sjöar egna andar, eget liv. Träden trädde sedan fram som förmedlare mellan människor och gudom. I Uppsala höll en idegran upp djur- och människooffer. På en liten ö bland forsarna strax norr om Dnjeprs utlopp i Svarta havet mottog en stor ek offer från förbipasserande vikingar.

SKOGEN ALSTRADE HELT nya livsformer som vättar, skogsrån, troll, tomtar och älvor. Varelsor som var en organisk del av skogen, men som också existerade i sin egen rätt.

Frågan är om vi kan kalla dem fantasifoster i modern mening. Människor förr "fantiserade" inte när de uppfattade dem. Det fanns ingen kreativ process. Det fanns en kollektivt erkänd sfär av parallellt liv i dunklet mellan trädstammarna. Fram till för bara hundra år sedan föreställde man sig en värld av skogstroll så som vi föreställer oss historiska skeenden: En verklighet som vi inte direkt kan ta på, men som likväl tillhör vår realitet.

Skogen bär inte bara med sig virke och promenadmöjligheter. Den är viktig för ekonomin, och promenader är vederkvickande, men det finns en outtalad tomhet däremellan – något som inte har med den nya andlighet som sägs finnas i naturupplevelsen att göra. Den innefattar också en levande kulturhistoria inpräntad i det kollektiva medvetandet. En historia av suggestivt påträngande folktro som infinner sig vid mötet med skogen. Faktiskt bara vid tanken på skog.

I detta infinner sig med David Thurfjells hjälp

begreppet "kulturella ekosystemtjänster". I den kategorin tänker sig svensk byråkrati fånga skogens personliga och kulturella betydelser. Låt vara, det är bättre inget. Men det verkar onekligen vara av samma karaktär som "mörk materia": det vill säga något man egentligen inte har en aning om.

DET ÄR SVÅRT ATT sätta fingret på vad det är som får det att skära i svenska hjärtan när sågen skall till att hugga i vissa träd. När den gamla eken framför SVT:s hus på Gärdet i Stockholm, "TV-eken", skulle fällas var det en riksnyhet med protester och åtföljande lidelsefulla kommentarer kring journalisternas sorg.

Många år tidigare hade Stockholms styre förvandlat de omistliga Klarakvarteren till grus och damm och stod i begrepp att fälla almarna i Kungsträdgården. Då, men först då, skred stockholmarna ut för att fysiskt hindra vidare åverkan. Vänsteraktivister sida vid sida med välbärgade Östermalmsbor, i en omformulerad tanke om trädets helighet, över-skred allt och övertrumfades såväl klassgränser som stadsskövling.

SVARET PÅ FRÅGAN om vad skogens syfte ytterst är kan inte vara utan referens till människans mytologiska förhållande till den.

Dagens miljöideologer har drivit en lång väg från den man som sägs vara före-

gångsgestalten inom svensk naturvård: botanikern och akademiledamoten Sten Selander. Hans tes var enkel och tydlig: naturen finns till för människans glädje och välbefinnande. Vill vi bevara en art är det för att vi människor tycker om den. Eller som Fredrik Sjöberg uttrycker det: "Inte för att vi måste utan för att vi vill."

Naturen i sig har inget egenvärde. Tanken att man skulle "frysa" ett ekologiskt tillstånd för sakens egen skull hade varit främmande för Selander. Rentav inhumant.

NATUR ÄR KULTUR. Detta för att dess rikedom kommer människan till del inte bara i överlevnadstermer utan också i form av lycka. "Att utplåna en växtart, det kan jämföras med att krossa runstenar till makadam", är ett typiskt Selander-citat, för att åter alludera på vikingar. Men han säger alltså att det kan jämföras, inte att det måste, och det är viktig distinktion.

Sommaren är här. Alla vill ut ur städerna och in i naturens midsommarmagi. Allra helst vill vi alla till precis samma plats: till brynet av den där skogsomgärdade ången. Ljuset håller i sig in på natten och tid och rum löses upp. Snart svävar älvorna mjukt fram över det blommiga fältet och erbjuder sin kulturella ekosystemtjänst.

Fredrik Haage

Axess nr 4/2025.

Krönikor

SD behövs för bråk

Vem behöver Sverigedemokraterna och Jimmie Åkesson? Det var frågan som SVT ställde i ett inslag med anledning av att Jimmie Åkesson har varit partiledare i 20 år.

Så här resonerar SVT:s politiske kommentator i filmsnuten: På grund av sitt solkiga förflutna blev SD utfrys av de etablerade partierna. Eftersom de var ensamma om invandringskritiken växte partiet ändå. Men nu har övriga partier anammat SD:s politik, och därför undrar kommentatorn om inte Sverigedemokraterna blivit helt irrelevanta.

Det finns välgrundade invändningar mot SD som parti, men den här är som att säga: Alla partier omfamnar den svenska välfärdsstaten så vem behöver Socialdemokraterna och Magdalena Andersson?

VISST FINNS DET numera en parlamentarisk majoritet för en stramare invandring men den stora politiska frågan gäller vad vi gör i den situation vi befinner oss nu. Och där är partierna ingalunda överens. Socialdemokraterna vill tvångsblanda befolkningen – något SD och de borgerliga absolut inte vill. S ser egen försörjning som fullgod integration, medan högern inser att utan ett knippe hyfsat frihetliga värderingar kommer ingen integration att äga rum, någonsin.

Under ett och ett halvt år har alla stora och mellanstora städer hemsökts av oräkneliga Palestinademonstrationer. Aggressiva ramsor och slagord har skanderats. Aktivister har "ockuperat" offentliga platser, trängt sig in i föreläsningssalar, stört högtidliga ceremonier och politiska möten och därmed gjort vardagen otrygg för många, inte minst för judar. Hamas-

Spelet om Arktis

12 Stormakterna kämpar om Arktis resurser.

Försvaret har gott om pengar – men ont om tid

16 Vad försvaret en gång gjorde sig av med kostar nu miljarder att återupprätta.

Miljörörelsen offrar naturen

18 När vindkraften byggs ut går stora naturvärden förlorade. Det sker med miljörörelsens goda minne.

Normalitet är försvar i Ukraina

20 Trots kriget kan Kievborna umgås, dricka öl och starta företag.

I korthet

22 Filmturism. Fransk röra.

Samtiden

23 Fredrik Johansson tröstar sig med att han inte bor i Östtyskland.

Skammens pris

EN AV DE FÖRSTA varma vårdagarna promenerar jag genom ett Stockholm där människor stannar till, vädrar i luften och vänder ansiktena mot solens hårda strålar. Jag dröjer vid ett litet torg som ligger bakom Kulturhuset i Stockholm, invid Stadsteaterns sceningång: Benny Fredrikssons torg, uppkallat efter teaterdirektören och kulturpersonligheten. En rad minnen sköljer över mig, hågkomsterna om och känslorna inför det skoningslösa drevet natur. Benny Fredriksson utsattes för drev såväl på sin arbetsplats som i medierna. Han tog sitt liv, ett av skammens offer.

Den före detta chefredaktören för en kvällstidning skrev senare att man gjort fel i sina publiceringar, detta efter att tidningen fällts i Pressens Opinionsnämnd (PON) för att grovt brutit mot god publicistisk sed. Chefredaktören beskriver de källor som tidningen baserat sina publiceringar på. Hon hänvisar till att källor-

na bekräftat det som framkommit i andra medier och till en medarbetarundersökning som gjorts på arbetsplatsen. Det handlar således om uppgifter i andra eller tredje hand samt något så tendentiöst, osäkert och ovetenskapligt som en medarbetarundersökning. Likaså fanns även förförståelsen att en person i ledande ställning och tillika *man* inte kan vara utsatt. Detta lade grunden för de bokstavligt talat livsfarliga publiceringarna.

EN VIKTIG ASPEKT av drevet mot Benny Fredriksson var vad som skedde internt. Idag har HR-avdelningar och konsultfirmor med arbetsmiljö och arbetsplatsundersökningar som expertområde svällt till en stor och lukrativ bransch, ett samhällsområde som sällan blir utsatt för kritisk granskning. Inom forskningen vet man hur svårt det är att dra slutsatser såväl av material baserat på frågor och svar som av

flaggor och Hizbollahhyllningar har blivit stående inslag i det offentliga rummet.

Nästan dagligen rapporterar medierna om "explosioner" i och kring bostadshus. Vad som avses är rena bombdåd, ett slags terror. Tonåringar skjuter tonåringar. På tunnelbanestationer och frisörsalonger. Hjärntvättade, narkotikapåverkade tonåringar. Vuxna som säger ifrån kan bli mördade. Folk som är i vägen kan bli mördade. Maffiabossarna styr gängkriget och välfärds kriminaliteten från utlandet, och

demokratisk regering som tänker styra med hjälp av den antisemitiska Palestina-vänstern, de tillväxtfientliga klimataktivisterna och de invandringsliberala hatifnattarna, samtliga lika obekymrade om islamismens framfart och lika obenägna att medverka till en rimlig kriminalpolitik.

DET ÄR SANT ATT SD gjort sig aningen irrelevant den här mandatperioden, efter triumferna i Tidöavtalet, men inte för att alla övriga partier övertagit deras politik –

Men hur hade det varit med ett ultimatum till regeringspartierna när de artiga debattartiklarna inte gav någon effekt?

TROTS ATT BÅDE KD OCH SD var kritiska, drev regeringen igenom könsbyteslagen förra året. Ett digitalt möte med vården ska räcka för att fastställa att personen som vill byta kön verkligen är trans – och inte till exempel en kriminell som vill byta identitet. Någon måste lägga gramma och betsel på de ystra libertarianerna i Ulf Kristerssons kabinett. Vem skulle det kunna vara...?

Ja, vem behöver Sverigedemokraterna – om de inte orkar bråka med Moderaterna? Se där en fråga SVT hade kunnat ställa. ✨

Någon måste lägga gramma och betsel på de ystra libertarianerna i Ulf Kristerssons kabinett.

beordrar dessutom terrorhandlingar på uppdrag av Iran.

FLERA SVENSKA moskébyggen är finansierade av stater som är fientligt inställda till Sverige. Avslöjandena inifrån moskéerna om terrorhyllningar, antisemitism, Sverigehat, kvinnohat, hat mot homosexuella och så vidare är fler än man kan hålla reda på.

Allt detta pågår trots att vi har en borgerlig regering som styr tack vare ett omfattande avtal med just Sverigedemokraterna. Om drygt ett år kan vi ha fått en social-

ett absurt påstående – utan för att de är lite väl tålmodiga och lojala.

Varför tog SD inte chansen, när återvandring var på tapeten, att förklara hur morot och piska bör samverka så att människor som inte känner någon som helst samhörighet med svensk kultur kan förmås att återvända till sina ursprungsländer?

Eller detta: medan den grundliga processen om skärpta krav på medborgarskap pågår delar Migrationsverket ut svenska pass på löpande band. SD är naturligtvis kritiska och vill pausa medborgarskapen.

Av Susanna Birgersson

djupintervjuer. Vad speglar egentligen svaren? Vilka slutsatser kan dras överhuvudtaget? Enkäter och undersökningar kan på olika sätt bli redskap i pågående mobbning, användas för olika agendor och vara del i spel på en arbetsplats. Och de som jobbar med dessa undersökningar har sällan forskarkompetens att metodologiskt hantera sådan komplex materia. Det kan få ödesdigra konsekvenser.

I DEN INRE ENSAMHET, ödslighet och skam de verbala offentliga avrättningarna igångsätter inom en människa kan alla andra utvägar än mörkret te sig omöjliga. Jag vet, för jag har suttit i så många samtal – ofta natttid som jourhavande präst hos 112 – med människor som av skilda skäl befinner sig i ett sådant kompakt mörker. De har då ändå ringt och söker ibland en orsak att låta bli. Då gäller det att väga sitt lyssnande, sin tystnad i samtalet och sina ord på en finkalibrerad guldväg. Ofta kunde jag tycka att jag nådde fram, men vid ett antal tillfällen visste jag inte. Hoppade hon i vattnet efter att hon hastigt avslutat samtalet? Tog ångesten och mörkret överhanden? Sköt han sig eller gick han ut ur sko-

gen och hem igen, till hunden han älskade? Jag visste inte. Men, det jag vet är att om tankarna inte bryts, så är risken stor att den nattsvarta labyrinten inte går att ta sig ur och att livet avslutas.

Hoppade hon i vattnet efter att hon hastigt avslutat samtalet? Tog ångesten och mörkret överhanden?

INTERNETS FÖRSTA OFFER var Monica Lewinsky – och då, i slutet av 1990-talet hade vi inte ens sociala medier. Efter över ett decenniums tystnad tog Monica Lewinsky för ett antal år sedan till orda om skammens pris. Idag engagerar hon sig mot den förnedringskultur som breder ut sig och som skördar dödsoffer. Hon kunde ha varit ett, beskriver hon i en TED-talkföreläsning från år 2015. Internets skvallercentraler, skampålar och trollfabriker har skapat

en värderingserosion som även urholkat journalistiska principer och pressetiketten. Lewinsky efterlyser det som tidigare var en självklarhet: att söka medgivande för att publicera, att sätta händelser i en kontext och att ha medkänsla: consent, context, compassion. Det står inte i kontrast till en fri, oberoende och kritisk press eller till kommunikation på internet, utan är värden vi höll för heliga alldeles nyss. ✨

Av Annika Borg

Protest utanför det amerikanska
konsulatet i Nuuk, Grönland, mars 2025.

FOTO: JOE RAEDLE/GETTY IMAGES

GRÖNLAND

Spelet om Arktis

Donald Trumps krav på Grönland är del av en stormaktskamp om Arktis strategiska läge och resurser. Det kommer att få konsekvenser för Nordens säkerhet, skriver **Katarina Tracz**. >>

Spelet om Arktis

I SITT FÖRSTA LINJETAL till kongressen som återinstallerad president i början av mars lät Donald Trump brisera en säkerhetspolitisk bomb:

"We need Greenland for national security, and even international security [...] And I think we are going to get it – one way or the other – we are going to get it."

Lite senare i samma tal tillade presidenten: "We will keep you safe, we will make you rich, and together we will take Greenland to heights like you have never thought possible before."

Att USA gör territoriella anspråk på Danmark, en nära allierad, är groteskt. Likväl är Trumps ord om Grönland ett tecken i tiden, och de bryska uttalandena en illustration över Arktis växande strategiska vikt. Under senare år har dess ökade betydelse noterats långt bortom Vita huset i takt med att regionens inverkan på internationell säkerhet, varufföden och tillgången på strategiska resurser blivit alltmer framträdande.

Den främsta orsaken till att fler riktar sin uppmärksamhet norrut är de accelererade klimatförändringarna. Ingen annan plats på jorden värms upp lika fort som Arktis, där temperaturen stiger fyra gånger snabbare än det globala genomsnittet. Temperaturökningen har långtgående maktpolitiska följdverkningar. De smältande isarna gör regionen mer tillgänglig och möjliggör nya sjöfartsleder.

DE NÄRMASTE ÅREN kommer två transarktiska sjöfartsleder att bli alltmer brukbara: Nordvästpassagen som sträcker sig längs med Grönlands västkust och vidare över arktiska Kanada, samt Nordostpassagen som löper norr om ryska Sibirien. På längre sikt förväntas även en tredje, central arktisk sjöfartsled nära nordpolen öppnas upp för viss fartygstrafik, vilket ytterligare ökar regionens framtida betydelse för global sjöfart. Samtidigt blottlägger isens avsmältning nya naturresurser som blir lättare att transportera.

Den snabba uppvärmningen återspeglas redan i flera länders strategiska agerande. Ryssland har sedan början av 2010-talet genomfört en omfattande arktisk militärupprustning. Därtill har man ökat sina ekonomiska, infrastrukturmässiga och forskningsrelaterade engagemang i regionen. Även Kina, som sedan 2018 benämner sig som en "nära arktisk stat", har försökt etablera sig genom flera forsknings- och investeringsprojekt. Vidare pågår en fortsatt fördjupning av samarbetet mellan Ryssland och Kina i Arktis i form av en växande militär och ekonomisk samverkan.

Med andra ord: den amerikanske presidentens beskrivning av Arktis som en plats där "You have China ships all over the place. You have Russian ships all over the place" är inte tagen ur luften. Trumps intresse för

Huvudstaden Nuuk.

FOTO: WALTER BIBIKOW / ALAMY

Under de få månader som gått sedan presidenten återinstallerades har USA:s agerande mot i stort sett hela världen präglats

Den främsta orsaken till att fler riktar sin uppmärksamhet norrut är de accelererade klimatförändringarna.

Arktis, dess naturtillgångar och betydelse för framtida handelsrutter har inte uppstått i ett vakuum, utan följer ett mönster där länder med regionala eller globala maktabitioner försöker göra ett avtryck.

lats av turbulens. I denna kaosartade helhet är det slående att några av hans mest aggressiva uttalanden och handlingar riktats mot Danmark (Grönland) och Kanada. Dessa två arktiska länder representerar på flera sätt det Donald Trump både värdesätter och föraktar.

TILL ATT BÖRJA MED är båda länderna mycket rika på naturresurser. Enligt den amerikanska geologiska myndigheten USGS finns potentiellt över 31 miljoner fat olja samt stora mängder naturgas på Grönland. Likväl har kommersiell utvinning uteblivit. År 2021 beslutade Grönlands självstyre att stoppa all ny olje- och gasprospektering, med hänvisning till miljö- och klimatpåverkan. Utöver fossila bränslen besitter Grönland betydande mängder guld, koppar och uran. Mest värdefulla är emellertid öns reserver av sällsynta jordartsmetaller. Denna del av kungariket Danmark hyser en av världens största förekomster av den åtråvärda resursen, som beräknas vara den största obrutna fyndigheten utanför Kina. Grönlands reserver beräknas uppgå till närmare 35 miljoner ton. Detta kan jämföras med den svenska fyndig-

Vice president JD Vance och hustrun Usha besökte Grönland i mars.

FOTO: JIM WATSON / GETTY IMAGES

heten utanför Kiruna på omkring en miljon ton – som när den blev offentligt känd 2023 beskrevs som Europas största.

Även Kanadas arktiska delar har ett rikt förråd av naturresurser. Upp till 40 procent av landets yta räknas som arktisk eller subarktisk, och USGS bedömer att cirka 18,5 miljarder fat olja kan finnas i regionen – omkring en femtedel av all oupptäckt arktisk olja. Emellertid har även Kanada infört ett stopp för ny olje- och gasborrning i Arktis. Vidare förfogar landet, precis som Grönland, över stora fyndigheter av sällsynta jordartsmetaller. Flera av världens största uppmätta reserver finns i Kanadas arktiska delar.

ATT DONALD TRUMP tilltalas av Kanadas och Grönlands naturrikedomar är givet. De enorma fyndigheterna i nära anslutning till kommande sjöfartsleder kan framstå som en hägrande skatt för en president vars resurspolitik går under sloganen "Drill Baby Drill". Värt att notera är därför det starka lokala motståndet mot exploatering av naturresurser på både Grönland och i Kanada. Därtill gör bristen på infrastruktur i de avlägsna områdena att den redan långa och komplicerade process som gruvdrift innebär ytterligare försvåras. Att ländernas stora naturtillgångar länge varit kända men trots det inte utvunnits har med andra ord sina skäl.

De amerikanska uttalandena om Arktis, och särskilt de territoriella anspråken på Grönland, har emellertid präglats av vad som hävdas vara en oro för amerikansk

säkerhet. Och ser man till hur Kanada och Danmark bidragit till arktisk säkerhet finns faktiska och tämligen omfattande brister.

På Grönland är den viktigaste militärinstallationen den amerikanska basen Pituffik Space Base, tidigare känd som Thulebasen, vid öns nordvästra kust. Ett existerande försvarsavtal mellan USA och Danmark ger amerikanerna rätt att driva basen, som är USA:s nordligaste militäranläggning och fyller en viktig funktion för missilvarning och missilförsvar för den nordamerikanska kontinenten.

DET ÄR DOCK DANMARK SOM ansvarar för försvaret av Grönland, vars yta är mer än fem gånger så stor som Sveriges. I detta syfte driver danska Försvarsmakten en handfull mindre stationer på öns ostkust. En av dessa, Daneborg, är huvudbas för Danmarks arktiska specialstyrka Siriuspatrullen. Enheten består av sex hundslädespatruller om två man vardera, som ska säkerställa Danmarks suveränitet i ett område större än både England och Frankrike tillsammans. Vidare förfogar Danmark, i syfte att övervaka vattnen runt Grönland samt Färöarna, över sammanlagt sju patrullfartyg. En större del av dem är dock åldrade och har svårt att leva upp till Natos försvarskrav.

Danmarks begränsade arktiska militärnärvaro har fått den amerikanske vicepresidenten JD Vance att utbrista att Danmark "inte gör sitt jobb" och "inte är en god allierad". Men även Kanadas arktiska försvar har kritiserats. Totalt har landet omkring 300 heltidsanställda militärer i dess arktiska delar. Därtill finns ett slags väktarkår av 1700 medlemmar ur lokal- och ursprungsbefolkningen som patrulle-

Anklagelsen att inte ha "gjort sitt jobb" kan dock likaväl riktas mot USA som under decennier kraftigt nedprioriterat arktisk säkerhet.

rar de vidsträckta territorierna. Det handlar om ett område som sträcker sig över 4,4 miljoner kvadratkilometer.

EN KANADENSISK utvärdering konstaterar att de långa avstånden mellan befintliga militärinstallationer gör att enbart begränsat stöd kan ges till större eller långvariga insatser. Därtill bedöms stora delar av den militära infrastrukturen vara i så dåligt skick att den snart kommer att bli obrukbar.

Med andra ord: Amerikanerna har en poäng i att Danmark och Kanada brustit i sina åtaganden rörande Arktis säkerhet vilket kan medföra reella säkerhetskonsekvenser för USA. Exempelvis är Grönlands läge viktigt för bevakningen av Nordatlanten, inte minst vad gäller hot från kärnvapenbestyckade ryska ubåtar. Därtill löper den kortaste vägen för ryska ballistiska missiler mot Nordamerika över nordpolen och Grönland.

Anklagelsen att inte ha "gjort sitt jobb" kan dock likaväl riktas mot USA som under decennier kraftigt nedprioriterat arktisk säkerhet. År 2011 lades exempelvis Andra flottan, med ansvar för operationer i Nordatlanten och Arktis, ned – för att hastigt behöva återupprättas 2018. I dagsläget förfogar den amerikanska kustbevakningen enbart över två polarklassade isbrytare – båda tagna ur bruk för reparationer. I en kommentar efter JD Vances besök på Grönland konstaterade Danmarks utrikesminister Lars Løkke Rasmussen, "...the fact is that we have all been harvesting the peace dividend".

ÅR 1945 FANNS 17 amerikanska militärbaser på Grönland. I den mån USA har behov av att utöka sin militära närvaro på ön igen finns idag alla möjligheter att göra det inom ramen för det existerande försvarsavtalet med Danmark. Vidare håller både Danmark och Kanada på att rusta upp sina arktiska försvar. Danska regeringen annonserade nyligen ett omfattande arktiskt upprustningspaket och Kanadas premiärminister Mark Carney har tillkännagivit stora militärsatsningar på landets arktiska distrikt.

Under andra omständigheter hade vägen till ett säkrare Arktis varit given: de berörda Natoländerna hade tillsammans ökat sin regionala närvaro och stått upp mot hot genom gemensam planering och resursfördelning. De senaste månaderna har dock med all tydlighet visat att gamla sanningar inte längre gäller. I dagsläget behöver arktiska Nato (USA exkluderat) inte bara parera Ryssland och Kinas agerande – man har också ett oberäknligt och potentiellt aggressivt USA att bemästra.

I DENNA OMVÄLVANDE situation kommer de nordiska länderna att behöva spela en betydligt mer framträdande roll. Det gäller särskilt Natos nya arktiska medlemmar – Sverige och Finland – som historiskt betraktat sig själva mer som Östersjöländer än som arktiska stater. Men såväl Nordens som Östersjöregionens säkerhet är avhängig utvecklingen i Arktis. När USA drar sig tillbaka, eller rentav agerar aggressivt, kommer våra gemensamma säkerhetsåtaganden i allt högre utsträckning att omfatta utvecklingen på de nordliga breddgraderna. ✪

Försvaret har gott om pengar – men ont om tid

Få länder rustade ner lika nitiskt och historielöst som Sverige efter försvarsbeslutet 1992. Vad man lättvindigt gjorde sig av med kostar nu miljarder att återupprätta, skriver **Mikael Holmström**.

BRED POLITISK ENIGHET råder om att Sverige måste rusta upp. Det brådskar – men mentala och byråkratiska hinder sätter käppar i hjulen.

”Vi är inte i krig, men vi är inte heller i fred”, så löd statsminister Ulf Kristerssons (M) besked till svenska folket vid rikskonferensen Sälén i januari i år. Även om hans budskap var oroande så andades det en viss tillförsikt. Sverige var då sedan nio månader fullvärdig medlem av Nato och riksdagen hade beslutat om upprustning till år 2030.

Men nio dagar efter Kristerssons tal tillträdde Donald Trump och européernas värsta farhågor besannades. Natos viktigaste land ska minska sin militära närvaro i Europa, européerna borde satsa 5 procent av bruttonationalprodukten (BNP) på sina försvar. Blir det krig får Europa klara sig självt – vilket undergräver trovärdigheten i Natos försvarsgaranti. En 80-årig era av transatlantisk *Pax Americana* ersätts nu av *America First* där ett europeiskt ”rest-Nato” ter sig alltmer sannolikt.

Samtidigt ökar oron för att ett vapenstillestånd i Ukraina kan uppmuntra Ryssland till nya angrepp mot länder i det tidigare Sovjetimperiet. De kan ske inom två tre år, och då skulle Sverige riskera att dras in eftersom vi som Natoallierad regelbundet numera håller 500 soldater i Lettland.

DET ÄR BAKGRUNDEN till att Ulf Kristersson i april meddelade att riksdagens alla partier enats om en ännu snabbare och kraftigare upprustning. Kostnaden för militärt försvar höjs stegvis från dagens 2,4 procent av bruttonationalprodukten (BNP) till 3,5 procent år 2030. Nästan ofattbara 300 miljarder kronor ska lånas upp. Utöver det kommer cirka 1,5 procent till civilt försvar och stöd till Ukraina. En berättigad fråga är varför det behövs så mycket pengar.

Ökningen till 3,5 procent av BNP till militären innebär visserligen stora belopp,

Alla Sveriges 220 kanoner av typen Haubits 77 förstördes. Här uppställda i Bråvalla 2002.

FOTO: PAUL HANSEN/TT

men är faktiskt i samma storleksordning som Sverige maktade med under statsministerns Olof Palme (S) och Thorbjörn Fälldin (C) på 1970-talet. Då kunde det stora invasionsförsvaret mobilisera 850 000 man.

Det militära försvar som nu byggs upp är betydligt mindre med 90 000 män och kvinnor, varav 20 000 från hemvärnet. Att det ändå kräver stora försvarsanslag (i år 138 miljarder kr) beror på att politiker och försvarsledning underskattat hur djupt försvaret sjönk när Sverige rustade ner. Den eran kallas idag ironiskt för ”den

eviga freden” och inleddes med riksdagens försvarsbeslut 1992.

SVENSK SÄKERHETSPOLITIK byggde då på att Berlinmurens fall, Sovjetimperiets upplösning och Europas enande och integration minskade risken för krig i vårt närområde. Under regeringarna Ingvar Carlsson, Göran Persson och Fredrik Reinfeldt inleddes en fredlig utveckling flera gånger om. Även andra västländer tog ut en fredsvinst genom att spara på försvaret. Ett mindre svenskt försvar var motiverat, men få länder rustade ner lika nitiskt och historielöst

som Sverige. Finland, som behöll värnplikten och stora delar av sitt försvar, är det främsta exemplet på motsatsen.

Av det svenska försvaret från 1988 återstod till slut endast 7 procent av arméförbanden, 28 procent av flottans fartyg och 15 procent av flygdivisionerna. År 2000 slutade Försvarsmakten att planera för rikets försvar och riksdagens försvarsbeslut 2004 raserade slutligen den nationella förmågan att försvara territoriet.

Trots Rysslands krig mot Georgien 2008 så avskaffade riksdagen året därpå värnplikten. Kvar blev ett så kallat insatsförsvar där mindre förband av yrkessoldater sändes på fredsuppdrag utanför Europa enligt mottot "Sverige försvaras bäst i Afghanistan".

SÄKERHETSPOLITIKEN BYGGDE 2009 mer på hur politikerna ville att omvärlden skulle utvecklas, än på vart den var på väg. Underrättelser och oro för ett aggressivt Ryssland med ökad militär förmåga avfärdades som "alarmism". Tidsandan fångades 2012 av försvarsberedningens ordförande Cecilia Widegren (M) som twittrade från Moskva: "Ryssland drar sig österut. Europa säkrare än på länge." När ÖB Sver-

års nedrustning som nu visar sig i brist på materiel, lokaler och personal – samt blockeringar i byråkratin.

Enorma mängder materiel som hade kommit väl till pass idag, från uniformer till pansarfordon förstördes. Det gick så långt att Artilleriregementet under några år saknade kanoner att skjuta med efter-

Inviigningsceremoni med Gotlands regemente P 18. FOTO: JONAS EKSTRÖMER/TT

som samtliga 220 Haubits 77A förstörts. Några få 40 mm luftvärnskanoner förstördes inte utan skänktes till de baltiska staterna och finns idag i Ukraina där de skju- ter ner ryska drönare.

skärpt omvärldsläge och tillförseln av ny materiel ökar motivationen. Den sedan 2018 återinförda värnplikten, även för kvinnor, har lett till en vitalisering. Men personalläget är ansträngt med en rigid personalpolitik och brist på officerare och tekniker.

UPPRUSTNINGEN OCH KRAVEN att tänka nytt möter även mentala och byråkratis- ka hinder från mellanchefer i Regeringskansliets olika departement och försvarsmyndigheterna. Nye ÖB Michael Claesson och försvarsminister Pål Jonson (M) är frustrerade över trögheten i systemet. Jonson: "Det vi gör för att bygga upp det ukrainska försvaret, det gör vi inom veckor och månader. Men det som vi gör här hemma för att bygga upp försvaret har allt för ofta tagit år eller årtionden. Men i allvarstider är det fara i dröjsmål."

Rysslands krig mot Ukraina visar än en gång hur utsatt civilbefolkningen är för angrepp. Under kalla kriget hade vi därför ett civilförsvar som kunde mobilisera 150 000 kvinnor och män för att att rädda och vårda befolkningen. Sex landshövdingar var civilbefälhavare och bombsäkra ledningscentraler var spridda över landet. Sju miljoner skyddsmasker kunde delas ut till svenskarna. Allt detta lades ner.

2015 beslutade riksdagen att Sverige ska ha ett civilt försvar. Men tio år senare saknas ännu en tydlig ledning, både nationellt och regionalt. Grundproblemet är att i Sverige får inte en myndighet ge order till en annan. Vad som händer i ett akut läge visade snökaoset på E22 i januari 2024 när 1 000 bilar och människorna i dem fastnade i nästan ett dygn därför att ingen myndighet vågade klippa av vajerräcket mitt på vägen.

REGERINGEN HAR DÄRFÖR sedan flera år ett utredningsförslag på sitt bord om att vissa myndigheter vid krigsfara ska kunna ge order till andra (så kallad föreskriftsrätt). Men ingenting har skett. Riksrevisionen riktar i en rapport svidande kritik mot att regeringen inte förmått att ta ett helhetsgrepp. "Det finns ingen proposition, regeringsskrivelse eller förordningsmotiv, som klargör vilka uppgifter och ansvar aktörerna har. Detta har gjort det svårt för aktörerna att veta vad de förväntas göra."

Att planera och öva för sjukvård i krig borde ha högsta prioritet. Men när Socialstyrelsen påpekar för landets regioner att detta nu brådskar, så blir det svar av typen: "Vi ska ta tag i det här om tre år."

Vi har alla fått hem broschyren "Om krisen eller kriget kommer" för att öka vår egen beredskap. Men med statens och det civila samhällets beredskap är det alltså sämre ställt. Vi får verkligen hoppas att kriget inte kommer. ✨

Säkerhetspolitiken byggde 2009 mer på hur politikerna ville att omvärlden skulle utvecklas, än på vart den var på väg.

ker Göransson sade att han endast kunde försvara ett område i en vecka svarade statsminister Fredrik Reinfeldt (M) att rikets försvar var "ett särintresse".

Rysslands annektering av Krim 2014 blev alarmklockan. Men ännu 2018 kämpade UD under Margot Wallström (S) för att krig med angrepp mot Sverige fortsatt var osannolikt. Det gick så långt att försvarsberedningen under ledning av Björn von Sydow (S) körde ut tjänstemännen ur rummet var på politikerna slog fast den nyckelformulering som gällt sedan dess: "Ett väpnat angrepp mot Sverige kan inte uteslutas."

Riksdagen beslutade 2015 att åter ha militär trupp på Gotland samt organisera två armébrigader: en i Boden och en i Skövde (en brigad omfattar 5 000 soldater). Men ännu tio år senare är dessa två brigader inte krigsdugliga. Brigader ska också sättas upp i Revingehed och i Kungsängen och förväntas vara klara 2030.

ATT DET TAR så lång tid att organisera krigsförband förklarar Försvarsmakten med underfinansiering, pandemi och stödet till Ukraina (dit Sverige sänder armémateriel motsvarande en halv brigad). Men framför allt är det följderna av tjugo-

Ukraina använder också Leopard 2-stridsvagnar av samma typ som de 160 stridsvagnar som Sverige 2013 lämnade tillbaka till Tyskland, istället för att överta dem för en euro styck. Nu måste Sverige köpa nya Leopard med en prislapp på över 200 miljoner kronor per vagn.

FÖRSVARET HADE tidigare ont om pengar men gott om tid, att köpa in ny materiel kunde ta årtal av studier och förhandlingar. Idag är läget det motsatta: gott om pengar men ont om tid. När många länder nu rustar upp blir det flaskhalsar i försvarsindustrin vilket höjer priserna och försenar leveranserna. Det gäller alltså att beställa snabbt för att inte hamna sist i kön.

Lokalbrist driver också upp kostnaderna när regementen återuppstår, Gotlands regemente lades ner 2005 varpå staten sålde mark och fastigheter i Visby för 40 miljoner kronor. Regementet återupprättades 2018 söder om Visby och att uppföra dess nya byggnader har hittills kostat cirka två miljarder kronor.

Trots svårigheterna gör värnpliktiga och personal i försvarets förband ett gott arbete utifrån sina förutsättningar. De står sig väl vid en internationell jämförelse. Ett

Miljörörelsen offrar naturen

I utbyggnaden av vindkraft går stora naturvärden förlorade och lokala intressen körs över. Detta sker med miljörörelsens goda minne, skriver

Lars Anders Johansson.

STORA SJÖFALLET ÄR EN av Sveriges äldsta nationalparker och tillkom genom ett riksdagsbeslut 1909. Tanken var att det magnifika vattenfallet – ”Nordens Niagara-fall” som det kallades – skulle bevaras för evig tid. Trots att det låg otillgängligt mitt i vildmarken (det tog en vecka att vandra dit från farbar väg) utgjorde det i början av förra seklet ett av Sveriges mest fotograferade naturobjekt.

I politiken är evigheten emellertid ingenting heligt och förbluffande kort, så endast tio år senare beslutade riksdagen att bryta ut själva vattenfallet och sjösystemet ur Nationalparken. Anledningen var bygget av Suorvadammen vid Akkajaure som skulle reglera Lule älv för kraftverket i Porjus, som hade invigts några år tidigare. När Sverige elektrifierades fick till och med landets mest magnifika vattenfall stå tillbaka.

Energiproduktion har alltid inneburit en kostnad i form av förlorade naturvärden. När Stora Sjöfallet torrlades fanns ingen miljörörelse att tala om, men kritiska röster höjdes likväl mot regleringen av älven. Kungliga Vetenskapsakademien varnade för de oskattbara naturvärden som skulle gå förlorade. Men elektrifieringen vägde tyngre.

UNDER REKORDÅREN efter andra världskriget steg energiförbrukningen med 7 procent per år, vilket innebar att kapaciteten behövde fördubblas vart tionde år. Statliga vattenfall hade redan före kriget börjat köpa fallrätter i älvarna i nedre Norrland. De ökade behoven fick dem dock att söka sig allt längre norrut, till de stora Norrlandsälvar som ännu inte reglerats. Den här gången fanns dock ett organiserat motstånd.

När den nya naturskyddslagen trädde i kraft 1952 blev bland andra Svenska Naturskyddsföreningen och Samfundet för Hembygdsvärd sakkunniga i frågor som rörde naturskydd och landskapsskydd.

Tillsammans med Svenska Turistföreningen växte den så kallade Naturvårdsdelegationen, som motsatte sig utbyggnaden av Norrlandsälvarna, fram.

Konflikten mellan delegationen och Vattenfall utmynnade i den så kallade Fredden i Sarek, en överenskommelse som träffades 1961. Då bestämdes vilka svenska älvar som fick byggas ut med vattenkraft och vilka som skulle skyddas. Överenskommelsen innebar att 28 älvar (bland dem Torne älv, Kalixälven och Pite älv) undantogs från utbyggnad, att 14 älvar fick uppskov i upp till 10 år och att 28 älvar (bland annat Vindelälven) godkändes för utbyggnad.

NÄR VATTENFALL några år senare presenterade sina planer för utbyggnad av Vindelälven tog protesterna fart igen, och den

Vindkraftspark tio mil väster om Skellefteå.

FOTO: LARS OVE JONSSON / SHUTTERSTOCK

skrev rentav ett telegram till statsminister Tage Erlander (som också publicerades i *Expressen*) där han hotade att lämna landet för att aldrig mer återvända om utbyggnaden av Vindelälven blev verklighet.

Naturvännerna gick segrande ur striden om Vindelälven, som ännu i denna dag är oregerad. Värt att notera är att det

I markbygden utanför Piteå finns idag 600 vindturbiner. Nästan dubbelt så många ska det bli när utbyggnaden är klar.

här gången skulle de komma att växa till orkanstyrka. Vad som började med lokala protestgrupper utvecklades till en landsomfattande rörelse. Kulturpersonligheter som Evert Taube engagerade sig. Denne

Demonstrationståg 1979.

FOTO: TT

var den politiska högern som ville bevara naturen, medan vänsterblocket förespråkade en utbyggnad. Älvstriden blev dock till slut ohållbar för den socialdemokratiska regeringen och våren 1970 tvingades den nye statsministern Olof Palme att vika sig för opinionen och istället satsa på kärnkraften, som av naturvänner ansågs vara mindre skadlig än vattenkraftsutbyggnaden. Till exempel förespråkade Naturskyddsföreningen länge kärnkraft utifrån miljöargument.

KÄRNKRAFTSFRÅGAN VAR inte politiskt laddad i Sverige förrän 1973, då Centerpartiet valde att göra kärnkraftsmotstånd till en profilfråga. Olyckan vid kärnkraftverket Three Mile Island utanför Harrisburg

i USA 1979 blev startskottet för en bredare protesterörelse mot kärnkraften. 1980 hölls folkomröstning om kärnkraftens framtid. Vann gjorde "Linje 2" som gick ut på att kärnkraften skulle avvecklas senast 2010. Värt att notera var att väljarna inte hade något alternativ att välja på som gick ut på långsiktig utbyggnad av kärnkraften.

Idag vet vi att delar av denna rörelse liksom den till stora delar överlappande fredsrörelsen (som förespråkade en ensidig västlig nedrustning) influerades och finansierades av Sovjetunionen och dess underrättelsetjänst KGB. Sovjetregimen hade ett intresse av att undergräva en långsiktig hållbar energipolitik i väst, samtidigt som den satsade på massiv utbyggnad av kärnkraften på hemmaplan. Ironiskt nog var det ett haveri vid ett sovjetiskt kärnkraftverk i Tjernobyl i dagens Ukraina 1986, som skulle förse kärnkraftsmotståndarna med dess tyngsta argument.

RYSSARNAS INTRESSE för europeiskt kärnkraftsmotstånd har fortsatt även efter kommunistblockets sammanbrott och särskilt den tyska miljörörelsens seger i form av avvecklingen av de tyska kärnkraftverken har varit en stor framgång för den ryska energipolitiken. Även efter den ryska invasionen av Ukraina 2022 köper EU:s medlemsstater energi från Ryssland för mer pengar än man stöder Ukrainas svar med.

När växthuseffekten under 1990-talet seglade upp som den viktigaste miljöfrågan kunde man tänka sig att synen på kärnkraft skulle omprövas inom miljörörelsen. Naturskyddsföreningen hade alltså fram till 1970-talet varit förespråkare av kärnkraft, av miljöskäl. Idag är kärnkraftstekniken betydligt säkrare än på 1970- och 80-talen, och de flesta av dåtidens motargument är obsoleta. Samtidigt är efterfrågan på fossilfri energiproduktion större än någonsin. Likväl är kärnkraftsmotståndet inom den organiserade klimat- och miljörörelsen kompakt.

Den brittiske författaren och journalisten Mark Lynas fick stort internationellt genomslag med sina böcker om klimatförändringarna, *Oväder* (2004) och *Sex grader till helvetet* (2007) som hyllades av den samtida klimat- och miljörörelsen. När Lynas 2010 kom ut som kärnkraftsförespråkare blev han emellertid persona non grata inom samma rörelse. För de tongivande organisationerna inom miljörörelsen är energifrågan inte längre en fråga om målkonflikter, där de olika energislagens för- och nackdelar ur ett miljöperspektiv ställs mot varandra. Kärnkraftsmotståndet är istället ett axiom.

IDAG SER VI återigen hur stora naturvärden offras för energiproduktionen, precis som i början av 1900-talet. Återigen är det känsliga naturområden i Norrlands inland och fjällvärlden som ligger i skottlinjen, men också känsliga kustmiljöer. Precis som förra gången är vänstersidan pådrivande för den storskaliga utbyggnaden av vindkraften, medan lokala protestgrupper ofta har sin hemvist på den andra sidan av blockgränsen. Men i grund och botten är det inte en höger-vänsterfråga, utan en strid mellan dem som lever nära de berörda naturområdena och dem som lever i storstadsområden långt därifrån och betraktar miljöfrågorna som rena abstraktioner.

Energiproduktion har alltid inneburit en kostnad i form av förlorade naturvärden.

Vindkraftsutbyggnaden är vår tids älvstrid. Återigen ställs centralmaktens planering av energiproduktionen mot naturen, lokalsamhällen och de människor som lever och verkar där. Den här gången har dock den organiserade miljörörelsen valt att ta energibolagens parti mot de lokala grupper som kämpar för att rädda naturen. Bolagen har därför lobbats för att

det kommunala vetot mot vindkraftsetableringar avskaffas, då folkliga opinioner blivit ett påtagligt hinder för den storskaliga omvandlingen av enorma naturområden till vindkraftsindustri.

PÅ ORT EFTER ORT i havsbandet och i fjällvärlden protesterar de boende mot att utsikten, turismen, renbetet och den biologiska mångfalden hotas. Orter blir oboeliga då de hamnar i skuggan av de brummande jättarna i vad som med en eufemism beskrivs som "vindkraftsparker". Några parker är det emellertid inte fråga om, snarare är det storskaliga industriområden som får kraftsverksdammarna i Norrlandsälvarna att blekna i jämförelse.

Stora Sjöfallet när det var ett vattenfall.

FOTO: GUNNAR ÖHRN/NORDISKA MUSÉET

Det handlar om enorma arealer. I markbygden utanför Piteå finns idag 600 vindturbiner. Nästan dubbelt så många ska det bli när utbyggnaden är klar. Samtidigt blir snurorna högre och högre. De som planeras idag är runt 300 meter höga, det vill säga ungefär lika höga som Nackamasterna, för att använda en liknelse som stockholmarna kan relatera till. För att förstå hur de boende i vindkraftsetableringarna reagerar kan man fråga sig vad Nackaborna skulle tycka om sådana 600 master ytterligare i Nackareservatet.

DET HANDLAR INTE bara om utsikten. Vindkraftverken har en kort livslängd, ungefär 30 år, men spåren de lämnar på marken, och på havsbotten, är bestående i form av gjutna fundament som det är högst oklart vem som ska ta ansvar för när turbinen ovanför har tjänat ut.

Tack vare vattenkraften och kärnkraften hade Sverige fossilfri energiproduktion långt innan detta hamnade högst upp på den politiska agendan. All energiproduktion kommer dock med ett pris. När Stora Sjöfallet torrlades 1919 var politikererna medvetna om den uppoffring som gjordes för att öka energiproduktionen. När de stora Norrlandsälvarna reglerades under rekordåren tog miljörörelsen strid för naturen. Idag offras naturen för elproduktionen i ännu större utsträckning, men idag ofta med miljörörelsens goda minne. ✨

UKRAINA

Normalitet är försvar i Ukraina

Trots kriget kan Kievborna umgås, dricka öl och starta företag. Fungerande vardagar bidrar till att man klarat sig såpass bra hittills, skriver **Rutger Brattström**.

DET HAR GÅTT mer än tre år sedan löjtnant Edvard Selander sa upp sig från Försvarsmakten och reste ner till Ukraina för att ta värvning. Jag kan inte minnas en tid innan vi var vänner.

Från Ukraina skrev Edvard sporadiska chattmeddelanden till mig och några andra vänner i den krypterade appen Signal. Den verklighet han beskrev förvånade mig. Vid den här tiden hade det bara gått någon månad sedan ryska styrkor trängt djupt in i Kievs förorter och orsakat stor förödelse. Ändå kunde Edvard hyra elsparkcyklar för att ta sig till militära övningar, köpa take away-öl på tapp i stadens matbutiker och använda tvätt-service på hotellet. Vid ett tillfälle frågade vi om han hade tagit med sig dollar. Han svarade: "Asmycket, men det är helt onödigt för de tar kort överallt och det finns fungerande bankomater i varje hörn. Ska vara så även om man kommer ut på landsbygden."

Den 18 juli 2022 stupade Edvard vid fronten i östra Ukraina. Vi lärde känna varandra på Öfre slotts dagis i Uppsala. Jag kan inte minnas en tid då vi inte var vänner.

Det tomrum han lämnat efter sig kommer aldrig att fyllas. En tröst är att han visste vilka risker han tog. Han var utbildad officer och medveten om att det värsta kunde hända. Ändå valde han att åka.

DET ÄR SLITNA ORD, men vi får inte glömma att Ukraina inte bara försvarar Ukraina. Ukraina försvarar den säkerhetsordning som gett oss en tid av fred och frihet sedan andra världskriget som är oöverträffad i europeisk historia. Det är värt att stå upp för. Edvard hade färdigheter-

I sitt avskedsbrev skrev han: "Om inte jag – vem annars?"

na och kunskaperna att göra skillnad på plats och valde att göra det. Han var 28 år gammal, hade inga barn och ingen partner. I sitt avskedsbrev skrev han: "Om inte jag – vem annars?"

Ända sedan Edvard stupade har jag velat

besöka Ukraina, länge trodde jag att det skulle behöva vänta tills kriget tagit slut, men jag hade fel. I februari rullade jag ner till Kiev i en gammal Nissan pickup som skänkts till organisationen Blågula bilen. Den skrek motvilligt i uppförsbackarna, drack kylarväska på oroande vis och hade svårt att hänga med i det rasande tempot på de polska motorvägarna – men nog kommer den att lösa sina framtida uppgifter: att frakta förnödenheter till fronten, och sårade därifrån.

DET FINNS EN STOR dissonans mellan krigets verklighet och hur svenskar tänker sig hur ett samhälle i krig ser ut. Vi föreställer oss att leveranskedjor bryts isär, handeln stannar av och samhällsfunktioner kollapsar. Det är givetvis ett möjligt scenario, men det är också ett scenario som innebär att det hypotetiska kriget håller på att förloras. Om vi baserar våra förberedelser på det – då förbereder vi oss på att förlora.

I Kiev möttes jag, likt Edvard, av ett högfungerande samhälle som anpassat sig väl till den nya situationen. Utanför varje matbutik stod en dieselgenerator.

Även om fienden slår ut elnätet fortsätter kylar och frysar att fungera – och man kan fortsatt betala med kort. Jag stannade i en vecka för att intervjua soldater, entreprenörer, modeskapare, balettdansöser och politiker om den ukrainska motståndskraften.

Soldaten Roman hade också nyss kommit till Kiev, men från andra hållet. Han är stationerad i en brigad som bekämpar fientliga drönare med elektronisk krigsföring, men var hemma på två veckors permission. Jag frågade hur det kändes. Roman drog demonstrativt in ett djupt andetag och sa: ”Det känns som frihet, här kan man andas.”

KIEVBORNA FÖRSÖKER leva i så mycket normalitet som möjligt. Det står inte i motsats till krigsinsatsen, utan är snarare en förutsättning. Det är bara om människor fortsätter att gå till jobbet och ekonomin fortsätter att snurra som landet har råd att finansiera kriget, och ta hand om dess flyktingar och offer. I Kiev kan människor träffas, utbyta idéer, dricka öl och starta företag. Det är verkligen en levande stad, och det är en stor del av förklaringen till varför Ukraina har klarat sig så bra hittills, trots en fiende med långt större resurser. Om de hade varit under ständig lockdown hade landet kollapsat för länge sedan.

Samtidigt är kriget ständigt närvarande. De spanska ryttare som skulle hindra de framryckande ryska stridsvagnarna under slaget om Kiev 2022 ligger kvar längs vägkanterna redo att spridas ut igen. Bakom bardiskarna hänger affischer som uppmanar till att ta värvning för att försvara sin frihet. På vissa ställen har man reserverat ett bord åt dem som stupat vid fronten och dessutom ljuder flyglarmen – jämt och ständigt.

Krig eller ej befolkas städer av helt vanliga människor som vill göra helt vanliga saker. När kriget kommer nära kan man

inte låta sina drömmar stanna i framtiden. Vill man få något gjort får man göra det nu. I morgon kan det vara för sent.

I KIEVS STORA MÄSSHALL pågick *Ukrainian Fashion Week*. Bland tajta kroppsstrumpor, hyperdesignade klänningar och överdådiga blommönster var min blå kostym malplacerad – men jag var välkommen ändå. Trots kriget skjuter nya modeföretag upp som svampar ur jorden. Att fortsätta skapa och visa upp en blomstrande ukrainsk kultur är en motståndshandling mot en fiende som menar att Ukraina inte är ett eget land, utan bara en del av den ryska kultursfären. Modeentreprenörerna har också personliga motiv, en av dem förklarade: ”Man kan inte vänta med sina drömmar, man vet inte om man kommer att vakna upp i morgon.”

Inte bara modet har blommat upp under kriget. Den ukrainska försvarsindustrin expanderar i en rasande takt. Närmare 3 000 olika försvarsinnovationsprojekt har registrerats hos den ukrainska innovationsmyndigheten BRAVE1, och det från mer än 1 200 olika tillverkare. Det ukrainska försvaret har, till skillnad från sina västliga motsvarigheter, valt en väg med långtgående decentralisering. De över hundra ukrainska brigaderna har egna budgetar att köpa in materiel för och samarbetar nära med försvarsentreprenörer i framtagandet av ny teknik.

Vill man få något gjort får man göra det nu. I morgon kan det vara för sent.

DE FLESTA AV de nya företagen kommer att gå omkull, men några kommer att överleva i konkurrensen och forma framtidens slagfält. De ukrainska ingenjörerna är världsledande i utvecklingen av det moderna krigets viktigaste materiel: drönare och försvaret mot dem. Det lanseras ständigt nya produkter, vilket är av yttersta vikt. Bara några månader efter att en ny drönarmodell har nått slagfältet har fienden lärt sig att störa ut dess kommunikationssystem. För att fortsätta att strida får innovationen aldrig stanna av.

Privatlivet har inte heller satts på paus. Jag träffade den unge tandläkarstudenten och numera soldaten Ihor, som tog värvning dagen efter att den fullskaliga invasionen inleddes. Sedan dess har han krigat. Ihor gifte sig med sin älskade Iryna för mindre än ett år sedan. De har inte fått barn än, men när de väl är redo kommer de inte att låta kriget hindra dem. Redan nu har de skaffat hund. Ihor visade stolt bilder på den Milouliknande terriern. ”Hunden är en del av min PTSD-behandling”, skämtade han. Hans sneda leende visade att uttalandet inte bara var på skoj.

Gatuliv i Kiev. FOTO: HENNADI MINCHENKO/TT

TROTS DEN MÖRKA situationen är humorn ständigt närvarande. Under min vecka i Kiev kallade den amerikanske presidenten sin ukrainska kollega för ”diktator” och anklagade Ukraina för att starta kriget. Ändå fick jag ofta höra rungande skratt från både soldater och civila. Jag kände igen deras sinne från kommunikationen med Edvard.

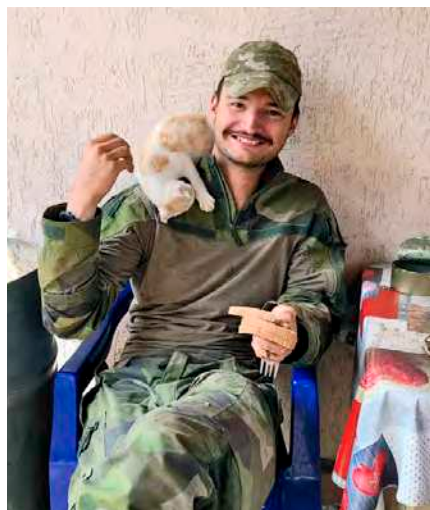
Under några månader fick jag och mina vänner uppleva en variant av de civila ukrainarnas vardag, nästan alla har de nära och kära vid fronten. Man kan bara skriva ”var försiktig” ett visst antal gånger, sedan blir kommunikationen som den är mest mellan vänner. Opassande skämt, bilder på vad man äter och korkade kommentarer. Humorn blir ett sätt att bemästra eländet.

det. Precis som i det vanliga livet.

Edvard tyckte att det var hysteriskt kul att skicka bilder på undermåliga ukrainska toaletter. Ibland var toaletteringen borta, andra gånger hittade han utedass som lutade mer än tornet i Pisa. Ofta tog han sig an att recensera toaletterna efter tycke och smak. Den sista bilden han skickade kom också att föreställa en offentlig toalett någonstans i närheten av fronten.

TOALOCKET SATT DÄR det skulle och det såg relativt fräscht ut för att vara en offentlig toalett – om man bortsåg från det obehagligt bruna vattnet i botten. Väggarna och golvet var kaklade med stora gråa kakelplattor, spolknapparna var av rostfritt stål och inmonterade i väggen.

En halvmeter upp från toalettstolen fanns en liten avsats som var kanske fem centimeter djup. Där låg lite skräp och ett paket våtdukar för händerna. Edwards recension blev det sista han skrev till mig och vännerna: ”Pluspoäng för att man kan ställa biran någonstans när man gör sin grej, minuspoäng för ej fungerande avlopp.” ✨

Edvard Selander i Ukraina.

FOTO: PRIVAT

Harry Potters fans förstör

Skottland är ett av de mest populära länderna att förlägga filminspelningar till. Inte minst Hollywood älskar den skotska naturen och de många historiska platserna. Massturism är ett problem för flera andra länder, men i Skottland finns en komponent som de flesta andra länder inte har bekymmer med: filmturism.

Den skotska filmturismen är ett tveeggat svärd, å ena sidan inbringar den miljardinkomster och skapar arbetstillfällen, å andra sidan är den ett hot mot Skottlands många kulturarv. Alltför många av de miljontals filmfantasterna som invaderar nationen varje år vandaliserar och stjälar från unika historiska platser som Clava Cairns, en välbevarad gravplats från bronsåldern i det skotska höglandet, där *Harry Potter* spelades in.

Statliga myndigheten Historic Environment Scotland arbetar ständigt med att skydda historiska platser. Ett annat utflyktsmål där besöksbelastningen är så extrem att myndigheten har tvingats att ta fram särskilda strategier av "crowd management" är Doune Castle – inspelningsplats för succéer som *Monty Pythons galna värld*, *Outlander* och *Game of Thrones*.

Greyfriars kyrkogård i Edinburgh.

FOTO: GETTY IMAGES

Skottland som turistmål med avstamp i litteraturen är emellertid inget nytt. När James Macphersons diktverk *Ossians sånger* kom ut på 1760-talet blåste de romantiska vindarna över det skotska höglandet och ut över Europa. Många, inte minst andra författare, konstnärer och musiker, reste till Skottland för att själva få se platserna som Macpherson skildrade.

Startskottet för vår tids turistinvasion i Skottland avlossades för drygt trettio år sedan med den femfaldigt Oscars-

belönade *Braveheart* där Mel Gibson spelade huvudrollen som Skottlands nationalhjälte William Wallace. Filmturismen fick sedan ett rejält uppsving av Dan Browns roman *Da Vinci-koden* (2003) som också blev film med Tom Hanks i huvudrollen. Mest utsatt blev då Rosslyn Chapel, en kyrka från 1400-talet i byn Roslin en bit utanför den skotska huvudstaden.

Den som har dragit flest turister är den världsberömda trollkarlspojken Harry Potter. När böckerna om honom senare blev film gjordes en hel del inspelningar i Skottland. Särskilt utsatt för Potterfansens entusiastiska belägring är Greyfriars kyrkogård i "Old Town" i Edinburgh. Rowling har använt sig av namn på gravstenar på 1500-talskyrkogården till romanfigurer som dyker upp i böckerna. Besökarantalet har fullkomligt exploderat på grund av Potter och ligger numera på cirka två miljoner per år. Nedskräpning och brist på aktsamhet är ett kostsamt problem – och extra provocerande när det sker på en kyrkogård.

Charlotta Eruths Lindell

EUROPAS MEST LÖNSAMMA RÖRA

Hur kan ett land med Europas högsta skatter, tredje största statsskuld i EU och ett år av politiskt kaos ändå toppa listan över de mest attraktiva länderna för utländska investeringar?

I undersökning efter undersökning uppger investerare att politisk stabilitet och ekonomisk förutsägbarhet är avgörande – och ändå rankas Frankrike för sjätte året i rad som Europas mest attraktiva investeringsland, enligt revisionsföretaget EY:s *Attractiveness Survey*. Under 2024 registrerades 1 025 nya investeringsprojekt, vilket placerar Frankrike före både Storbritannien och Tyskland.

Det här må vara motsägelsefullt, men det är ingen slump. Utländska investeringar har varit en hörsten i Emmanuel Macrons politik. Sedan 2018 har han genom initiativet *Choose France* aktivt arbetat för att stärka landets dragningskraft. Genom reformer, toppmöten med näringslivsledare på

slottet Versailles och satsningar på framtidssektorer har Élyséepalatset gjort Paris till ett europeiskt nav för kapital, innovation och symbolisk makt. Mest lockar Frankrikes industri, energiomställning, AI-satsningar och livsmedelssektor.

Samtidigt har Macron fått skarp kritik för hur han hanterat de egna finanserna.

Budgetunderskottet ligger på 6 procent av BNP, statsskulden har passerat 112 procent, och bara räntekostnaderna uppgick förra året till 59 miljarder euro. För den som har svårt att sätta siffrorna i perspektiv räcker det att konstatera att bara Grekland och Italien – två länder med välkända skuldkriser bakom sig – har sämre ekonomisk situation inom EU.

Till det kommer den politiska instabiliteten. Under det senaste året har Frankrike haft fyra regeringar, ett blixtnylust nyval och

ett parlament där majoriteterna ständigt svajar. När en regering till sist överlevt alla mistroendeomröstningar, uppstår nästa kris: premiärminister François Bayrou är nu föremål för en utredning om sin inblandning i en katolsk internatskandal och sägs ha mörkat uppgifter om sexuella övergrepp. Om fallet får rättsliga följder kan ännu en regering tvingas avgå.

Och ändå – Frankrike fortsätter att dominera. Det är en mjuk supermakt, ett globalt kulturcenter och världens mest besökta turistmål. Samtidigt är Paris också den stad där flest turister säger sig ha blivit besvikna – ofta på grund av fransmännen själva.

Kanske är det just de skarpa kontrasterna som gör landet så åtråvärt. Ett land där varje lösning väcker protest, men där framtiden ändå knackar på dörren.

Frankrike är inte alltid lätt att förstå. Men det är alltid omöjligt att räkna bort.

Jennifer Paterson

FOTO: ISTOCK

Fredrik Johansson
är konsult och
skribent.

Politisk koffeinabstinens

Kaffet kostar. Statistiken talar om att ett halvt kilo kaffe i fasta priser aldrig har varit dyrare i svenska butiker. Åtminstone inte i hyggligt modern tid. På ett år har priset stigit med 42 procent.

Det är "Jimmiepriser", klagar oppositionen. Vilket onekligen är att tillskriva SD-ledaren ett inflytande han knappast ens själv skulle göra anspråk på. När finansministern lät meddela att hon inte rådde över "väderleken i Sydamerika" blev hon synad av en alls inte imponerad Magdalena Andersson, som slog fast den obönhörligt logiska kedjan mellan kaffepriset, klimatförändringarna och den svenska regeringens klimatpolitik.

Det ska dock i rättvisans namn sägas att även "andra sidans" politiker haft svårt att avhålla sig från att skylla prisutveckling på motståndaren. Vi minns den kristdemokratiska falukorven i valrörelsen 2022.

Kaffet har dock en starkare politisk historia än falukorv. På 1600- och 1700-talet var det på kaffehusen som upplysningens subversiva idéer stöttes, blöttes och spreds. Här föddes tidskrifter som *The Spectator* och *Tatler*, men också mycket av vad som byggde Storbritannien som finansiellt center. Försäkringsbolaget Lloyds of London var från början just ett kaffehus.

I SVERIGE TOG kaffedrickande fart efter att Karl XII tagit med sig vanan hem från Turkiet. Som importvara uppfattades det som en onödig lyx. Kaffe försämrade bytesbalansen och dracks av överklassen. Sverige hade vid flera tillfällen från mitten av 1700-talet in på 1820-talet rena kaffe-förbud.

Kaffe var också den vara som ransonerades längst efter andra världskriget. Först hösten 1951 kunde svenskar köpa hur mycket kaffe de ville. Men det var på 70-talet kaffet blev politik på allvar.

Under 1977 var kaffepriset förstasidesnyhet i *Svenska Dagbladet* elva gånger. Frost i Brasilien hade drivit upp världsmarknadspriset som i sin tur slagit igenom i butikerna. Kaffe var big news.

För den som hade äldre släktingar som drack kaffe på fat, på bit och med gök var det tydligt att kaffet hade en mer central roll i livet än som bränsle för att vakna på morgonen eller ta sig igenom arbetsdagen.

Två andra faktorer spelade naturligen också in.

Vi drack mer kaffe. I mitten av sjuttioalet topade den årliga konsumtionen på elva kilo per person, idag har den sjunkit till åtta kilo.

DESSUTOM TJÄNAR VI ju mer pengar. Man ska inte underskatta dyrtiderna, men en kopp kaffe kostar inte många kronor. Och kaffet i livsmedelsaffären ska ställas i relation till vad folk gladeligen betalar på stan. En slurk rejält garvsyrat snutkaffe i botten på bryggarbringaren är något annat än 70 kronor för en havremjölkslatte tillredd av en ung man med oljat skägg och tatueringar.

En annan stor skillnad är att kaffepriset var formellt politiserat, eller åtminstone en offentlig angelägenhet. Företagen kunde inte höja priserna som de ville, utan det var en fråga om förhandling med Statens pris- och kartellnämnd (SPK). Staten gav sken av att vara direkt inblandad i priset på kaffe.

Den 30 mars 1977 rapporterades exempelvis att SPK föregående dag bestämt att rosterierna skulle få höja sina priser med 6 kronor från den 12 april samma år. Däremot hade myndigheten ännu inte "hunnit" behandla grossist- och detaljhandelns önskemål om att "hänga med" i höjningen.

Men det kunde varit värre. Vi kunde varit östtyskar. Östtyskarna påstås vid den här tiden ha spenderat dubbelt så mycket av sina östmark på kaffe än på skor. Vilket möjligen också säger en del om östtyska skor. Enligt engelska Wikipedia var det i alla fall "one of the most important items in an Eastern German household budget". Med kronisk brist på hårdvaluta

var kraftigt stigande världsmarknadspriser på kaffe en mardröm för regimen.

MISSNÖJET I BEFOLKNINGEN steg brant när alternativet var en ersättningsprodukt som bestod av 51 procent kaffe och 49 procent bönor, ärtmjöl, cikoriaört och "annat". Och som inte bara smakade förfärligt, utan även slammade igen kaffebryggarna. Förnedringen blev inte mindre av att kaffet flödade över gränsen från väst, där släktingar och vänner höll den värsta nöden borta för olycksbröderna i DDR.

Alexander Schalck-Golodkowski – handelsminister och chef för Östtysklands "Kommersiella Koordinering" (i ett utslag av sällsynt oplanerad självinsikt förkortat "KoKo") – försökte hantera konsekvenserna av att inflödet av västtyskt kaffe byggde på att det skickades gåvor också åt andra hållet. Och då en populär gåva var julkakan "Dresdner stollen", var dilemmat att även den innehöll flera importerade ingredienser, som mandlar och russin. Schalck-Golodkowskis förslag om att förbjuda Stollen som gåva blev dock aldrig verklighet. Där gick gränsen. Till och med för KoKo. ✨

"Men det kunde varit värre. Vi kunde varit östtyskar."

Av Lars
Trägårdh

1

Lars Trägårdh är gästprofessor i historia vid Uppsala universitet.

Harvards förfall

Amerikanska elituniversitetet har förvandlats till ideologifabriker. Lars Trägårdh minns hur han såg tecken på förfallet för mer än tre decennier sedan.

V arför befinner sig de amerikanska universiteten i kris? Det enkla svaret för många tycks vara Donald Trump och hans attack mot vad han ser som fiendliga institutioner präglade av vänsterliberalism och identitetspolitik. Men problemet syns vara både djupare och mer komplext än så. Sedan 2015 har den amerikanska allmänhetens förtroendet för universiteten rasat från 57 till 36 procent och andelen som har litet eller inget förtroende har ökat från 10 till 32 procent.

Orsakerna tycks vara flera men låt mig börja på ett personligt plan. När jag mellan 1994 och 2003 arbetade på Barnard College, Columbia-universitetet var jag nära vän med en kollega, Jeffrey Friedman, som jag kände sedan min doktorandtid i Berkeley. Jeff var en libertarian som bland annat var chefredaktör för tidskriften *Critical Review* där jag publicerade min första akademiska artikel som senare kom att leda vidare till boken *Är svensken människa?*.

Jeff var den typ av sällsynt människa som älskade att tala med alla, även med dem vars politiska och intellektuella åsikter gick tvärs emot hans egna. Våra samtal om individualism, stat, marknad och frihet fick mig att tänka djupare just tack vare hans nyfikenhet och ständiga ifrågasättande. Samtidigt kunde jag inte låta bli att notera en ton av bitterhet som han tycktes dela med andra "avvikare" vid Ivy League-universitet, för att inte tala om University of California, Berkeley. (Inte för inte brukade man skämta om "folkrepubliken Berkeley".)

Så en dag hade vi ett samtal där Jeff började med att tillstå att ett ständigt problem för tänkare av hans sort var att de i grunden alltid hade rätt i den kallhamrade ekonomiska analysen, men ändå ofta förlorade debatten mot vänstern eftersom dess morallära hade djupa rötter i den kristna traditionen där idéer om jämlikhet, välgörenhet och solidaritet trumfades libertarianernas etos.

Detta ledde mig till att ställa en fråga jag länge

hade grunnat på: var detta skälet till att Jeff och hans gelikar så ofta framstod som mer buttra och mindre gladlynta än deras motståndare? Jeff höll med, men förklarade sedan på ett sätt som fördjupade resonemanget väsentligt. Tänk dig, sa han, att du ständigt befinner dig i rum där alla andra utgår ifrån att det är en självklarhet att alla är Demokrater eller mer allmänt ansluter sig till en vänster-liberal samhällssyn. Medan du själv har ett helt annat synsätt. Hur skulle det kännas efter år av den erfarenheten av att vara den avvikande "onde" i godhetsregimens våld.

började på nittiotalet

Jag själv tillhörde då som nu snarare mittens rike; likt Jeff villig att tala med alla, men inte lika förknippad med en bestämd existentiell och politisk position. Men jag glömde aldrig hans berättelse och förblir än idag allergisk mot situationer där vissa grundläggande moraliska värden och politiska sympatier förutsätts vara något som alla i rummet håller med om.

Om vi breddar perspektivet så finns här nyckeln till att förstå elituniversitetens kris idag – i synnerhet vad gäller humaniora och samhällsvetenskap. Den kritik som framförs har växt fram

under många år och handlar om att universitet som Berkeley, Columbia och Harvard har blivit fabriker för en ideologiproduktion i vilka en neutral och förutsättningslös åsiktsfrihet stundtals lyser med sin frånvaro.

Under min tid på Columbiauniversitetet på 1990-talet var den polarisering och konfliktnivå som kännetecknar dagens situation mindre påtaglig. Min egen institution präglades av en lättsam ton och ideologisk pragmatism. Gradvis öppnade vi upp för en bredare

Harvarduniversitetet har allt lägre förtroende hos allmänheten.

FOTO: APCORTIZASJR/GETTY IMAGES

»

”

Sedan 2015 har den amerikanska allmänhetens förtroende för universiteten rasat från 57 till 36 procent och andelen som har litet eller inget förtroende har ökat från 10 till 32 procent.

Feministisk guru – Judith Butler.

FOTO: ALDARA ZARRAOA/GETTY IMAGES

palett av områden; istället för en nästan total dominans av amerikansk och europeisk historia kom Afrika, Latinamerika och Asien att ta större plats samt även ämnen som kolonialismens historia. Detta hade inte minst sin förklaring i att USA var ett invandrarland, med studenter med bakgrund från alla världens hörn. I Europa höll man längre kvar vid ett fokus på den egna nationens historia.

Men denna öppenhet gick med tiden över i intolerans, polarisering och kulturkrig. Detta gäller inte bara frågan om vilket utrymme som skulle ges åt ”döda vita mäns” historia, utan kom även med tiden att ställa brunas anspråk mot svartas eller, som under det senaste året, judars offerskap mot palestinierna.

Att denna utveckling har lett till mindre åsiktsfrihet framkommer bland annat i den återkommande undersökning som *The Foundation for Individual Rights in Education* (FIRE) genomför. I deras rankning landar Harvard på sista plats och Columbia och Barnard återfinns även

de bland ”värstingarna” vad gäller åsikts- och yttrandefrihet på campus och i klasser.

En aspekt på denna utveckling är att ledande akademiker har kommit att utveckla närmast kultliknande former av lojalitet och dyrkan bland studenter. Redan på min tid framstod till exempel den amerikanska feministiska filosofen Judith Butler som en sådan gestalt. Jag kommer speciellt ihåg ett besök på 1990-talet då hon talade i en stor sal inför hundratals studenter vilka satt på golvet i lotusposition. Som vanligt talade Butler med ett ogenomträngligt språk, dock med ord som med jämna mellanrum signalerade nyckelbegrepp som framstod som trossatser. Hon var mer guru än kritisk forskare och studenterna mer hängivna följare än ifrågasättande forskare.

En liknande kultfigur var Mick Taussig, professor i antropologi. Under 1990-talet genomgick denna disciplin en förvandling från klassisk etnografi mot vad som då kom att kallas ”cultural studies”. Taussig hävdade att denna nya antropologis centrala syfte skulle vara att kritisera västerländsk, kapitalistisk kultur – med hjälp av analyser och insikter hämtade från kritiska tänkare från perifera ursprungsfolk.

Likt Butler kom Taussig att utöva en närmast magisk attraktionskraft på sina studenter. Under en legendarisk tillställning hemma hos honom turades studenterna om att kyssa hans heliga fötter i en tillbedjan till hans kvasireligiösa status som tänkare med stort T. Det var inte heller speciellt svårt att se attraktionen i hans budskap. Han erbjöd studenterna möjligheten att i traditionell romantisk anda hänge sig åt etnografisk forskning som växlade om att från att se dessa samhällen som ”primitiva” till att uppfatta dem som kritiska mot den fördärvliga västerländska kulturen.

Idetta ideologiska ögonblick kom så även *liberal arts*, den klassiska bildningstraditionen inspirerad av den tyske 1800-talsfilosofen Wilhelm von Humboldt, att hamna i skottgluggen. Redan tidigare, när jag gick på college i södra Kalifornien på 1970-talet, hade kritik riktats mot traditionen att prioritera studier av döda vita europeiska män. Kritiken kom inte minst från feminister, men sedan även från etniska minoriteter och andra som ville bredda läsandet till att inkludera kvinnor och icke-västerländska traditioner. Detta var början till vad som idag har utmynnat i identitetspolitik och DEI (*diversity, equity, inclusion*).

För att fördjupa min förståelse av denna utveckling träffade jag i våras professor Roosevelt Montás i New York. Montás ledde under tio år Columbias ”core curriculum”, som är en obligatorisk kurs för alla nya studenter. Den är en form av kanonkurs med betoning på västerländska klassiker som spänner över ett brett fält – från filosofi och vetenskap till litteratur och konst. Dess rötter går tillbaka till år 1919 och första världskriget då en kurs skapades för att undervisa amerikanska soldater om de institutioner, värderingar och den kultur som de förväntades slåss och möjligen dö för.

Demonstration i New York mot deportering av studenter.

FOTO: ANDREW LICHTENSTEIN/GETTY IMAGES

Snart kom kursen att bli obligatorisk för alla studenter vid Columbia inom ramen för ett klassiskt bildningsideal där tanken var att samtliga, oavsett senare specialisering, skulle besitta en djup och gedigen allmänbildning. I grunden fanns ett medborgarideal och idén om att ett fritt samhälle var beroende av att läkare, företagare, ingenjörer, vetenskapsmän och andra specialister bottnade i en bred bildning som omfattade kunskap från de gamla grekerna till dagens stora tänkare.

Med tiden kom denna kurs, i olika versioner, att spridas till andra amerikanska universitet. Bortom kursen i sig kom även tanken om vikten av en bred allmänbildning att genomsyra amerikansk akademisk grundutbildning. I motsats till Europa där man redan från början av universitetsundervisningen specialiserar sig måste amerikanska studenter följa ett "general education requirement". Man väljer visserligen en specia-

Roosevelt Montás pläderar för den bildade medborgaren. FOTO: JACKIE MOLLOY/TT

lisering – en major – inom ett visst område för sin examen, men man måste dessutom ta ett visst antal kurser inom alla tre huvudområden: humaniora, samhällsvetenskap och naturvetenskap.

Under senare decennier har dock den klassiska core curriculum-kursen kommit att kritiserats för sin kantring åt västerländsk kultur. Den gemensamma, obligatoriska kursen har på många andra universitet ofta övergetts till förmån för större valfrihet inom ramen för "general education requirement" eller, som på Columbia, så har man reformerat kursen, åtminstone på marginalen, för att inkludera mer icke-västerländskt material.

Roosevelt Montás har en intressant bakgrund. Han kom till USA som 12-åring med sina föräldrar som invandrade från Dominikanska republiken. I sin bok *Rescuing Socrates. How the Great Books Changed My Life and Why They Matter for a New Generation* berättar han hur han av en serie tillfäll-

ligheter började läsa klassiker och senare antogs till Columbia där han tog core curriculum-kursen och sedan läste vidare för att till slut ta jobbet att leda undervisningen av hela detta kurspaket.

Montás argumenterar med lidelse för klassikerkursen men framför allt för vikten av liberal arts och en undervisning för att skapa bildade medborgare som kan bära idealen om demokrati och frihet och tanken om det universella medborgarskapet in i framtiden. Hösten 2025 lämnar Montás Columbia för att vidareutveckla sin ansats vid den kända *liberal arts*-skolan Bard College utanför New York som professor i Liberal Education and Civic Life.

I vårt samtal gav han uttryck för stor oro i en tid då denna idétradition utsätts för stort tryck från både woke-vänstern och Trump-högern. Montás menar att båda läger har en djup oförståelse för vad bildning är liksom för att vi behöver unga människor som kan tänka kritiskt och ändå samtala med varandra på basis av en gemensam bildning.

Som jag nämnde inledningsvis är orsakerna till dagens amerikanska universitetskris flera. Det finns en kritik från vänster som sätter fingret på de höga kostnaderna – det kan landa på miljoner svenska kronor. Föräldrar, liberala som konservativa, ställer allt oftare frågan: Vad får vi för pengarna? Det finns även en kritik från en marknadshöger som menar att den amerikanska collegetraditionen är otidsenlig och ineffektiv. Trycket är stort från dem som anser att STEM – science, technology, engineering and mathematics – är det viktiga och att humaniora bör ses som ett slags hobby som bäst bedrivs frivilligt och på lediga stunder.

Det är betecknande att när president Trump nu utpressar Harvard, Columbia och andra elituniversitet så är det pengarna till STEM som han hotar att dra in – fast med syftet att krossa den egentliga fienden: woke-anstruken humaniora och samhällsvetenskap. Givet det låga förtroendet för universiteten idag är måltavlan tacksam. Ty man har under decennier grävt sin egen grav genom att alltmer fjärra sig från såväl den icke-akademiska befolkningen som de klassiska bildningsidealen till förmån för en normativt laddad ideologiproduktion.

Vad Roosevelt Montás pläderar för är att de belägrade humanisterna dels måste återvända till sina rötter i en tradition av bildning och kritiskt tänkande, dels bekämpa ideologiproduktion som är aktivistisk men renons på kritiskt tänkande och bildning. Han är också skeptisk till den trend som under de senaste femtio åren har lett till att undervisning får allt lägre status inom akademin jämfört med forskning. Detta må vara relevant för STEM, men för humanister bör målet vara att i första hand guida och fostra blivande specialister i den klassiska allmänbildningens anda. Inte att själva bli "specialister utan ande", som Max Weber varnade för, och dessutom inom ramen för en snart när oläsbar postmodern forskning som har mer med ideologisk tro och mindre med kunskap att göra. ✨

”

Redan tidigare, när jag gick på college i södra Kalifornien på 1970-talet hade kritik riktats mot traditionen att prioritera studier av döda vita europeiska män.

Av Anders
Alvestrand

Banbrytande och *lysande*

Maria Sibylla Merian bröt ny forskningsmark med sina studier och målningar av insekter. Både Goethe och Carl von Linné tillhörde beundrarna.

I juni 1699 begav sig Maria Sibylla Merian, en 52-årig, nyligen fränskild konstnär som blivit naturforskare, tillsammans med sin tjugooråriga dotter Dorothea, från Europa till Surinam. Syftet med resan till landet strax norr om ekvatorn på nordöstra hörnet av Sydamerika var att studera insekter i tropikerna. Företaget var inte bara ovanligt för en kvinna. Ingen tidigare europeisk naturforskare hade vågat sig på en sådan självständigt planerad och finansierad expedition. Och en resa över havet till tropikerna var i sig vådlig. Många hade gett sig iväg men aldrig kommit fram eller hem efter att ha omkommit till sjöss eller dött av sjukdomar orsakade av parasiter eller, just, insekter.

Under årtusenden har insekter hos många framkallat mer obehag än de flesta andra djur. Men samtidigt som många känner avsky inför eller har fobier mot dessa små "kryp" eller "fän", blir andra hänfödda över deras skönhet. Plinius d ä, som under första århundradet eKr ensam skrev sin tids Wikipedia, bad läsarna att inte hoppa över kapitlet i *Naturalis Historia* om insekter, även om de kände motvilja mot många av dem. Han frågade: "Varför skall vi fortsätta att beundra elefanter, tigrar och lejon, medan Naturen visar sig tydligare i hennes minsta skapelser?" Kristna författare ersatte snart "Naturen" med den "Gudomliga Skaparen" och små insekter hölls fram som rikedom och praktiken i hans skapelse.

Men inställningen till insekter var ändå negativ, tills de under 1500- och 1600-talen började dra till sig stor uppmärksamhet från naturfilosofer och konstnärer som samlade in, odlade, studerade och presenterade dem i konstverk.

Maria Sibylla Merian föddes 1647 i Frankfurt som enda barnet i sin fars andra äktenskap. Matthaus Merian, som var bok- och karttryckare, hade ingått ett nytt äktenskap efter det att modern till Maria Sibyllas sex

väsentligt äldre halvsyskon dött. Maria Sibylla blev faderns ögonsten. Han sade sig veta att hon skulle bli något stort och göra namnet Merian berömt men fick inte uppleva att han fick rätt. Han dog när Maria bara var tre år, ironiskt nog när han badade i Bad Schwartbach, en kurort känd för sitt hälsobringande vatten.

Efter faderns död gifte modern om sig med stillebenmålaren och gravören Jacob Marrell, som undervisade sin unga och uppenbart mycket begåvade styvdotter i akvarellmålning. Maria var främst intresserad av insekter och hon började tidigt att rita silkesmaskarna som livnärde sig på mulnbären i hennes trädgård. Genom skarpa observationer lärde hon sig att dessa silkesmaskar och andra larver förvandlades till nattfjärilar och fjärilar, och hon började samla så många larver hon kunde för att se vilken sorts nattfjärilar eller fjärilar de skulle bli.

Redan som 13-åring hade Maria bevittnat och avbildat silkesmaskens metamorfos, nästan ett decennium innan någon publicerade en beskrivning av processen. Kunskapen om insekter var då tämligen begränsad. Många naturfilosofer trodde på förekomsten av "uralstring", att larver uppkom ur ruttet kött och att flugor och andra flygfän på samma sätt uppkom "spontant" från död materia, såsom lera, sand, vatten och exkrementer.

De första mikroskoperna som konstruerades i mitten av 1600-talet gav förutsättningar för ingående anatomiska och, i viss mån, fysiologiska studier, och holländaren Jan Swammerdam visade alldeles klart att bisamhällets "kung" i själva verket var en drottning, som hade äggstockar. Han visade också att den insekt som genomgår en fullständig metamorfos från ägg till larv, sedan till puppa och slutligen vuxen insekt är en och samma individ. Swammerdam avfärdade bestämt idén om uralstring, som han också menade innebar ett förnekande av Guds allmakt.

Ett par år efter att Merian hade bevittnat en >>

Anders Alvestrand är professor emeritus vid Karolinska institutet.

Porträtt av konstnären och naturforskaren Maria Sibylla Merian av Jacob Marrel (1679).

FOTO:ALAMY

”

Redan som 13-åring hade Maria bevittnat och avbildat silkesmaskens metamorfos, nästan ett decennium innan någon publicerade en beskrivning av processen.

silkesmaskens metamorfos publicerade den holländske målaren Johannes Goedaert verket *Metamorphosis Naturalis*, med illustrationer av metamorfosen hos många olika insekter. Verket tycks ha stimulerat Merian till egna intensifierade studier av metamorfosen hos olika insekter. Hon kunde snart bevittna och dokumentera hur dag- och nattfjärilar lade ägg från vilka det bildades larver och, i sinom tid, nya fjärilar. Arbetet fordrade tålamod och uthållighet men Merian fick sin belöning varje gång hon såg en fjäril ”födas”.

Som 18-åring gifte hon sig 1665 med Andreas Graff som varit lärling hos Merians styvfar. Vid 28 års ålder var han redo att bli gravör

och mästare i sin egen rätt, men för det var han enligt skrärlagen tvungen att gifta sig. År 1668 födde Merian dottern Johanna Helena och tio år senare Dorothea. Strax därefter flyttade den unga familjen till Andreas Graffs födelsestad Nürnberg.

Merian fick tidigt lära sig att för att lyckas som konstnär måste man samtidigt vara entreprenör. Vid sidan om målning lärde hon sig också att gravera, och för att dryga ut familjens ekonomi utförde hon också en stor mängd botaniska illustrationer och gav mellan 1675 och 1680 ut flera volymer med botaniska gravyrer.

Merian avbildade silkesmaskens metamorfos redan som 13-åring.

FOTO: ALAMY

Under de fjorton år familjen skulle komma att tillbringa i Nürnberg fortsatte Merian sina studier av insekter, och hon publicerade 1679 ett första verk, *Raupen*, om insektslarvers förvandling och de speciella växter som ger dem näring, och en andra volym följde 1683.

Med sina målningar bröt Merian ny mark. Före henne trodde man att små djur måste avbildas "små", men hon visade att djur kan avbildas i vilken storlek som helst om de avtecknas proportionella till bakgrunden. Istället för att visa djur och växter i ett speciellt ögonblick, kombinerar hon de olika stadierna av tillväxt och förruttnelse och visar, på samma bild, blommor som är i knoppning, nyss utslagna och även vissna blommor. På samma sätt avbildar hon blad som spirar, frodas, blir bruna, dör och faller, och många av dem är halvt upptäta av larver. Insekterna visas också när de passerar genom varje stadium av sina märkliga cykliska liv.

Som en av de första avbildar hon organismerna på deras värdväxter och ritar den typ av skador de lämnar efter sig. Genom att dokumentera växternas och insekternas olika stadier registrerar hon tidens gång samtidigt som hon riktar uppmärksamheten mot naturens ofullkomlighet.

1685 återvände Merian till Frankfurt för att stötta modern men också för att, plötsligt, lämna Johan Graff efter 20 års äktenskap. En samtida tidning anger Graffs "skamliga laster" som orsak, vilket kan förklara hennes nästa drag. Till sammans med modern och döttrarna anslöt hon sig till Labadisterna, en strängt pietistisk, protestantisk sekt i Nederländerna, som förespråkade celibat och inte erkände formella äktenskap. För att ansluta sig gav sektmedlemmarna upp alla sina ägodelar och bodde isolerade på landet. När modern några år senare dog lämnade Merian och döttrarna sekten och slog sig ner i Amsterdam. Merian lyckades då få tillbaka sina målningar, som tydligt magasineras.

I Amsterdam kunde Merian hos samlare studera exotiska exemplar av fjärilar och andra insekter från Amerika. Hon ville veta mer om varifrån de kom, hur de fortplantades och hur de livnärde sig och fattade det modiga beslutet att göra en forskningsresa till holländska Surinam för att studera och dokumentera insektslivet i tropikerna.

För att kunna finansiera en resa till Sydamerika sålde Merian ett stort antal av sina målningar. Som ett mindre bidrag fick hon av staden Amsterdam, som första kvinna någonsin, ett litet stipendium för ett vetenskapligt ändamål, och i juni 1699 avseglade hon och dotter Dorothea till Surinam.

Merian hade förväntat sig att i Surinam få viss hjälp av europeiska koloniserare, men var tvungen att tillsammans med sin dotter klara sitt boende och arbetet i regnskogen på egen hand. Den hjälp hon fick var från indianer och afrikaner som under holländska slavägare levde under mycket hårda förhållanden. Merian förlitade sig på deras kunskap och expertis för att identifiera

Insekter från Surinam.

FOTO: ALAMY

växter och förstå dessas användningsområden. Av direkt praktiskt värde var att hon fick deras hjälp, eller utnyttjade dem, för att kunna ta sig fram i den oländiga jungeln men också i sitt "biologiska laboratorium".

Enligt Linnélärjungen Daniel Rolander, som ett femtiotal år efter Merian besökte Surinam, bidrog afrikanska slavar till Merians arbete genom att dag som natt vaka över hennes kärl med larver för att se om larverna förpuppades och för att driva bort myror som försökte äta upp larverna. Det finns ingenting som tyder på att hon direkt "använde" förslavade människor i den exploaterande mening som förknippas med slaveri, samtidigt som hon inte direkt, i otvetydiga termer, fördömde slaveriet. Men med sympati skrev hon: "Indianerna och de svarta slavarerna, som har stora kunskaper om örter, använder fröna från påfågelsblomman (*Caesalpinia putcherri-ma*) för att abortera sina barn, så att de inte skall bli slavar som de själva."

Vistelsen i regnskogen i Surinam varade i två år. Hon ansåg sig inte färdig med sitt arbete men blev allvarligt sjuk i malaria eller möjligen gula febern och tvingades återvända till Amsterdam. Tre år efter hemkomsten publicerade hon resultaten av expeditionen i ett magnifikt verk, *Metamorphosis insectorum Surinamensium* (1705; nedan benämnd *Metamorphosis*), som hon publicerade själv, och den var en av de största volymer som någonsin kommit ut, 53 x 35 cm.

Med sin "Dagbok" som underlag kombinerade hon 60 illustrationer av flora och fauna med förklarande beskrivningar. Alla insekterna avbildades i naturlig storlek och i deras verkliga habitat – på de plantor de förekommer, och illustrationerna avbildar dessutom andra växter och djur i regionen. Verket var det första någonsin som ägnades åt Surinam och gav henne stor internationell uppmärksamhet. Det har kommit att

”

Hon kunde snart bevittna och dokumentera hur dag- och nattfjärilar lade ägg från vilka det bildades larver och, i sinom tid, nya fjärilar.

”

De allra flesta av hennes målningar är avbildningar av levande organismer som hon utfört med konstnärlig skicklighet och precision som jämförts med Albrecht Dürers.

betraktas som ett av de mest fascinerande verken i naturvetenskapens historia samtidigt som det fått en bestående plats i konsthistorien.

Hösten 2024 rapporterade Rijksmuseum i Amsterdam i jublande ordalag att man lyckats förvärva ett exemplar av första utgåvan av *Metamorphosis insectorum Surinamensium* och att det därmed fyllt en förarglig lucka i sin boksamling som innehåller drygt en halv miljon böcker om konst och konsthistoria.

Utgivningen av *Metamorphosis* gav Merian erkännande och berömmelse, men hon blev inte rik. Under många år slet hon med nya utgåvor för att kunna bli av med skulder efter expeditionen till Surinam, och efter ett slaganfall 1715 som gjorde henne delvis förlamad, försvann hennes krafter och hon dog, nästan utfattig, 1717 vid 70 års ålder.

Samma dag som Merian dog förvärvade den ryske tsaren Peter den store, genom ombud, en stor del av Merians målningar för 3 000 holländska gulden, vilket motsvarade 8–10 årslöner för en skolad snickare. I köpet ingick också tidiga blomstermålningar, några målade då Merian var åtta år.

Merian var inte den första naturforskaren som illustrerade sitt eget arbete, men hon var en av de första utbildade konstnärerna som genomförde långtidsstudier av en specifik grupp av organismer. Texten och bilderna som ligger till grund för hennes volymer är resultatet av årtionden av noggranna observationer av insekternas livscyklar, och hennes skicklighet i att dokumentera vad hon såg var oöverträffad. De allra flesta av hennes målningar är avbildningar av levande organismer som hon utfört med konstnärlig skicklighet och precision som jämförts med Albrecht Dürers.

En annan faktor som bidrar till kvaliteten på bilderna i de tidiga upplagorna av Merians verk är att hon själv noggrant kontrollerade produktionen av dem. Hon graverade själv samtliga femtio plåtar som användes för tryckningen av var och en av de två första delarna av *Raupen*. För *Metamorphosis*, graverade hon bara en plåt men måste ha övervakat gravörerna, för förutom avståndet mellan organismerna på sidan finns det få skillnader mellan de tryckta bilderna i *Metamorphosis* och de ursprungliga akva-

Illustration från Surinam: kajman med korallorm.

FOTO: ALAMY

rellerna av hennes hand. Gravyrerna i några av de första upplagorna av hennes verk var också handkolorerade av Merian själv.

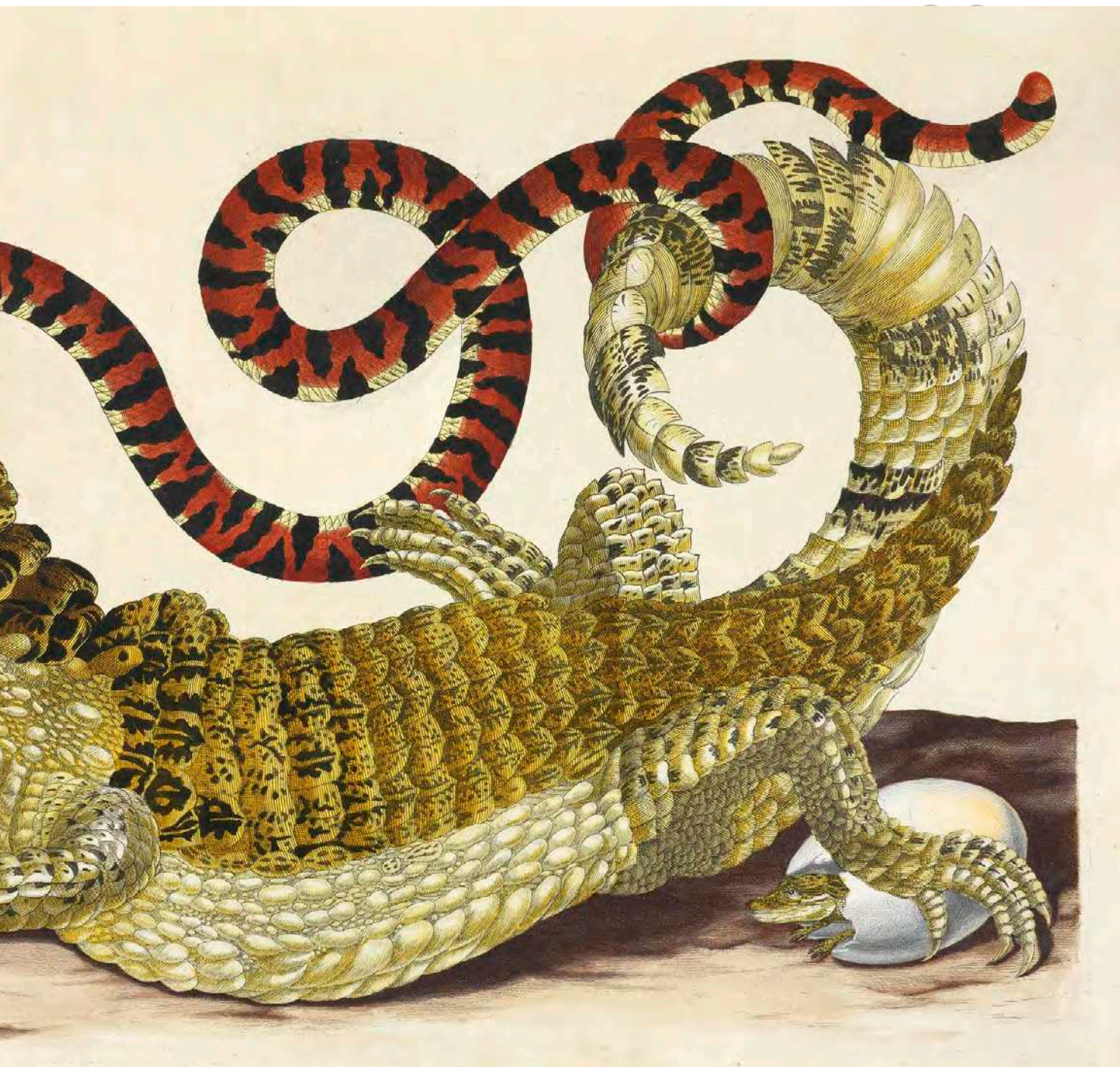
Senare utgåvor av Merians böcker avviker ofta en hel del från originalen. De färgglades, ofta dåligt, av andra, och det är bara de ursprungliga målningarna och de gravyrer som färglagts av Merian själv som säkert visar insekternas verkliga färger.

JW von Goethe och Carl von Linné och många andra av 1700-talets stora naturfilosofer skrev om ”den respekterade” Merian, som Linné helt litade på när han beskrev växter som han inte hade egna exemplar av; i sin *Systema Natu-*

Symbol för full återupprättelse.

FOTO: GETTY IMAGES

rae citerar han Merian ett fyrtiotal gånger. Men under 1800-talet riktades skarp kritik mot *Metamorphosis* som påstods innehålla "entomologiska karikatyrer" och "avsiktliga lögnar". Merian hade i en gravyr avbildat en fågeldödande spindel och i text skildrat hur myror kunde bygga broar med sina kroppar.

Gemensamt för kritikerna var, med en historikers ord, att de aldrig satt sin fot i Surinam. Att flera samtida entomologer tog Merian i försvar hindrade inte att hennes eftermäle fläckades. Uppenbarligen hade 1800-talets entomologer svårt att acceptera en kvinnas banbrytande arbete, särskilt som hon tackade afrikanska slavar för deras hjälp.

Hennes upptäckter har senare bekräftats och under 1900-talet fick hon full upprättelse, både som banbrytande entomolog och lysande konstnär. Hon har avbildats på banksedlar och frimärken, och ett drygt tiotal taxa (arter och släkten) har fått namn efter henne, de flesta på 1900- och 2000-talen. Som en näsknäpp åt hennes veder-sakare har den fågelätande spindeln fått namnet *Avicularia merianae*.

I dag finns tre uppsättningar originalakvareller för *Metamorphosis*: en på Windsor Castle, en annan på British Museum, och den tredje, som tsar Peter den store köpte, på ett konstmuseum i Sankt Petersburg. ✨

Av Inger
Enkvist

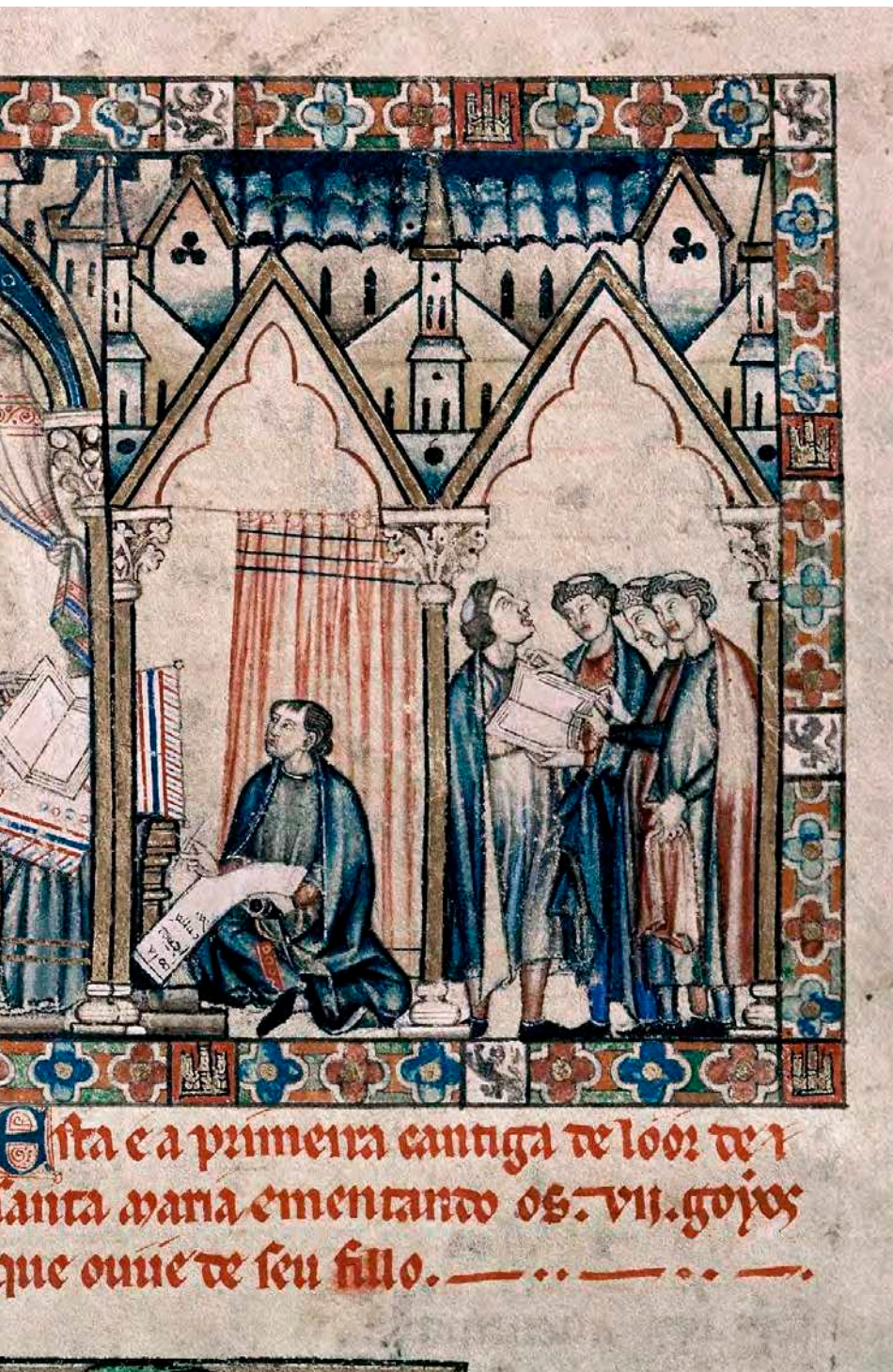
3

Postkolonial mytspridning

Inger Enkvist är professor
emerita i spanska vid Lunds
universitet.

Studenter får lära sig att Europas vetenskapliga utveckling berodde på arabiska översättningar av antika grekiska texter. Men utan översättningen från arabiska till latin i Spanien skulle kunskaperna inte ha kunnat spridas.

Personer utan kunskaper om eller anknytning till humanistiska och samhällsvetenskapliga universitetsinstitutioner kanske inte är medvetna om vad som försiggår där. Studenter drillas i postkolonial teoribildning och deras lärare för inte sällan fram en kulturrelativistisk syn som hävdar att västvärldens kultur inte är bättre än andra. Inställningen är att andra kulturer borde ges ett större erkännande och västs vetenskapliga framsteg tonas ner. Den mest citerade boken är här Edward Saids *Orientalism* från 1978 som kopplar ihop det europeiska studiet av andra kulturer med imperialistiska avsikter.

Intresset för hur antik kunskap överfördes till Europa vid slutet av medeltiden hade nog inte fått samma centrala ställning i humaniora om inte Saids bok berett vägen och inlett tendensen att intressera sig mer för vilken attityd till andra kulturer som anses vara politiskt korrekt än vad som egentligen hände. Ofta drivs därför tesen att Europa inte skulle ha utvecklats vetenskapligt på det sätt som skedde om det inte nåtts av antika grekiska vetenskapliga texter översatta via arabiska. Men ett överförande av texter skedde också via Bysantinska riket. I Spanien vilade överförandet på judiska och kristna översättare. Avgörande var att det fanns en ivrig efterfrågan på grekisk vetenskap i Västeuropa. Detta brukar emellertid inte postkoloniala teorier lära ut. För att förstå sammanhangen behöver man kunskap i både historia och vetenskapshistoria. Spanien spelar här en central roll.

När romarriket sönderföll i mindre enheter kom Spanien att från 400-talet ha ett av Europas mest avancerade senantika riken, det västgotiska, som var kristet och talade latin. Dock var det militära försvaret försummat, och år 711 invaderades riket av muslimska krigare som upprättade en ny ordning baserad på islam och med arabiska som det gemensamma språket. Spanien blev en utpost i det nyskapade enorma muslimska imperiet som sträckte sig från Indien och Persien till det muslimska Spanien, kallat al-Andalus.

Samtidigt fanns Bysantinska riket, och kejsarna i Konstantinopel betraktade sig som representanter för romarriket och kristendomen. Deras stora kulturella insats bestod i att bevara antikens grekiska vetenskap genom kopiering och genom att under århundranden fortsätta att undervisa de unga om antiken och om grekisk vetenskap. Konstantinopel hade ett stort och berömt kejsarligt bibliotek. Det var ofta syrier som gjorde översättningar av grekisk antik vetenskap till arabiska, ofta via ett tredje

»

Kung Alfons den vise med översättare i hovet vid Toledo. Manuskript från 1300-talet.

FOTO: ALAMY

”

Avgörande var att det fanns en ivrig efterfrågan på grekisk vetenskap i Västeuropa. Detta brukar emellertid inte postkoloniala teorier lära ut.

Arabiskt manuskript från 1200-talet visar studenter som undervisas i Aristoteles teorier. FOTO:ALAMY

språk. Det hände dock att manuskripten förkortades och att missförstånd uppstod.

När vi närmar oss 1000-talet hamnar vi mitt i en flera sekler lång dragkamp mellan tro och vetenskap inom såväl islam och judendom som kristendom, och en del av debatten handlade om Aristoteles som sågs som den store företrädaren för vetenskap och rationellt tänkande. En viktig rörelse inom kristendomen var den så kallade påvliga revolutionen som i mitten av 1000-talet innebar de första stegen mot reformation, renässans och skiljande av stat och kyrka. Förutom naturvetenskap och filosofi hade också juridik en viktig plats i det antika arvet och den intellektuella utvecklingen. Påvarna och speciellt Gregorius VII (1073–1085) lät samla in lagar och sedan sammanfatta och bearbeta dem så att biblisk, grekisk och latinsk lag sammanfördes till en ny helhet anpassad till den nya verkligheten. Den här framåtblickande attityden och idén att tro och vetande kunde förenas var viktig.

Så hur kom vetenskapligt tänkande igång i Europa? Arvet från antiken är en viktig faktor. Men när stora delar av romarriket erövrades av muslimerna klipptes bandet med arvet, för att återuppstå i Europa några sekler senare på två vägar, nämligen via översättning från arabiska och översättning från grekiska via Konstantinopel. Översättningarna till arabiska skulle emellertid inte ha haft något inflytande i väst om det inte uppstått ytterligare en länk av översättning och förmedling i den expanderande kristna delen av Spanien genom översättning från arabiska till latin. Översättningsverksamhet började i Tole-

do på 1100-talet men tog fart runt år 1250 då kung Alfons X den vise samlade kring sig vetenskapsmän och översättare just i Toledo. Han skrev böcker själv men beställde dessutom verk om olika ämnen och även översättningar. Förutom ett starkt intresse för historia, juridik och litteratur utmärktes han och hans krets av ett särskilt intresse för matematik, astronomi och medicin. Översättningarna kunde typiskt göras genom att en judisk flerspråkig person översatte muntligt från arabiska till spanska, och en flerspråkig kristen översatte från spanska till latin. Översättningarna till latin spreds sedan vidare till Frankrike och England. Mottagarna i Västeuropa var klostren och de första universiteten, där det pågick kopiering av texter, kommenterande och undervisning.

Dessutom kom antik grekisk vetenskap till Europa genom grekisktalande munkar från Konstantinopel som under århundrandenas lopp hade hållit kontakt med kyrkan i Italien, rest dit och medfört manuskript. Sylvain Gouguenheim's *Aristote au Mont-Saint-Michel* (Aristoteles vid [klostret] Mont-Saint-Michel) från 2008 studerar översättning fram till år 1200, och han stryker under att klostren var ivriga beställare av oförvanskade texter av Aristoteles. Exempelvis fanns det en speciell munk, Jakob av Venedig (död 1147), som behärskade både grekiska och latin och översatte nästan hela Aristoteles verk medan han arbetade vid ett kloster i Frankrike. Denna översättningsverksamhet var igång redan innan översättningarna av Aristoteles via arabiska blev allmänt kända i Europa.

Det är också viktigt med vilket förhållningssätt

texterna lästes, något som påpekas av Marcia L. Colish i *Medieval Foundations of the Western Intellectual Tradition 400–1400* (1997). Västerländskt tänkande växte fram baserat på utbildningstraditioner från antiken och vidareutvecklades sedan inom kyrkan i samband med debatter om Guds väsen och treenighetsläran. Skolastiken innebar en vana att analysera och syntetisera argument, och i Europa utbildades på 1200-talet intellektuella med en professionell kapacitet att debattera. Det Europa som återknöt kontakten med det antika arvet utmärktes, säger Colish, av en kombination av att kunna tänka systematiskt och av att våga ifrågasätta hävdvunna auktoriteter. Från denna bas gick Europa vidare mot vetenskaplig, ekonomisk och social utveckling på ett sätt som skiljer sig från andra kultursfärer.

Det som skedde täcks inte av ordet ”överföring”. Muslimerna överförde inte medvetet kunskap utan det var de kristna som identifierade intressant kunskap och såg till att skaffa sig tillgång till den på de sätt som stod till buds. I den kristna kultursfären fanns samma vördnad för äldre auktoriteter som i andra kulturer, men de studerade texterna bearbetades sedan till en ny världsbild. Det utvecklades en förmåga att tänka rationellt som lade grunden för fortsatt utveckling.

Vi vet alltså att antik grekisk vetenskap återfördes till Västeuropa under medeltiden på två sätt samt att det förekom en utdragen kamp mellan tro och vetande. I samband med postkoloniala teorier har det emellertid också uppkommit en debatt om huruvida Europa är skyldigt arabisktalande muslimer ett tack för att de skulle ha överfört den här antika kunskapen. Man betonar då förmedlingen genom det arabiska språket och tenderar att inte nämna vare sig Bysans eller Toledo. En stark företrädare för den inställningen är den spanske arabisten Juan Vernet i boken *Lo que Europa debe al Islam español* (Det som Europa har spansk islam

Manuskript på grekiska med psalmsverser. Från Konstantinopel 1066. FOTO: GETTY IMAGES

Författaren Edward Said (1935–2003). FOTO: TT

att tacka för) från 1999. Vernet redogör för texter på arabiska om olika naturvetenskaper och nämner att ett antal av texterna kom att översättas till latin och spridas vidare främst till Frankrike.

Det finns i Vernetts bok en anstrykning till resentment. Väst skulle inte tillräckligt ha erkänt arabernas betydelse för västerländsk utveckling, verkar han vilja säga. Hans argumentation försvagas dock av ett par utelämnanden. Han framhåller inte att muslimerna hade installerat sig i samhällen runt Medelhavet som tidigare tillhört romarriket och som var präglade av grekisk vetenskap och av kristendom. De första generationerna bland de muslimska erövrarna hade klart för sig att de tog över en högt utvecklad civilisation och att den muslimska guldåldern byggde på de kulturer man övertagit, men den insikten försvann gradvis.

Vernet nämner heller inte att när al-Andalus år 1086 togs över av fundamentalistiska islamiska regimer från Nordafrika försvann stegvis intresset för vetenskap och filosofi. Den berömde juristen och filosofen Averroës (1126–1198) fick exempelvis problem med myndigheterna och lämnade al-Andalus. Ytterligare en svaghet i argumentationen är att Vernet glider förbi att al-Andalus inte visade något intresse för ny vetenskap från Västeuropa. Från 1200- och 1300-talen var det Europa som producerade intressant filosofi och vetenskap.

Tillbaka till Edward Said. Det är Sids negativa syn på väst och inte Gouguenheims eller Colishs positiva som studeras vid svenska universitet. Man kan via biblioteks databasen Libris se att *Orientalism* är mycket spridd och används som kursbok. Exemplet Spanien och medeltiden visar att Sids tes om samband mellan imperialism och kulturintresse inte är generell och inte passar på Spanien under medeltiden, där situationen var den motsatta. För i Spanien var araberna imperialisterna. De hade inte studerat de folk vars territorier de tog över, och de var inte heller i efterhand intresserade av att studera de underkuvade folkens språk eller kultur.

När man talar om ideologisering av högre utbildning är det just exempel som dessa som åsyftas. Som regel innebär ideologiseringen misstro mot väst. Vi borde istället konstatera att västerlänningar är arvtagare till Aristoteles, Gregorius VII, Jakob av Venedig, Alfons X den vise och bysantinska munkar, och vi borde känna till det. ✧

”

Från 1200- och 1300-talen var det Europa som producerade intressant filosofi och vetenskap.

Alldeles för lite sägs i väst om landets geostrategiska expansion. Inte heller ställs Kina till svars för pandemin.

Därför slipper Kina att ta ansvar

Av Sten Widmalm

Det råder ingen tvekan om EU behöver en samordnad motståndsrörelse mot Trumps auktoritära politik. Men svaret kan inte vara att som Spanien satsa på en charmoffensiv mot Kina, vars ökade ekonomiska inflytande går i takt med dess geostrategiska expansion i andra delar av världen. Senast den 27 april hävdade Kina kontroll över den lilla omstridda ön Sandy Cay i Syd kinesiska havet.

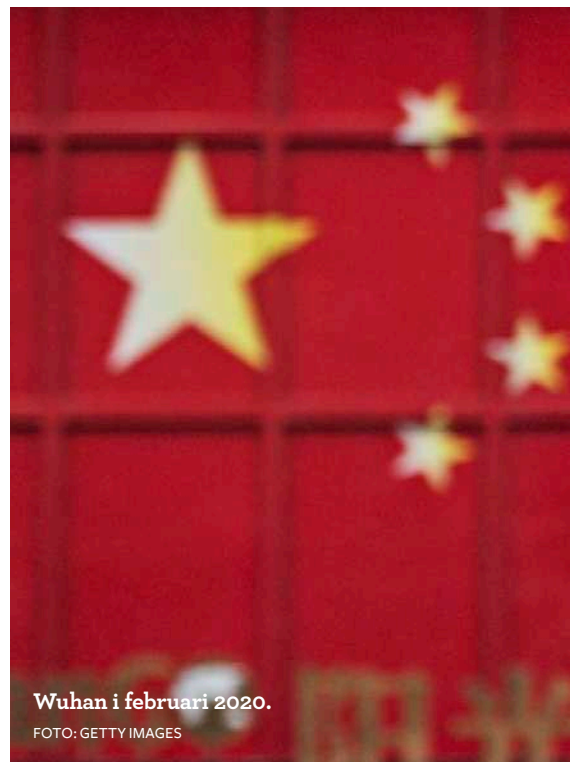
Alldeles för lite i väst sägs om hur Kinas auktoritära expansion går till under täckmanteln att genomföra ”infrastruktursatsningar”. På södra Sri Lanka har den vackra nationalparken Bundala fått en ny granne – en hamn med fina tillfartsvägar i staden Hambantota. Trots att den drabbades hårt av tsunamin 2004 har utvecklingen där tagit ett rejält språng framåt. Till ett pris. Det blev uppenbart när jag under hösten 2024 reste igenom Hambantota på väg till Bundala. Jag ville passa på att besöka ett monument i hamnen till minne av tsunamins offer – men det gick inte.

MIN CHAUFFÖR stoppades av beväpnade vakter. Ingen ”utomstående” hade rätt att köra in i hamnområdet, som kontrolleras av Kina. Vad hade jag som västerlänning där att göra? Och varför ställde föraren upp på att försöka låta mig se hamnen? Det var ingen idé att stå på sig. Chauffören riskerade sin frihet bara genom att vistas där med mig. Vi lämnade staden Hambantota och fick nöja oss med att i backspegeln betrakta de jättelika kranarna i hamnen som reste sig ovanför trädtopparna.

Strax före besöket på Sri Lanka reste jag

i Pakistan. Även där fanns en hamn jag inte fick besöka. Det var synd eftersom jag gärna hade sett den nybyggda hamnen i Gwadar vid Arabiska sjön. Den förväntas förbättra Pakistans handel med omvärlden och är Pakistans första djuphamn. Precis som den i Hambantota. Men den gick det inte att ens komma i närheten av.

Infrastrukturutveckling av nämnda slag är imponerande – särskilt med tanke på den utbredda fattigdomen i både Sri Lanka och Pakistan. Varken Sri Lanka eller Pakistan hade kunnat bygga de nya hamnarna

Wuhan i februari 2020.

FOTO: GETTY IMAGES

”

Det är inte bara i mycket fattiga regioner som Kina utökar sitt inflytande.

på egen hand. Förflyttar vi blicken till flera länder i Afrika ser man samma mönster. Det ska sägas att Kinas satsningar i Afrika har betytt mer för den ekonomiska utvecklingen än det västerländska biståndet. Att bygga vägar, broar, kraftverk och i synnerhet hamnar har varit ett framgångsrecept. Kina ökar även sitt inflytande i hela Stillahavsregionen och i Sydamerika på samma sätt.

HAMNEN I GWADAR ingår i ett större samarbetsprogram som kallas Kinesisk-Pakistanska ekonomiska korridoren (CPEC). Det ingår i sin tur i det ännu större kinesiska Sidenvägsprojektet (även känt som "The Belt and Road Initiative"). Trots att CPEC-projektet har kritiserats och varit svårt att genomföra så bestämde sig Pakistan och Kina nyligen för att ändå fortsätta och fördjupa samarbetet. Detta skedde trots att lånen från Kina kritiserats för att dränera den pakistanska ekonomin. Kritiker menar dessutom att när Pakistan tvingas vända sig till exempelvis Internationella valutafonden (IMF) för att statskassan sinar på grund av lånen så kan det innebära att stödet från IMF i slutändan bara flyttas över till Kina. Hamnen i Gwadar ska Kina dessutom kontrollera i över fyrtio år. Liknande invändningar hörs angående Sri Lankas ökade beroende av Kina. Låneräntorna har höjts och leasingavtalet med Kina gäller i nittio år.

Kina kontrollerar inte bara infrastruktur, utan får också kontroll över länders ekonomi och därmed en betydande del av den politiska makten. Särskilt viktigt att notera är därför att hamnarna, som i exem-

plen med Hambantota och Gwadar, är djuphamnar. Sådana byggs för att ta emot stora fartyg. Men de är också nödvändiga för att stora atomubåtar ska kunna lägga till. Hamnarna är dessutom placerade vid geostrategiskt viktiga farleder. Exempelvis blickar Gwadar ut mot sjöfarten som går från Kina till Pakistan, Afrika, och upp genom Suezkanalen till Mellanöstern och Medelhavet.

OCH DET ÄR INTE bara i mycket fattiga regioner som Kina utökar sitt inflytande. Ekonomiska kriser kan utnyttjas för att få in kilar i andra delar av världen. Under den grekiska finanskrisen föreslog EU att Grekland kunde sälja ut flygplatser och hamnar. Då trädde Kina in och köpte kontrollen över hamnen i Pireus.

Varför väcker då den kinesiska expansionen så få protester? Ett skäl är att Kina nu blivit så starkt att politiker och medier helt enkelt inte vågar säga emot eller uppmärksamma utvecklingen. Det är inte så länge sedan som det väcktes protester i väst och i Sverige mot att Kina placerat mellan en och två miljoner uigurer i koncentrationsläger. Ambassadörer från 22 länder protesterade till FN:s råd för mänskliga rättigheter. Men det bör tilläggas att redan då överröstades protesterna av 35 länder, däribland Kuba, Venezuela, Ryssland och Saudiarabien och flertal afrikanska länder, som skrev till FN och hylade Kinas agerande som en milstolpe i kampen för mänskliga rättigheter. Maktbalanserna förändras. Ett kanske än tydligare exempel på hur fort rädslan för Kina sprider sig är hur det har gått med efter spelen till covid-19-pandemin.

Nästan omedelbart efter att det blev känt att covid-19-pandemin brutit ut riktades blickarna mot Wuhan i Kina. Allt pekade på att det var där pandemin började. En hypotes som lanserades tidigt var att smittan överförts från djur till människa på matmarknaden i Wuhan. Men det skulle visa sig att hypotesen inte var så trolig.

De som tog fram Ockhams rakkniv hävdade att den mest troliga förklaringen var att viruset kom från "Wuhan-institutet för virologi" – ett högrisklaboratorium som är känt för sina studier av coronavirus där forskare bland annat sysslade med att manipulera patogener.

EMELLERTID BLEV LABBTEORIN snabbt politiserad. Anledningen var att Trump tidigt lade skulden på Kina och hävdade just att viruset kom från ett labb. Trumps uttalande skapade direkt ett slags *guilt by association*-problem. Den som hävdade att viruset troligtvis kom från ett labb i Kina kunde sägas vara Trumpanhängare och Kinas utrikesminister kunde därmed få gehör för att det påståendet var en konspirationsteori lanserad av USA:s regering.

Labbteorin försvann ändå inte helt. Ett år efter början av pandemiutbrottet fick FN, efter långa förhandlingar med Kina, tillstånd att skicka ett forskarlag från WHO till Kina och Wuhan för att undersöka virusets ursprung. Först fick några av forskarna inte komma in i landet. Men till slut fick WHO-teamet komma in och efter fyra veckor på plats presenterades en rapport där det meddelades det var "extremt osannolikt" att viruset skulle ha kommit från ett labb. Det fanns dock en viktig hake. Kina lät inte forskargruppen få tillgång till avgörande information för att kunna bedöma virusets ursprung. Idag talar mycket för att labbteorin är sannolik – även om politiska intressen rör till det i frågan.

Redan 2021 sade Anthony Fauci som då var chef för USA:s nationella institut för infektionssjukdomar att han inte var övertygad om att viruset hade ett naturligt ursprung. Två år senare, under Bidens tid som president, uttalade FBI-chefen Christopher Wray att det var myndighetens bedömning att viruset kom från en "labincident" – ett labb som kontrollerats av den kinesiska staten. I januari i år kom ett uttalande från CIA som gick ut på att bedömningen var långt från säkerställd, men att tillgängliga rapporter visade att det var mer sannolikt att coronaviruset kom från ett labb än att det överförts från djur. Emellertid får man tänka på att uttalandet kom från John Ratcliff, som nyss hade utnämnts till CIA-chef av president Trump.

I MARS I ÅR kom det dock även information om att den tyska motsvarigheten till CIA, Bundesnachrichtendienst (BND) redan 2020 rapporterade om att Wuhan-institutet för virologi hade genomfört experiment för att göra så att virus kan smitta människor, och att coronaviruset med största säkerhet var framställt i ett labb. Kina har svarat genom att lägga skulden för pandemin på USA.

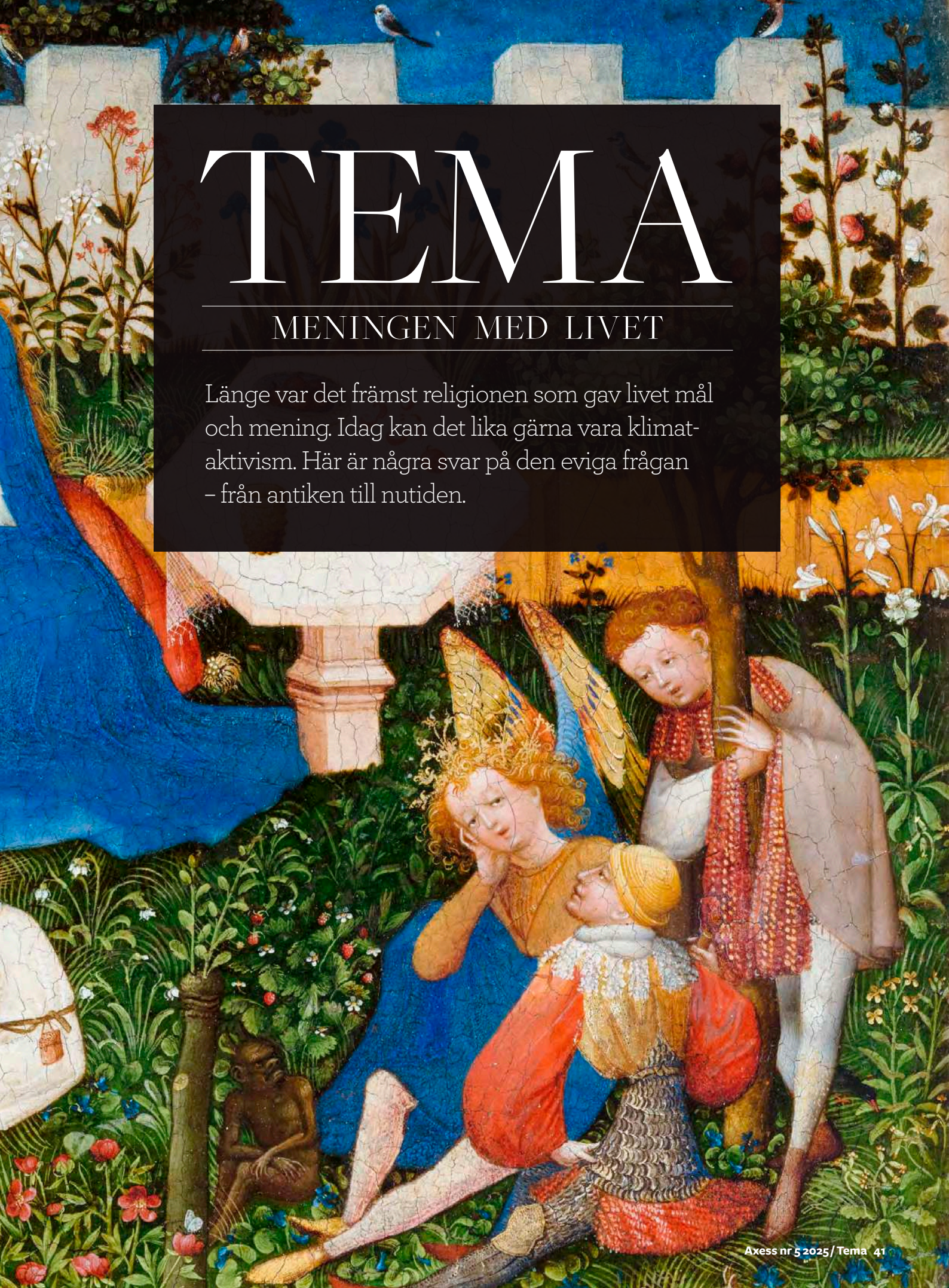
Så här befinner vi oss nu. WHO:s bedömning att labbteorin inte stämde var i stort sett grundlös. Om den däremot förs på tal så säger Kina "lägg fram bevisen". Men det går ju inte. Kina satte stopp för informationsinsamlingen. Omständigheterna talar därför för att staten Kina har en betydande skuld i det som hände 2019 i Wuhan. Trots det ställs inte landet till svars. Landets ekonomiska och geostrategiska inflytande har passerat en nivå som gör att det inte är mycket Kina kan tvingas till idag. Det är uppenbart i frågan om hur covid-19-viruset spreds och som ledde till att omkring sju miljoner människor runt om i världen dog av pandemin.

Sten Widmalm är professor i statskunskap vid Uppsala universitet.

FOTO: ALAMY

TEMA

MENINGEN MED LIVET

Länge var det främst religionen som gav livet mål och mening. Idag kan det lika gärna vara klimat-aktivism. Här är några svar på den eviga frågan – från antiken till nutiden.

Sträva efter vishet och en moralisk hållning

I det antika Grekland var ett lyckligt liv lika med ett dygdigt liv.
Men för grekerna betydde dygd olika saker vid olika tillfällen.

Av Fredrik Sixtensson

Människorna skapades inte av de olympiska gudarna, utan av deras kusin, titanen Prometheus. Han formade människorna av vatten och jord och gav oss dessutom elden – möjligen en symbol för förnuftet, som höjer oss från djuren. Gudarnas konung Zeus blev upprörd över detta, oklart varför, och lät nagla fast Prometheus vid en klippa i Kaukasus; där det enda som bröt tristessen var en örn som kom och pickade på titanens lever. Allt enligt den grekiske mytografen som eftervärlden känner som Pseudo-Apollodoros.

Där andra skapelsemyter ger en fingervisning om mening med det mänskliga livet – ta Första Moseboken, som handlar om människans brustna gudsgemenskap vilken sedan hela det religiösa projektet går ut på att återupprätta – ger Pseudo-Apollodoros oss inte så mycket att gå på i det avseendet. Såvitt jag vet har ingen Gud krävt elden åter.

Bristen på religiös dogmatisk bestämning har i någon mån befriat det grekiska tänkandet. Det har varit upp till människan själv att avgöra vad livet bör fyllas med, förutom att offra till gudarna.

Om man får tro Aristoteles och hans *Nikomachiska etik* (cirka 340 f Kr) var dock de flesta greker ense om att det mänskliga livets telos – syfte, ändamål – är *eudaimonia*, lycka. Vad detta sen betydde var åtminstone på papperet klart och tydligt: alla, både hög som låg, menade att lycka är samma sak som att "leva väl och göra väl". Annorlunda uttryckt: lycka är att vara dygdig. Det är ytligt sett en gammal grekisk uppfattning: knappt trehundra år tidigare hade Sapfo, skaldinnan från Lesbos, i ett diktfragment uttryckt att "höjden av lycka" är när rikedom, medlet för att leva väl, kombineras med dygd, det vill säga förmågan att göra väl. Men skenet bedrar, för dygd var hos grekerna ett föränderligt begrepp.

Från första början betydde *aretē*, som dygden heter på grekiska, egentligen duglighet i största allmänhet; hjältedikternas dugliga man var han som dåkraftigt dräpte sina fiender och försåg sina följeslagare med krigsbyte. Den särdeles framstående kunde vinna *kleos aphthiton*, "oförgänglig ära".

Men redan i *Odysséen*, den grekiska litteraturens kanske näst äldsta text, avslöjas att detta mål för krigardygden är ihälgigt. Vid ett tillfälle framkallar Odysseus de dödas andar, som lever som evigt borttynande skuggor i underjorden. Han träffar *Iliadens*

huvudperson Akilles, som en gång ställdes inför valet mellan ett långt men ärelöst liv och ett kort men ärorikt, och som förstods valde det senare. Visst vann Akilles oförgänglig ära – vi läser ju än i dag om hans bragder – men som död beklagar han sig ändå över sin lott: "Hellre jag ute på landet som dräng ville slita för daglön / under en främling, som ingenting ärvt, och som hade det fattigt, / än gå härnere som drott över hädansomnade alla."

Som för att hålla människornas bäge fötter på jorden formuleras utanför eposens hjältevärld istället en etik som bygger på att människan ska inse sina begränsningar. Detta fångas i flera grekiska ordspråk. Välkända är till exempel *gnōthi seauton*, "känn dig själv", och *mēden agan*, "inget till övermått".

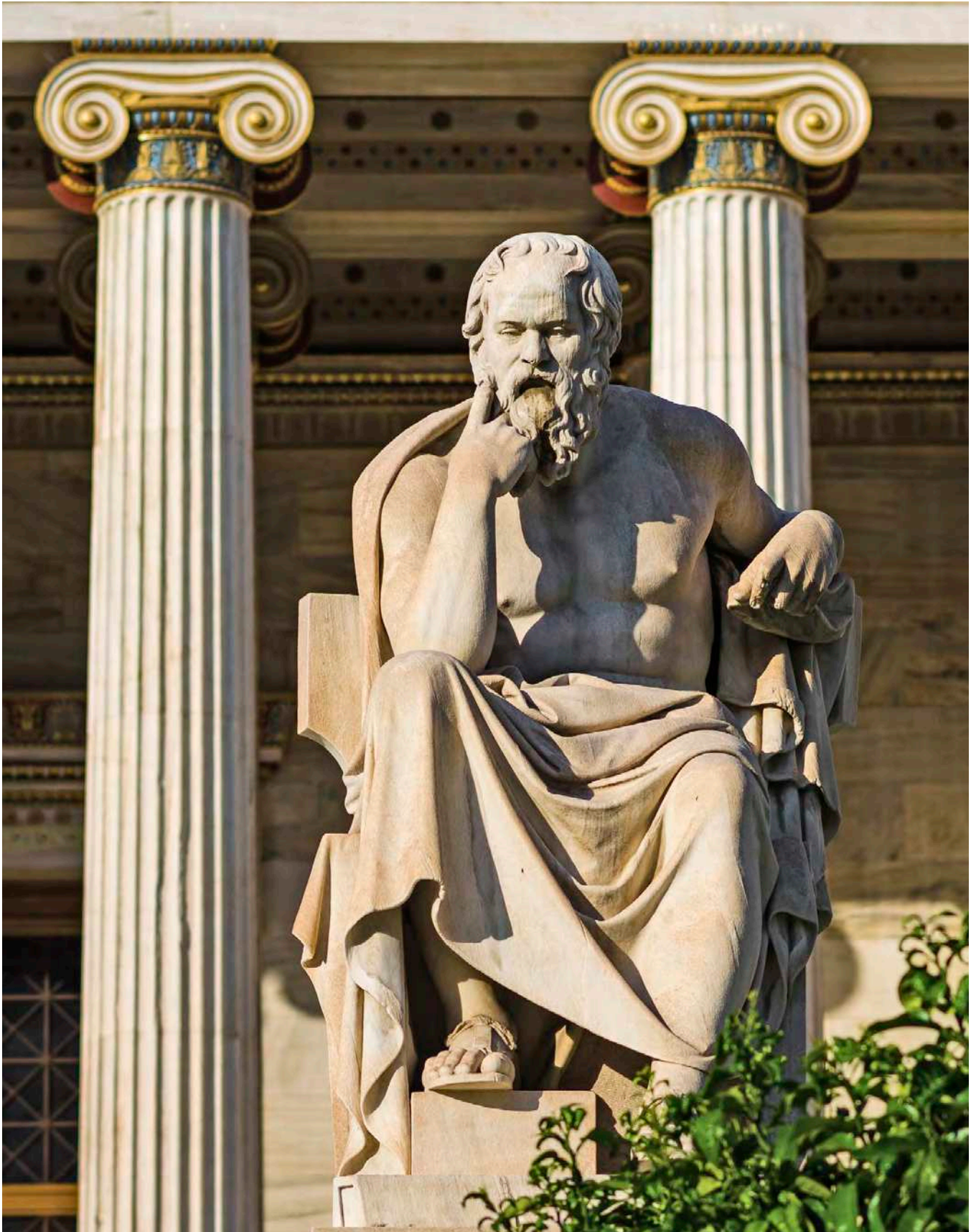
Eftersom lycka är en funktion av dygd fick förskjutningen bäring på lyckan. I en berömd passage i Herodotos historia besöks den lydiske kung Krösus, rik som sitt namn, av den vise atenaren Solon. Krösus frågar sin gäst vem som är världens lyckligaste man och väntar sig att få höra att det förstås är han själv. Istället nämner Solon atenaren Tellos. Denne kom från en stad i välmåga och fick duktiga barn, såg hur dessa i sin tur fick barn som alla överlevde. Själv fick Tellos ett ädelt slut när han försvarade staden mot de attackerande eleusinierna. Begravningen var värdig.

Sensmoralen i berättelsen är att ett liv bara kan kallas lyckligt sedan det tagit slut – Krösus, som ännu lever, ska förstås hinna förlora allt innan han tillåts dö – men för oss är det intressanta snarast vad Solon lyfter fram i Tellos lycka. Inte bara är allt i berättelsen uppnåeligt för vanliga dödliga, och detta utan att äran behöver upphöja dem till gudar; idealet är också pronatalistiskt och patriotiskt och passar därför utmärkt för en statsstat på uppgång.

Men allt är inte frid och fröjd. När människor samlades på statsstatens rätt begränsade yta och skulle samsas om diverse offentliga institutioner skärptes vissa konfliktlinjer. I Athens tragedier tematiserades spänningen mellan privat och offentligt, mellan familjeloyalitet och patriotism – två parallella dygdemönster som ibland krockade.

I Sofokles tragedi *Antigone* har Oidipus bägge söner Eteokles och Polyneikes fallit i strid mot varandra om makten över Thebe. Stadens härskare, brödernas morbror och farmorsbror Kreon, >>

MENINGEN MED LIVET

Sokrates (ca 469–399 f Kr).

FOTO: GETTY IMAGES

befaller att deras kroppar ska ligga obegravna ”att ätas av fåglar och hundar”, ett slags passiv likskändning och en kliché i den grekiska litteraturen.

Plikten att låta kropparna ligga omfattar Antigone såsom medborgare i Thebe. Men såsom syster till de avlidna omfattas hon av en annan plikt: den att ge sina släktingar en värdig begravning. Hon ordnar det i lönnedom, ertappas, döms till döden. Men Kreons son Haimon har i hemlighet varit trolovad med Antigone. När hon dör tar han sitt liv, varpå också Eurydike, Haimons mor och Kreons fru, ändar sitt eget; med sina sista ord förbannar hon maken som ”sonmördare”. Stadens integritet är värnad, men till priset av att härskarens hela familj förintas.

Den här svårnavigerade tillvaron, som vi bäst känner från Aten, ger frågan om hur man ska leva meningsfullt en ny laddning. Vad är en duglig medborgare? Vad är det att vara duglig överhuvudtaget?

Samtalsklimatet påverkades också av det stora inflödet till Aten av så kallade *sofister*. Dessa var ambulerande retoriklärare, som under 400-talet f Kr drogs till Aten eftersom stadens demokratiska statsskick hade gett upphov till en enorm marknad för lektioner i övertalningsförmåga. Till övertalningen hör den sliriga begreppsanvändningen, som efter dessa experter idag kallas för *sofismer*: genom att vända och vrida på ett ords betydelse kan ett ord användas som ett vapen.

I denna anda av ifrågasättande verkade sofisterna, och ansågs därför ibland – kanske med rätta – bryta ner den traditionella moralen. I Platons *Staten* driver till exempel sofisten Thrasymachos tesen att den starkes rätt är den enda rätten.

Men ifrågasättande är inte bara ett medel för att bryta ner utan också för att bygga upp. Den starkaste representanten för denna potential i den sofistiska traditionen är Sokrates, som också är en portalgestalt inom grekisk filosofi.

”Vad är en duglig medborgare? Vad är det att vara duglig överhuvudtaget?”

Sokrates egen uppfattning tycks ha varit att dygd och kunskap var synonyma – åtminstone ansåg han att ingen som var riktigt vis också kunde sakna dygd. Men själv tyckte han sig inte veta någonting säkert om någonting, istället diskuterade han med andra, ironiskt ifrågasättande. Han prövade på så vis människors antaganden om sanning, och fann ofta att de var förljugna eller självmotsägande – i Platondialogen *Eutyfron* presenterar titelpersonen inte mindre än fem definitioner av ”fromhet” vilka alla förkastas av Sokrates. Man påminns här om Nietzsches ord att övertygelser är värre fiender till sanningen än lögnen.

Med Sokrates ifrågasättanden är vi framme vid dygdebegreppets nollpunkt. Vi bör vara dygdiga, men kan inte med vårt vetande fullt ut precisera dygden. Det enda vi kan göra är att *försöka*. Det gör vi genom att leva enligt en genomtänkt etisk hållning som förkroppsligar vår strävan. Detta val av etiskt förhållningssätt och en därmed förknippad livsföring är, om man får tro den franske filosofen Pierre Hadot (1922–2010), vad grekerna ytterst menade med ordet ”filosofi”. Och från och med 300-talet f Kr uppstår i den grekiska världen

flera filosofiska skolbildningar, de allra flesta i Aten, som utvecklar sina egna uppfattningar om hur livet bör levas.

Platonismen gör en skarp åtskillnad mellan vår fysiska värld och den så kallade idévärlden, där de rena begreppen existerar. Det högsta begreppet, ur vilket alla andra utgår, är det Goda, och den som kan förstå det Goda förstår allting annat. Platonistens liv är att i prestigelösa och samarbetsinriktade samtal pröva våra hypoteser om det goda. Samtalet är inte bara lärorikt utan också fostrande.

Platons lärjunge Aristoteles bröt delvis med denna filosofi och uppvärderade vår egen fysiska värld. Sann lycka består i att kontemplerar denna och därigenom få en skymt av de gudomliga principer som styr den. Dygder som rättfärdighet, måttfullhet, mod,

Grekiska filosofer på piedestal.

FOTO: SUSAN VINEYARD/ALAMY

MENINGEN MED LIVET

Fresken *Skolan i Aten* av Rafael.

FOTO: GETTY IMAGES

visdom blir snarast verktyg i kontemperationens tjänst. Aristoteles lever som han lär: hans egna arbeten täcker logik, etik, politik, biologi, fysik, metafysik och mer; hans lärjungar fortsätter i samma anda och studerar blommor, stenar, författningar och personlighetstyper.

Världstillvänd på ett annat sätt är epikurismen, vilken eftervärlden mest förknippar med livsnjutande. Det är en halvsanning. Tillfredsställ dina begär, javisst, men det är inte alla begär som är nödvändiga. Man måste mätta sin hunger men inte tvunget med delikatesser. Vi bör inte heller bry oss om begär som är rent konventionella – enligt grekisk uppfattning alltså inte naturgivna och därför liksom konstgjorda – som äregirighet, inte heller sådana begär som aldrig kan tillfredsställas. Av de dygder som anses viktiga för ett lyckligt liv sätter epikurismen därför måttfullheten högst.

A tskillnaden mellan natur och konvention drivs allra längst av kynismen, som sägs ha grundats av Sokrates elev Antisthenes. Det konventionella är förljuget och ett hinder för dygden. Även sedlighet är onaturlig: rörelsens mest kände företrädare Diogenes från Sinope onanerade gärna offentligt och bodde i en tunna. Att han sägs ha börjat sin karriär som falskmyntare tycks kongenialt: pengar är ju bara värda något i kraft av att människor tycker att de ska vara det.

Stoicismen grundades av Zenon i Grekland runt 300 f Kr men blev mest inflytelserik i Rom genom Seneca (4 f Kr–65 e Kr) och Marcus Aurelius (121–180 e Kr). Denna filosofiska inriktning ser

hur det gudomliga förnuftet verkar i naturen. Enligt denna består lyckan i att leva i "överensstämmelse" (*homologoumenōs*) med detta förnuft. Man ska se på sitt liv med en distans som gör allting fritt. Eftersom det kyliga förnuftet rubbas av känslighet måste stoikerna öva sig i apati, som hos grekerna inte betydde håglöshet utan helt enkelt lidelsefrihet.

Slutligen har vi då skepticismen, som liksom Sokrates betonar människans okunskap. Felaktiga föreställningar om världen ger upphov till mycken olycka – vi skulle idag tala om "kognitiv dissonans". Okunskapen går inte att övervinna, men vi kan istället upphäva våra tvärsäkra omdömen. Då slipper vi den kognitiva dissonansen och blir obekymrade, lyckliga. Pierre Hadot säger att den skeptiska dygden består i likgiltighet inför likgiltiga ting. Kanske kan man också tala om en ödmjukhet inför världens gåtfullhet.

Dessa skolbildningar överlevde som sagt in i romersk tid men försvann då kristendomen växte sig stark, eftersom kyrkan ansåg sig stå för den enda sanningen och började jaga kättare.

Men så länge de grekiska filosofierna frodades vittnade de genom sina blotta parallella existenser om att sanningen inte är självklar. Ingen vet säkert hur livet egentligen bör levas. Vår lott är att med Prometheus gäva lysa upp en livsväg och slå in på den.

Vi måste själva välja vilken – vi måste själva åt livet finna en mening.

"Med Sokrates ifrågasättanden är vi framme vid dygdebegreppets nollpunkt."

Fredrik Sixtensson är fil dr i grekiska och postdoktoralforskare vid Handelshögskolan i Stockholm.

En pojke läser torahn
för bar mitzva.

FOTO: ISRAEL TALBY / ALAMY

Hitta balansen

Hjälp dina medmänniskor och försök skapa en bättre värld, men var samtidigt på din vakt mot ondskan. Denna ständiga balansakt är kärnan i judendomen.

Av Dan Korn

Den 7 oktober 2023 inträffade den värsta massakern på judar sedan andra världskriget. I skuggan av den blodiga tragedin finns en del ting som ger oss en ledtråd till judendomens syn på liv och död och vad livet är eller borde vara.

Den dagen firades den judiska helgen Simchat Torah, som avslutar det judiska årets festkalender. Men samma dag firade också israeliska ungdomar med en rejvfest i öknen nära gränsen till Gaza, där de blev ett lätt byte för de anfallande Hamas-terroristerna. Festen kallades Nova och annonserades som ett firande av "vänner, kärlek och oändlig frihet".

I sin bok *Om demokratier och dödskulter* (2025, Nopolar förlag) skriver Douglas Murray om en sida av Novafestivalen som förtigits av israeliska medier. De som mördades ses som hjältar och då vill man inte tala illa om de döda. Men en rejvfest är inget nykterhetsmöte. Det var snarare regel än undantag att droger användes. Och om man bortser från den illegala sidan av saken går det att dra vissa lärdomar av det.

Några överlevande från Nova berättar att de sprang genom öknen och på det viset flydde terroristernas attack. I efterhand kan de inte förstå hur de kunde springa så fort och så långt. Visserligen klarar människor i livsfara mer än de annars skulle klara av, men det faktum att de var höga på kokain gjorde också sitt till.

Andra var berusade av LSD och andra medvetandeutvidgande droger och svampar. Deras chans att fly var mindre. De befann sig i ett sådant lyckorus att de reagerade först när människor mördades kring dem. Av dem som överlevde detta har många senare fått mentala problem. Murray skriver:

"Jag frågade en läkare vad som hade hänt med några av de unga människor som hade blivit inlagda på sjukhusen efter festen. 'Deras sinnen kollapsade helt enkelt', förklarade hon. Blandningen av öppenhet och skräck, lugn och terror var för mycket för hjärnan."

Människor som ser på världen i ett rosenrött skimmer drabbas hårdare än de med en mera pessimistisk syn när tragedin drabbar oss, eftersom de är så illa förberedda.

MENINGEN MED LIVET

Det traditionella firandet av högtiden Simchat Torah innebär att man i synagogan bär fram samtliga av församlingens Torah-rullar och runt den pulpet i synagogans mitt där man brukar läsa ur dem dansar man med Torahrullarna. Sju gånger upprepas den proceduren och varje runda har en egen betydelse.

De tre första gångerna står för de tre patriarkerna Abraham, Isak och Jakob och det dessa i sin tur symboliserar. Abraham står för kärlek och vänlighet, Isak däremot för dom och styrka. Jakob symboliserar den nödvändiga symbiosen mellan de till synes oförenliga elementen i kärlek och dom, vilket åstadkoms genom skönhet, prakt och en smula humor.

I Bibeln bjuder Abraham resanden på mat och följer dem på vägen. När han förstår att de är änglar som ska förstöra Sodom ber han till Gud för att skona staden. I den judiska traditionen tror han att världens problem kan lösas med kärlek och vänlighet. Hans syn på Gud är att Han är och endast borde vara kärleksfull.

Hans son Isak såg enligt samma tradition problem med detta. Ondskan finns och den utnyttjar de kärleksfulla för egen vinning. För att förhindra ondska krävs ibland hårdhet och Gud kan inte alltid vara kärleksfull, utan måste döma de onda omedelbart, så att de avskräcks från att utöva ondskan.

Jakob, som också står för sanning, börjar sitt liv i farfar Abrahams anda, men livet – till exempel när han blir lurad av sin morbror Laban att arbeta i sju år för att få gifta sig med den kvinna han älskar och på bröllopsnatten upptäcker att han gift sig med hennes syster – ger honom efter hand en mera kritisk inställning. Det gäller att balansera Abrahams rosenröda kärlek och därmed tillhörande naivitet med Isaks ibland nödvändiga hårdhet, som dock kan övergå i cynism.

Att hitta den balansen är själva kärnan i judendomen. Att hjälpa sina medmänniskor och att försöka skapa en bättre värld, men samtidigt vara observant på att alla inte vill alla väl, utan att somliga istället kan utnyttja ens godhet.

På Novafestivalen kunde de som var extra alerta av vissa droger fly, medan de som med extra medel försatt sig i en situation där hela världen var ljuvlig och kärleksfull för sent upptäckte att det inte var så.

Men Nova handlade ju inte bara om kärlek, utan också om "oändlig frihet". Paradoxen är att den oändliga friheten är den totala ofriheten. Om jag har frihet att göra vad jag vill, kan jag använda den friheten för att skada andra, vilka då inte har frihet. Friheten att inte vara beroende av eller behöva lyda andra människor innebär den total ensamheten och utsattheten. Friheten att inte följa några lagar eller konventioner innebär ett samhälle där den starkes rätt råder, där ofriheten blir regel för alla andra.

Filosofier av olika skolor har grunnat över detta. Berömda är Epiktetos ord om att bara den som behärskar sig själv är fri, eller omvänt Pythagoras ord om att ingen är fri som inte kan behärska sig själv. I judendomen säger Talmud nästan samma sak: att den är stark som har styrka över sig själv.

Frihet är i judendomen förknippad med uttåget ur Egypten, då det förslavade folket gav sig ut på vandring för att femtio dagar senare nå Sinai berg, där de mottog Tio Guds bud och i bredare bemärkelse Torah. Märkligt nog beskrivs den nya tillvaron också som en form av slaveri – men under Gud. Den stora skillnaden är friheten.

Folket hade friheten att välja och de valde att följa buden: "Vi vill göra allt vad Herren har sagt och lyda honom", står det i 2 Mos. 24:7. Så översätts orden i Bibel 2000 och alla äldre svenska över-

sättningar helt tillbaka till Gustav Vasas bibel har ungefär samma formulering. Men ordet som översätts 'lyda' kan lika gärna översättas 'lyssna' och i den betydelsen får orden en djupare innebörd. Folket bestämde sig alltså först för att göra det Herren sa och först därefter att höra vad det var Han sa.

Det viktigaste är alltså inte vad reglerna säger, utan att man underkastar sig någon form av system för att reglera samvaron mellan människor, så att den enes frihet inte är den andres ofrihet. För att det i sig ska råda frihet måste det ske frivilligt. Men man måste också kunna reglerna. Därför säger Talmud (som innehåller kommentarerna till Torah) att endast genom att studera dessa regler och den filosofi som reglerna bygger på uppnår man frihet.

Så berättas i Talmud om en man som kom till den lärde Hillel och sa att han ville konvertera till judendom om Hillel kunde förklara själva kärnan medan mannen stod på ett ben. Hillel svarade med att vända på det klassiska kärleksbudskapet, som finns i de flesta religioner, inklusive i 3 Mos. 19:18: "Du skall älska din nästa som dig själv". Han sa:

– Det du inte vill att andra gör mot dig, ska du inte göra mot andra. Det är hela torahn. Resten är kommentarer. Gå nu och studera kommentarerna.

Många har återgett dessa ord men hoppat över slutklämmen om att studera kommentarerna. Men just det är Hillels huvudbudskap, att det finns en väg för hur man uppnår judendomens kärna.

Dessa regler handlar inte bara om hur vi ska handla mot varandra för att uppnå ett gott samhälle, utan lika mycket om hur vi själva kan uppnå ett gott liv.

I alla tider och inom så gott som alla religioner och livsfilosofier har det funnits asketiskt lagda människor som predikat olika former av fasta och självplågeri som ett sätt att närma sig Gud. I Fjärde Moseboken kan en människa avge löfte om att för en tid vara en nasir, som inte dricker vin, inte klipper håret och som aldrig orenar sig genom att vidröra ett lik – ens om det är ens egna föräldrar som dött. Men när den utlovade tiden slutar ska nasiren bära fram ett syndoffer i templet. Många har tolkat detta så att Torah ger utrymme för människor med asketisk läggning, men den verkliga vägen till Gud går inte genom självförsakelse, utan genom att göra gott både mot sina medmänniskor och mot sig själv.

En berättelse i Talmud handlar om hur en man träffade profeten Elia på en marknadsplats och frågade honom vilka där som kunde vara säkra på att komma till himlen. Elia pekade ut två personer, som visade sig vara marknadsgycklare eller clowner. De kunde vara säkra på sin plats i himlen.

Rabbinen Nachman av Breslov (1772–1810) skriver att detta visar hur oerhört viktigt det är att vara glad och hur depression är onskans bästa medhjälpare. Så viktigt är det att tjäna Gud med glädje att om det gör en glad att säga harmlösa skämt är det en religiös plikt att göra det. Ja till och med att ta en sup, om det gör dig glad, är en religiös handling. Men, brukade han lägga till, en sup, inte många. En annan rabbin i 1800-talets Krakow lade till att om det gör en på gott humör att vara välklädd är det en religiös plikt att vara det.

Av just detta skäl kretsar den judiska veckan kring sabbaten, då man klär sig snyggare, äter och dricker gott, men också tillbringar en stor del av dagen i synagogan för bön. Det gäller att finna glädje i tillvaron, men utan de överdrifter som i slutänden inte innebär glädje.

Dan Korn är rabbin och författare.

Jesus uppstigning till himlen.
Väggmålning i kyrka på Kreta.

FOTO: ALAMY

Vandringen för att söka Gud

Enligt kristendomen är livet en väg och har ett mål.
Målet är att söka Guds vilja och att förenas med Gud.

Av Annika Borg

Det finns en dagboksanteckning av den österrikiske filosofen Ludwig Wittgenstein i vilken han skriver: "Att tro på en Gud är att förstå frågan om livets mening. Att tro på en Gud är att inse att världens fakta inte klarlägger allt." Den tyske, protestantiske teologen Paul Tillich, samtida med Wittgenstein, har en liknande existentiell ingång. Tillich beskriver att människan har andliga angelägenheter och att det ytterst angelägna för en människa, varats och existensen grund, kan vara Gud. Han formulerar tankar om modet att vara till och att vi människor står upp mot meningslöshet och hopplöshet.

En kollega, som under många år arbetade som sjukhuspräst,

uttryckte varats innersta betydelse som att vi skapar mening igen, oavsett vilket lidande vi möter i våra liv.

Detta sätt att uttrycka mening och gudstro slår an hos många människor. Vi kan erfara närhet till tankarna om och upplevelserna av att det finns något mer och större. Det går att känna igen erfarenheten av att vara insatt i ett sammanhang och att livet har mening. En blå planet i universum med en komplex väv av liv är en hisnande tanke och under himlavalvets skönhet uppfylls vi av förundran. De känslorna är grunden för andligt sökande och tro.

När jag får frågan om att skriva om meningen med livet enligt kristendomen är jag mitt uppe i egna grubblerier över spörsmålen. Är allting egentligen en trasa? Ingriper Gud verkligen i mitt

MENINGEN MED LIVET

liv? Om det är svårt att identifiera sin kallelse riktning, vad är då meningen? Eller är just detta meningen? Margit Sahlin, en av 1900-talets viktigaste kyrkliga kulturpersonligheter, uttryckte att det "sjöng" inom henne när hon såg sin kallelse utkristallisera sig. Det är en god beskrivning av när bitar faller på plats och bildar ett mönster. Då riktningen, vägen och målet uppenbarar sig.

U ngefär sådan var min upplevelse på studiekammaren i Uppsala en januarikväll i mitten av 1980-talet när min prästkallelse blev tydlig för mig. Det var inget himlastormande, utan just ett mönster som utkristalliserade sig i takt med de långsamt fallande snöflingorna utanför fönstret. Vägen hade påbörjats tidigare, hos Birgittasysterarna i Vadstena vid mina vistelser där. I mitt sökande efter riktning och mening sade en av systerarna till mig att jag skulle strunta i grubblerier över Gud och istället läsa Nya testamentet och försöka begripa mig på Jesus. Evangelierna talade till mig på ett existentiellt plan, sade mig något om vad det är att vara människa. Det handlar om att stå upp för sanningen, om löften om närvaro, nåd och barmhärtighet, om lidandet och mysterium. Orden mötte min grundläggande övertygelse om att världens fakta inte klarlägger allt. Inom judisk-kristen tankevärld finns idén om levande Ord (med stort O). Det uttrycket ringar in hur jag upplevde – och fortfarande erfar – mötet med de bibliska evangelierna.

Men, livet och tron är ofta en brottning som liknar Jobs och det kan gå långt mellan upplevelserna av att det sjunger inombords. Gud ger ett ganska nonchalant svar när Job beklagar sina plågor och undrar varför det går de ogudaktiga så väl. "Var var du när jag lade jordens grund?" (Job 38:4-7) frågar Gud. På det har naturligtvis Job inget bra svar. Ingen präst eller teolog har heller ett uttömmande svar, varken på Jobs eller Guds fråga.

Detta präglar den judisk-kristna tankesfären. Brottningen – frågor utan klara svar, tolkningar och nytolkningar, mer eller mindre lyckade försök att förstå den undflyende grunden för existensen – tillhör religionens och trons innersta väsen. Vi människor skapar mening, det är en process. Det innebär inte att allting flyter, men förståelsen av tron är aldrig statisk.

"Jag tror. Hjälp min otro!" är det nytestamentliga förhållningssättet till tron och meningen (Mark 9:23-24). Pendlingen mellan förtröstan och tvivel, där tvärsäkerheten är en sällsynt gäst. Att lita på löftet om att det finns en Gud som blivit människa i historien genom Jesus Kristus och för alltid återupprättat och lagt det trasiga i skapelsen och i människan, är ett löfte. Tron är en dårskap, skriver aposteln Paulus i 1 Korintierbrevet (1:18-31). Det är också en slutsats om meningen. Den handlar om att kasta sig ut, att tro och hoppas utan att veta säkert. Sådant är livet, sådan är kärleken, döden – och tron.

T eologen Olov Hartman, präst, psalmförfattare och direktor på Sigtunastiftelsen från 1948 fram till 1970, formulerade tilliten till löftet på följande sätt: "Jag tror det, inte därför att det känns så, utan för att du har sagt det." Det finns mått av underkastelse i det, även det är en förutsättning för tron. Förhållandet till Gud är inte jämlikt.

Vad är då autentisk kristendom? Enligt en klassisk definition är kristen tro det som kan förankras i Bibeln, Skriften, samt i traditionen och den levda kristna troserfarenheten. Autentisk

kristendom har således mångfaldiga källor och i dessa strömmar existerar olika meningar och perspektiv. Kristendomen har även sanningsanspråk och ett delvis kollektivistiskt förhållningssätt till de grundläggande frågorna om mening och existens. Dessa ingångsvärden kan te sig främmande i en tid präglad av postmodernismens efterdyningar och genomsyrad av den individualism som utgör paradigmet för västerländsk människosyn.

Sanningen intar en central roll i kristendomen, från Pilatus existentiella fråga "Vad är sanning?" till Jesu självdefinition som vägen, sanningen och livet i Johannesevangeliet. Det postmoderna tankesättet – vilket rymmer motsägelsen att det är sant att det inte finns någon sanning – har dock i hög grad påverkat även den moderna teologiska reflektionen. Så ville exempelvis tidigare ärkebiskopen Antje Jackelén hellre tala om sanning i obestämd form istället för Jesu anspråk på att vara sanningen. Uppsalaprofessorn Ingemar Hedenius formulerade försanthållande som ett av sina postulat om kristendomen i det klassiska verket *Tro och vetande* från 1949. I responsen på hans postulat krumbuktade även dåtidens biskopar. Men, sanningen ska göra oss fria (Joh. 8:32). Det kristna försanthållandet är trefaldigt: Det finns en Gud, Jesus

Kristus är Guds son och Guds son har uppstått från det döda.

De första kristna förväntade sig att Jesus skulle komma tillbaka under deras livstid. Idén om evigt liv är således under utveckling och förändring genom kristendomens historia. Uppståndelsetron var inte heller så välutvecklad. Det äldsta evangeliet, Markusevangeliet, slutar med att kvinnorna ser den tomma graven och blir rädda och springer därifrån. Uppståndelsen nämns inte. Det som däremot är entydigt är att kristendomen går från att betraktas som en judisk sekt till att växa och bli större väldigt

snabbt. I den utvecklingen var budskapet om en uppstånden Messias, och att dödens udd var bruten, central.

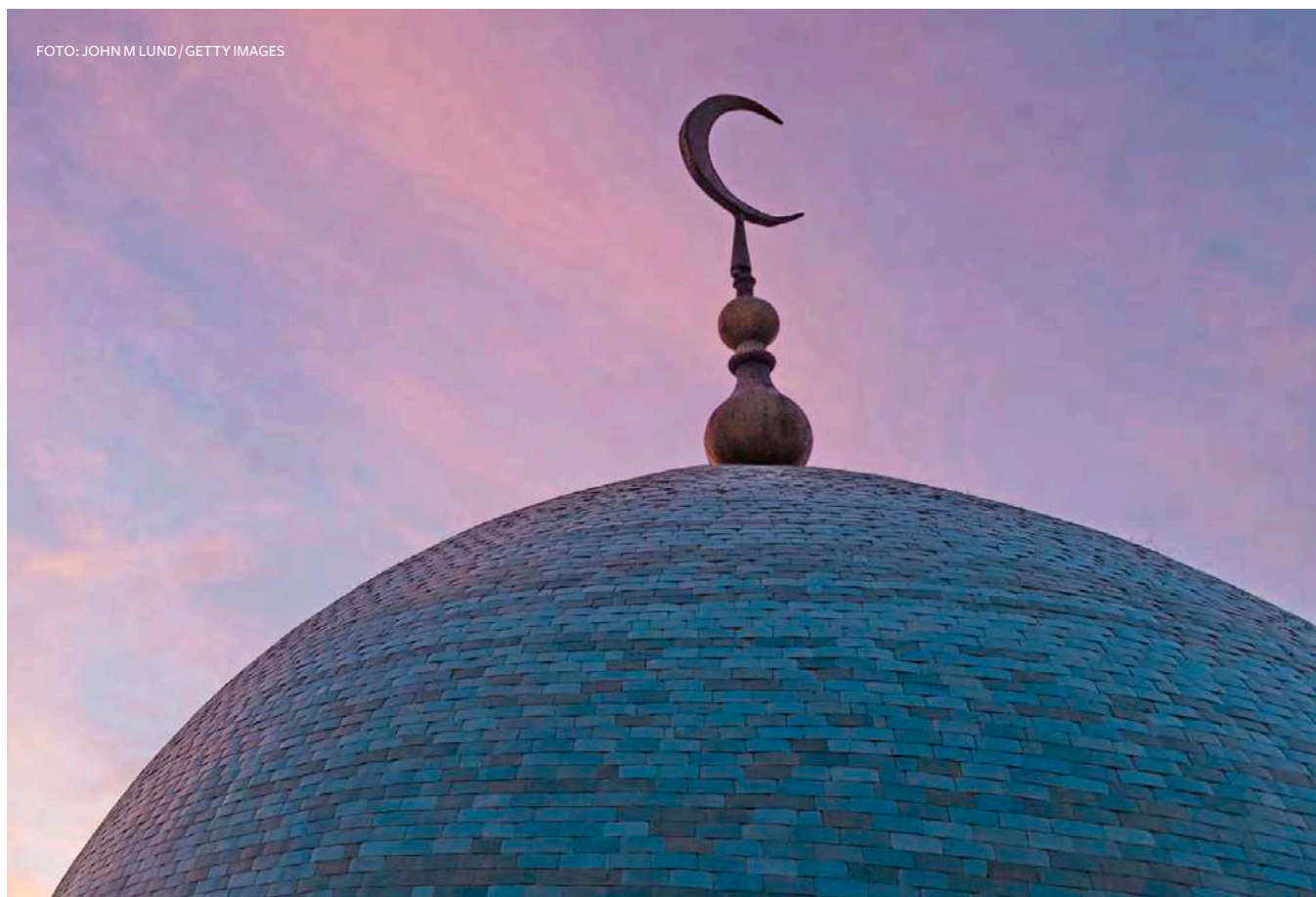
F örenklat uttryckt är meningen – meningarna – med kristendomen att livet är en väg och har ett mål. Målet med livsvandringen är att söka Guds vilja för att förstå den djupare och att förenas med Gud. Till vår hjälp har vi de mångfaldiga källorna att ösa ur och förankra vårt sökande i.

I ett avsnitt av den brittiska serien *The Crown* sitter dåvarande premiärministern Tony Blair med hustrun och advokaten Cherie Blair och diskuterar kungahusets roll. De talar om mystiken och menar att kungahuset utan den magin blir som kyrkan: Kyrkan tog bort latinet och rökelsen, de tog bort mysteriet och människor slutade komma, är deras slutsats. Det ligger mycket i den iakttagelsen. I en sekulariserad tid kan riten tala ännu mer till människor. Riter binder ångest, som Sigmund Freud menade, men de pekar också bortom, mot det transcendenta.

Behovet av transcendens är människans ständiga följeslagare. Meningar skapas i upplevelser av dofter, smaker, liturgi, musik, symboler och gemensamma heliga handlingar. Fem röda rosor som symboler för Kristi sår på altaret en långfredag väcker något även hos den som inte vet vad blommorna symboliserar. Riterna pekar bortom och det finns en meningsskapande klangboten inom oss alla för den tillvarons och existensens grund som de påminner oss om. Det ytterst angelägna för oss.

Annika Borg är teologie doktor och skribent.

FOTO: JOHN M LUND / GETTY IMAGES

Uppgiften är att vårda Guds skapelse

Gud har gett människan ansvaret för sin skapelse. Att förvalta den är fundamentalt för meningen med livet enligt islam.

Av Mohammad Fazlhashemi

Frågan om meningen med livet har en central plats och en rad komponenter inom islams troslära. Dit hör människans förhållande till Gud, hennes ansvar i jordelivet och förhållandet till livet efter döden. Det råder överlag en samsyn kring de olika komponenterna i denna fråga inom islams olika riktningar.

Människans förhållande till Gud i egenskap av Skaparen är av existentiell karaktär i vilket ingår andlighet och Gudsdyrkan och

ett liv i enlighet med islams etiska normer, såsom rättskaffenhet, ärlighet och godhet gentemot andra människor. Omsorgen om människor i nöd beskrivs som en av de viktigaste aspekterna av meningen med livet ur ett etiskt perspektiv.

Omsorgstanken begränsas emellertid inte till medmänniskor utan har en kosmisk dimension. Enligt den islamiska skapelseteologin står Gud som skapare bakom allt i tillvaron. Människan beskrivs visserligen som skapelsens krona, men hennes särställning ska inte

MENINGEN MED LIVET

tolkas som att hon har fått carte blanche att härska över jorden och behandla Guds icke-mänskliga skapelse, naturen, som hon vill.

En central tanke i islams skapelseteologi är att Gud har skapat både människan och den icke-mänskliga skapelsen av samma materia. Naturen ses därför liksom människan som Guds tecken, *Āyāt*. Det enda som skiljer människan från den icke-mänskliga skapelsen är att Gud har tilldelat den förra ansvaret att i egenskap av Guds ställföreträdare på jorden, *Khalifa*, förvalta den. Det framgår av den islamiska skapelseteologin att Gud erbjöd sina andra skapelser att ta på sig detta ansvar, men att de avböjde av ängslan för att inte kunna bära det, medan människan däremot accepterade. (Koranen, 3:72)

Khalifa är i sin tur sammanvävd med förvaltarskapstanken, *Amana*. Båda framhålls som viktiga fundament i föreställningarna om meningen med livet inom islam. Förvaltarshipsidén utgår från att människans förhållande till Guds skapelse är en ömsesidig relation mellan skapelsen och människan, mellan människan och Gud, och mellan människan och Guds andra skapelser. Denna idé innebär inte bara att människan ska ta hand om Guds skapelse, utan också att hon i allra högsta grad är beroende av den. Förvaltarskapet ska alltså tolkas som att människan inte äger andra människor, jorden, djuren, träden eller något annat som ingår i skapelsen. Det bekräftar bara att vi är en del av skapelsen. I och med att människan är ansvarig inför Gud kan hon heller inte våldföra sig på naturen, Guds skapelse.

Muslimska tänkare framställer förvaltarskapstanken som en motvikt till den antropocentriska och individcentrerade världsbilden, som betraktar all icke-mänsklig skapelse instrumentellt och ur ett nyttoperspektiv, det vill säga en världsbild som ser allting som diverse objekt i ett vinstspel vars främsta syfte är att tillfredsställa mänskliga habegär och andra lustar.

Mot den bakgrunden drar den muslimske filosofen Seyyed Hossein Nasr, med hänvisning till olika koranverser, slutsatsen att människan har fått naturen till låns. Varje form av ingrepp eller överkan måste följaktligen ske med ägarens – Guds – tillstånd eftersom människans uppgift är att på bästa sätt ta hand om naturen och dess resurser.

En viktig slutsats blir då att en aspekt av meningen med livet är att människan måste leva i samklang med naturen. Om naturen behandlas väl kommer den att berika människans liv men om människan däremot missköter naturen kommer den att slå tillbaka med full kraft och bestraffa henne. Att bryta mot denna ordning beskrivs, enligt Koranens terminologi, som att störa ordningen på jorden.

Islamisk troslära kan vi ta del av diskussioner om yttre och inre aspekter på meningen med livet. Den yttre aspekten spänner över allt från att människan ska leva i symbios med Guds övriga skapelser till att hon ska visa omsorg om såväl medmänniskor som naturen. Den inre aspekten gäller människans andliga utveckling i vilken ingår att visa tålmod vid provningar och motgångar i livet och att försöka uppnå en högre visdom om Gud.

Detta kommer bäst till uttryck inom den sufiska traditionen i islam – som även kallas för den islamiska mystiken – där det talas

om att uppnå en andlig status och en insikt som undanröjer allt som skymmer Gud för människan. Det rör sig om en kunskapstradition som skiljer sig från den empiriskt förvärvade och erfarenhetsbaserade kunskapen. Insikt kan uppnås genom en inre rening av själen, sinnet och hjärtat. Själen renas genom att avstå världsliga begär. Sinnet renas genom tro och kärlek till Gud och hjärtat renas genom avskildhet och meditation. Den sufiska traditionen använder sig gärna av poesin eftersom den inte läser tanken och ger möjlighet att utforska tillvaron.

Ytterligare en beståndsdel i idékomplexet kring meningen med livet inom islam är föreställningarna om livet efter döden som människan ständigt påminns om att hon ska förbereda sig inför, ett liv där människan skördar frukterna av sina handlingar under jordelivet.

Trots att det råder konsensus kring de olika komponenterna i fråga om meningen med livet i islam visar en tillbakablick på islams idéhistoria att muslimska aktörer valt att betona olika aspekter utifrån olika faktorer som tolkningstradition, sociopolitiska faktorer eller ideologiska influenser. Skillnaden har varit tydligast mellan muslimska teologer, filosofer och sufier.

Medan dispyterna kan spåras till islams tidiga historia har kritiken mot de officiella religiösa auktoriteterna fått allt större proportioner sedan 1800-talet. Till följd av den utveckling som muslimska samhällen genomgått sedan tidigt 1800-tal höjdes allt fler röster som anklagade muslimska auktoriteter för att ha svikit centrala delar av islams troslära, nämligen områden som social och ekonomisk rättvisa och jämlikhet. De religiösa auktoriteterna beskyldes för att legitimera politiskt förtryck genom att samarbeta med orättvisa makthavare. De anklagades för att ha blundat för eller till och med bistått ekonomisk exploatering av de svagast ställda i samhället, *mustazafin*.

Här finns paralleller till den kristna befrielsesteologin som hade omsorgen om de fattiga i fokus. I likhet med den kristna befrielsesteologins betoning på att Jesus och apostlarna stod på de fattigas sida och tog avstånd från de rika ansåg dessa muslimska tänkare att islams profet försvarade de fattiga och även tog strid mot politiska och ekonomiska makthavare som orsakade nöd och orättvisa i samhället.

Ett känt namn i detta sammanhang är den iranske tänkaren Ali Shariati (1933–1977), som kritiserade muslimska auktoriteter för att ur ett eskatologiskt perspektiv ha begränsat en av meningarna med livet, nämligen lyckan, till livet efter döden. Hans kritik riktade sig inte mot eskatologin i den islamiska trosläran. Han framhöll att de religiösa auktoriteterna begränsade den gudomliga rättvisan till livet efter detta, vilket han uppfattade som en inskränkning av den gudomliga rättvisan.

Till detta lade han att själva idén att exkludera lycka från det världsliga livet saknade stöd i islams urkunder. Han beskyldde de religiösa auktoriteterna för att ha hindrat förverkligandet av den del av meningen med livet i islam, som rörde inrättandet av det monoteistiska klasslösa idealsamhället. En samhällsmodell, som enligt Shariatis utopiska världsbild, var den optimala arenan för manifestationen av gudomlig rättvisa i denna värld.

Mohammad Fazlhashemi är professor i islamisk teologi och filosofi vid Uppsala universitet.

Är det politiska det personliga?

Vilket liv är det bästa att leva – det politiska eller det apolitiska?
Frågan har sysselsatt människan sedan antiken.

Av Svante Nordin

Kan livets mening finnas i politiken? Är det politiska livet en del av människans – eller åtminstone vissa människors – livsuppgift? Den saken har diskuterats sedan antiken och är fortfarande med oss. En författare som intensivt sysselsatte sig med frågan var Marcus Tullius Cicero, den romerska vältalaren, politikern och filosofen.

Ciceros främsta skrift om politiken *De re publica* (*Om staten*), slutar med en vision. I en dröm ser Scipio, den store statsmannen och härledaren, världssalltet. Han ser hela universum, solen, planeterna, jorden, de olika himlasfärerna och förstår att det finns en sfärernas musik, som människorna inte kan höra men vars harmonier överensstämmer med hela naturens. Han får träffa sin far och andra döda, vars själar lever vidare i Elyséen. Han får veta att den som på rätt sätt tjänar sitt fosterland har hopp om ett odödligt liv, men att den som hänger sig åt sensuella och egoistiska njutningar kommer att straffas i livet efter detta. Kroppen är visserligen ett fängelse som man måste befria sig från med tiden för att kunna njuta av den kommande saligheten. Men ingen får i förtid lämna jordelivet. Vi är satta på vår post som vi måste bevaka så länge livet varar.

Det aktiva livet, statsmannens liv, är för Cicero det högsta. Därför kan han också bejaka vältaligheten i vilken han var en mästare och vilken låg till grund för hans egen lysande (om än till slut tragiska) politiska karriär. Att ge livet för fosterlandet, för staten, för republiken, var för Cicero en lovvärd sak. En av hans vänner var Brutus, Caesarmördaren, som föll i kampen för den republikanska friheten och mot tyrannen.

Det högsta värdet, som ger livet dess mening, var enligt detta synsätt det politiska: staten, kampen för friheten. Men den uppfattningen var ingalunda självklar bland antika filosofer. Epikureer och andra menade tvärtom att det bästa var att leva undanskymt, att dra sig tillbaka från världsvimlet och leva i trädgården under visa samtal och måttfulla njutningar. En krets av vänner, filosofiska diskussioner, ett glas vin från tid till annan borde räcka för att fylla vårt ändligen liv med mening, ansåg anhängarna till Epikuros (341–270 fKr).

Också hos de kristna fanns olika synsätt. Kyrkofadern Augustinus (354–430) tog sig för att utreda det politiska livets värde i

Gudsstaten. Beskyllningar riktades mot de kristna för att ha orsakat romarrikets fall genom att förakta de medborgerliga dygdena. Augustinus svarar att det politiska livet i grunden är oväsentligt. På jorden härskar Babylon, djävulens rike. Här kan inte rättvisa finnas. Frälsningen och livet efter detta är det enda väsentliga. Jordelivet har ingen mening annat än att förbereda för nästa liv. Politiken betyder i grund och botten ingenting. Om Rom går under är det ingen stor sak, ansåg Augustinus, som fick många meningsfränder bland de mest engagerade kristna.

Frågan om hur livets mening förhåller sig till politiken och tvärtom var därmed inte avklarad en gång för alla. Den kom tillbaka i ny form vid medeltidens slut. Ett berömt exempel är Machiavelli (1469–1527). När denne omdefinierade begreppet ”dygd” stod detta klart. Dygd var för honom inte de egenskaper som kvalificerar oss för himlen (ödmjukhet, kärlek till fienden et cetera) utan istället de maskulina hedniska egenskaper (djärvhet, beslutskraft, styrka) som gör en furste duglig för det politiska livet. I sådana dygder såg Machiavelli det högsta mänskliga. Det handlade då inte enbart om furstars dygder utan om medborgardygder. Bara om medborgarna var beredda att kämpa för fosterlandet, för dess enhet och styrka, för den medborgerliga friheten, skulle det gå väl. Revolutionärerna och nationalisterna Giuseppe Mazzini (1805–1872) och Giuseppe Garibaldi (1807–1882) tog upp tanken mer än trehundra år senare. Mussolini förvängde den.

Från Machiavelli utgick en ”republikansk”, civistisk linje. Den bars av holländska upprorsmän på 1500-talet och av brittiska puritaner på 1600-talet. Den fann uttryck i den amerikanska oberoendeförklaringen 1776, hos Thomas Jefferson, George Washington och John Adams. Den fanns också hos Jean-Jacques Rousseau som lämnade den vidare till franska revolutionen. I sina skrifter om allmänviljan utvecklar Rousseau idén om en absolut medborgardygd, om medborgare som lever helt för friheten, för staten, vilka är beredda att uppoffra allt privat och vilka finner mening enbart i livet för republiken. Rousseaus lärjunge revolutionären Robespierre identifierade likaledes dygden med självuppoffring för den gemensamma saken.

Efter Robespierres fall och efter franska revolutionens slut >>

MENINGEN MED LIVET

Machiavelli (1469–1527) omdefinierade dygdebegreppet.

FOTO: EDDY GALEOTTI/ALAMY

Politisk aktivism kan ge livet en högre mening på samma sätt som religion. På bilden: Greenpeace har tagit sig upp på Westminsterpalatset i London. FOTO: JENNY MATTHEWS/ALAMY

inträdde en motreaktion. Man kan avläsa den hos den franske liberalen Benjamin Constant vid 1800-talets början. Constant kontrasterade i en berömd artikel den gamla friheten mot den nya. Den gamla friheten var den republikanska frihet där det handlade om att ge allt för staten och gå upp i allmänviljan. Den moderna friheten var individens frihet att göra vad han ville inom ramarna för lagen.

GWF Hegel (1770–1831) utvecklade ungefär samtidigt ett liknande resonemang. I den revolutionära handlingen hade friheten kommit att likställas med terror. Hegel framhöll istället behovet av ett civilt samhälle, ett utrymme för privat egoism, för enskild egendom, för familjen. Livets mening kan inte bara finnas hos det gemensamma eller hos staten, låt vara att Hegel ger detta gemensamma ett långt högre värde än man gjorde inom 1800-talets liberala tradition.

1800-talet blir privatlivets århundrade, individualismens århundrade. Naturligtvis fortsätter politiken att existera, men det som anses ge livet värde är familjen, kärleken, konsten, den ekonomiska verksamheten, ibland religionen. Bara i samhällets marginaler, bland sociala eller nationella revolutionärer, finns de

”Den konservative vänder sig inåt, inte utåt. Han överlåter med varm hand politiken till kungar och kejsare.”

som helt går upp i politiken. De är för den skull inte betydelselösa. Revolutionären som social typ föds nu. Men inom huvudfaran ter sig den individuella friheten, inte den politiska, som det viktiga. Eller ser man den politiska friheten som viktig framförallt som en förutsättning för den individuella.

Hur har 1900-talet sett på detta? Är det politiska eller det apolitiska livet det mest meningsfulla? Thomas Mann skapade under åren för första världskriget, bland annat i *En opolitisk mans betraktelser* (1918), ett konservativt icke-politiskt ideal. Den konservative vänder sig inåt, inte utåt. Han överlåter med varm hand politiken till kungar och kejsare. Han har inget behov av den typ av dygd som utvecklas i republiker som Frankrike och USA.

Men den motsatta ståndpunkten fanns naturligtvis också. Jean-Paul Sartre framhåller i sitt verk *Kritik av det dialektiska förnuftet* (1960) att då varje människa ontologiskt sett är ett ensamt subjekt kan kollektiv och politisk mening bara uppstå genom att framtvingas. Den kollektiva friheten är i grund och botten omöjlig. Därför behövs terror och byråkratisk administration om detta tillstånd skall kunna fungera annat än i enstaka benådade revolutionära ögonblick. Således gjorde Stalin rätt.

Klokare och mindre extremistiskt utvecklades ett försvar för

MENINGEN MED LIVET

det politiska handlandet och dess meningsskapande roll av Hannah Arendt. I sin bok *Människans villkor* pläderade Arendt, närmast i Aristoteles efterföljd, för grekernas syn på polis, alltså synen på det offentliga rummet, torget, som frihetens och medborgarskapets område. I motsats till vad hon uppfattar som den moderna överskattningen av privatlivet framhåller hon den grekiska och romerska åsikten att det mänskliga livet i dess fulla potential inte kan förverkligas utan medborgarskapet och de medborgerliga dygdena.

Det politiska livet framstår som en väsentlig del av det goda livet, den politiska dygden som en betydelsefull aspekt av det mänskliga. I sin lidelsefulla pläderytelse för ett republikanskt ideal kommer Arendt att i vissa avseenden betrakta demokratin som ett hot. Republiken och dess frihet vilar på en kombination av auktoritet, tradition och religion. Det kan inte finnas frihet utan auktoritet, inte auktoritet utan tradition och religion. Det moderna masssamhället med dess tendens till nihilism hotar denna treenighet. Hon ser massproduktion och masskultur som en fara. Den anonyma handlingen vid valurnan, som inte medför något personligt ansvar, utgör ingen barriär mot dessa risker, menade Arendt.

Demokrati kräver om den skall fungera människor som ser en mening i politisk verksamhet, som är redo att bilda opinion, engagera sig i debatter, i partier, i administration. Demokrati hotas å andra sidan av fanatiker, av dem som totalt går upp i politiken, som identifierar sina politiska mål med en mening som rättfärdigar alla medel. Demokrati, kunde man mena, är en sval form av politik som fungerar bäst i ett kallt klimat. Den tenderar därför att vara mindre vacker och mindre meningsskapande än de fanatiska formerna. Den som helt går upp i allmänviljan är ingen idealisk demokratisk politiker. Den som skall kunna förhandla med meningsmotståndaren och söka kompromisser måste slå av på den egna övertygelsen ibland.

Å andra sidan rymmer demokratin också aktivister. Om dessa aktivister låter hela sitt livs mening gå upp i politiken – som

kommunister, fascister och nationalsocialister inte sällan gjorde – kan de bara med svårighet rymmas inom den demokratiska ramen. Den totala övertygelsen parad med tron på de egna målsättningarnas allt överskuggande betydelse gör det svårt att alls tolerera meningsmotståndare. Men det finns även aktivister som lättare kan få plats i en demokrati: djurrättsaktivister, abortmotståndare, miljöaktivister, kvinnoaktivister, fredsaktivister, krigsaktivister och andra. Även för dem kan hela livsuppgiften vara att verka för en viss sak.

Genom sin aktivism känner de sitt liv fyllas av en högre mening. Tillsammans med sina meningsfränder lever de ett liv som radikalt skiljer sig från det vanliga borgerliga, ett liv

vigt åt en helig sak. Sådana personer är ibland lagöverträdare och anhängare av utomparlamentariska metoder. Lagar och bestämmelser kan inte, som de ser det, få sätta gränser för meningsfyllda liv och aktivitet i det godas tjänst.

En sådan aktivism har givetvis andra faror. Det kan vara svårt att ständigt, år efter år, årtionde efter årtionde, leva under bibehållande av svetsflammas hetta och styrka. Tvånget att försörja sig, kanske kärleken och önskan att bilda familj lägger hinder i vägen. Politiken utgör kanske trots allt inte hela livets mening, inte i längden.

En ytterligare fara lurar. Om den mer eller mindre apokalyptiska förväntan som finns implicit eller explicit hos sådana rörelser sviks

kan en kris inträda. Aborterna fortsätter att äga rum, miljöföroreningsgarna upphör inte, kvinnorna befrias inte från alla orättvisor, djuren fortsätter att förtryckas, freden eller det rättfärdiga kriget uteblir et cetera. En besvikelse inträder, meningen med livet tycks försvinna i fjärran. Hos ett litet fåtal kan reaktionen bli radikalisering. Aktivisterna blir beredda att använda våld för att genomföra det som den tröga och oförstående majoriteten vägrar att inse är nödvändigt.

Att det finns paralleller mellan politiken som meningsskapande och religionen som meningsskapande har ofta framhållits och är uppenbart. Den politiske aktivisten har en absolut tro. Det handlar om kampen mellan Gott och Ont. Motståndarna befinner sig i tjänst hos det onda. Meningsfränderna utgör en liten skara som kämpar för Guds rike mot mörkrets makter. Inte sällan uppstår dock misstanken om förräderi. En Judas dyker upp förr eller senare i varje skara av lärjungar.

Den motsättning som berörs spelar en viktig roll för en fungerande demokrati. Demokratin behöver medborgare som förmår identifiera sig med politiken, i viss mening leva för politiken, offra åtminstone en del av det privata för politiken. Den behöver också opinionsbildare som ger politiken uppgifter och bränsstoff. Men den behöver även dem som bara sporadiskt intresserar sig för politik, som inte alls hittar sitt livs mening i den, som inte kokar av hat mot politiska fiender.

Dessa opolitiska har en viktig uppgift genom att tillföra politiken den svalka som är en förutsättning för att den skall kunna fungera på ett konstitutionellt och demokratiskt sätt, inom ramen för flerpartisystem och fri opinionsbildning.

Svante Nordin är professor emeritus i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet.

Thomas Mann (1875–1955) skapade ett icke-politiskt ideal.

FOTO: ALAMY

Hjälp till självhjälp
FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

Vi vill vara tillsammans

Människan är en social varelse. Att ingå i ett sammanhang är grunden för ett meningsfullt liv.

Av Jonas Hjalmar Blom

Vi föreställer oss att du och jag är forskare i psykologi, utrustade med en stor dos nyfikenhet och en bunt enkäter för att undersöka frågan om livets mening. Vi ger oss ut på stan bland flanörer och shoppare och ser en krokig dam i kåpa. Det är nunnan Birgitta som vikt sitt liv åt att hjälpa föräldralösa barn. Hon talar varmt om hur "tron gör henne till ett redskap för mänskligheten". Vi sträcker fram ett formulär och hon får skatta sin upplevelse av mening i livet på en skala från ett till sju, där sju innebär maximal mening. Då kommer en man med svart polotröja och runda glasögon. Han heter Larry och driver nätcasinon. Larrys Steve Jobs-komplex visar sig inte enbart i klädstilen utan även då han påstår att han "skapar något så mycket större än jag själv". Även Larry får besvara enkäten.

Nu kan vi inte hejda oss, utan kikar på svaren. Inte kan väl två personer med så olika liv känna lika mycket mening? Jo, både Birgitta och Larry upplever maximal mening i livet. De har, på ett subjektivt plan, lika mycket mening i sina respektive liv.

Här ser vi skillnaden mellan mening *i* livet, en subjektiv upplevelse, och den mer objektiva meningen *med* livet. Psykologin som forskningsfält intresserar sig främst för den subjektiva upplevelsen av mening – vad den består av, hur den kan stärkas och vad den har för betydelse i människors liv. Det har visat sig att den har stor, ibland avgörande, betydelse.

Tre finska forskare genomförde nyligen en studie där de analyserade enkätsvar från sextusen amerikaner som besvarat frågor om sina liv vid 1990-talets mitt. Frågorna berörde bland annat rökning och alkohol, vikt och kroniska sjukdomar, samt utbildning och familjesituation. Deltagarna fick även besvara frågor om hur stark deras känsla av mening i livet var. Tjugotre år senare matchade de finska forskarna enkätsvaren med nationella register över dödsfall. Vad de upptäckte var slående: personer med en stark mening i livet i medelåldern hade större sannolikhet att leva trettio år senare. Effekten gällde även sedan man kontrollerat för hälsostatus, beroenden och sjukdomar. Mening i livet blir en buffert för motgångar som hjälper en att alstra motiva-

MENINGEN MED LIVET

tion och ökar förmågan att kämpa sig tillbaka i de tuffa tider alla drabbas av då och då.

Andra studier visar att mening i livet inte enbart är förknippat med lägre dödlighet, utan även lägre risk för utbrändhet, alzheimer och hjärt- och kärlsjukdomar, liksom större inkomst och förmögenhet, starkare relationer och bättre mental och fysisk hälsa. Det är ingen överdrift att säga att det är värt att eftersträva mening i livet. Vilket onekligen leder oss till frågan: Vad består mening i livet av?

Psykologisk forskning har identifierat tre komponenter som tillsammans bildar känslan av mening. För det första: *Sammanhang*, att förstå hur ens liv och dess händelser hänger ihop. För det andra: *Syfte*, att ens handlingar leder mot högt värderade mål. För det tredje: *Betydelse*, att ens liv spelar roll på ett större, existentiellt, plan. Laura A King och Joshua A Hicks har sammanställt all forskning om vad som kan bidra till större känsla av mening. De visar att det finns flera vägar till mening. Den som famlar runt i en känsla av meningslöshet, eller bara vill öka graden av mening i sitt liv, kan låta forskningen ge en fingervisning om vad som är värt att ägna sig åt.

Oavsett om det handlar om familj eller medarbetare, utgör *sociala relationer* en grund för sammanhang, syfte och betydelse. Människor är sociala varelser och att vara betydelselös för andra ger upphov till en känsla av meningslöshet. Forskaren Devin G Ray har undersökt frågan närmare. Hans studiedeltagare fick ha ett nära och förtroget samtal med en ny person. Vad de inte visste var att personen var utsänd av forskargruppen och instruerad att bete sig på ett visst sätt. Efter samtalet fick deltagarna antingen höra att den andra personen mindes dem väl och kunde återge vad de fått höra eller att de blivit bortglömda och betraktades som ointressanta. Att bli bortglömd av någon man kommit nära gav känslan av meningslöshet medan det omvända, att bli ihågkommen, skapade känslan av att vara betydelsefull. Sociala relationer, att umgås och samarbeta med andra, är en relativt säker väg till större mening i livet.

Över 80 procent av världens befolkning är troende. För dem bidrar *tro och religion* till meningsskapande och för många är tron själva meningen i livet. Den ger dem ett syfte i tillvaron och en känsla av att vara en del av något större än de själva. Religion skapar per definition sammanhang och ordning i ens värld. Det är sedan länge känt att människor med stark tro upplever ett högre välbefinnande än andra. Studier av bland andra Michael Steger och Patricia Frazier visar att känslan av mening i livet länkar samman tro med välbefinnande. En stark tro ökar känslan av mening i livet, som i sin tur ökar välbefinnandet.

Studier av Laura A King visar att ett ytterligare sätt att stärka upplevelsen av mening i livet är att söka *positiva känslor*. De samlade en grupp studiedeltagare för att skriva dagbok under fem dagar och rapportera graden av positiva känslor, negativa känslor och känslan av mening i livet. I slutet av studien fick de även göra retrospektiva uppskattningar av hur mycket mening som funnits i deras liv under studieperioden. Det visade sig att positiva känslor, såsom glädje, hoppfullhet och stolthet, hade större betydelse för känslan av mening, än de dagliga känslorna av meningsfullhet! Det är

lättare att uppleva meningsfullhet när man är glad, och det innebär att något så vardagligt som positiva känslor bidrar till större mening i livet.

I mitt pågående forskningsprojekt undersöker jag hur människor kan få en starkare koppling till sina "framtida jag". Den som kan föreställa sig vem den kommer att vara i en avlägsen framtid, årtal och decennier fram, kan få fatt i vad som är viktigt i livet. I vardagens virrvarr av måsten är det lätt att glömma bort att tiden är begränsad. Genom dessa *mentala tidsresor* blir det lättare att skilja det oviktiga från det viktiga och lägga kraft på det senare. Det är ytterligare ett sätt att öka graden av mening i livet. De mentala tidsresorna kan också rikta sig bakåt i tid. Nostalgiska minnen, som smaken av en jordgubbstårta på skolavslutningen eller musiken som gick i bakgrunden vid den första kyssen, kan öka känslan av sammanhang och syfte och, i längden, meningen i livet. Det ger en tydlig bild av vem man varit och vart man är på väg. Det hjälper en att leva mer *autentiskt*.

Människor värderar det som är bristfälligt högre än det som är oändligt. Det gör att även *livets ändlighet* skapar mening, för vad vore livet värt om det varade för evigt? Medvetenhet om döden kan utgöra en kraft som får människor att tänka till och, i bästa fall, slå in på en ny väg innan det är för sent. Professor Laura L. Carstensen och hennes kolleger har visat att påminnelser om döden, oavsett om den är nära förestående eller avlägsen, får människor att prioritera mål som är förknippade med meningsfullhet, exempelvis sociala relationer och emotionellt viktiga mål, snarare än status och konsumtion.

"Personer med en stark mening i livet i medelåldern hade större sannolikhet att leva trettio år senare."

Självhjälpsböcker är en spretig genre. Från en av de första kända självhjälpböckerna, *Handbok i livets konst* av dem romerska slaven Epiktetos, till dagens myller av titlar (det ges ut åtminstone 15 000 nya titlar om året bara i USA) fortsätter de att spridas, säljas och läsas. Kikar man på några av de bästsäljande titlarna slås man av hur ofta de berör vad forskningen kommit fram till om mening-

en med livet. Ta exempelvis Dale Carnegies *Hur du vinner vänner och påverkar din omgivning* och Eckhart Tolles *Lev livet fullt ut*. Carnegies bok handlar i grunden om att vårda sina sociala relationer, medan Tolles bok fokuserar på att leva autentiskt och vara sann mot sig själv. Bägge handlar om vägar till mening som syns i forskningen. Genom åren har det gått trender i genren, som i sig väckt motreaktioner. Böcker om framgång och perfektion, såsom *De 7 goda vanorna* av Stephen Covey, kontrasteras av exempelvis Brene Browns *Våga vara operfekt* som visar värdet av sårbarhet. Rhonda Byrnes rakt igenom ovetenskapliga *The Secret* låter läsaren tro att den kan tänka sig till lycka och rikedom, men vägs upp av Angela Duckworths *Grit* som på vetenskaplig grund beskriver värdet av enträget arbete. För den som finner ett guldgruv i myllret av självhjälpböcker, en skrift som slår an någonting och samtidigt är väl grundad i vetenskap, kan det vara starten på en ny riktning i livet.

För att skapa mening i sitt liv behöver man givetvis göra mer än att läsa självhjälpböcker. Oavsett om det är att driva barnhem eller nätcasino, forska och skriva böcker om psykologi eller något helt annat, går det att finna sin egen väg mot större mening i livet – och kanske kan det bli meningen *med* livet.

Jonas Hjalmar Blom är leg. psykolog och doktorand i psykologi. Han kom i våras ut med boken *Du hinner! Ta makten över din tid*.

Sin ryktbarhets fånge

Den skandalomsusade dansaren Anita Berbers liv och karriär är intimt förbunden med Tysklands stormiga historia åren efter första världskriget.

Av Carl-Göran Heidegren

Sommaren 1919, den första efter krigsslutet, uppträdde en ung tysk danserska vid namn Anita Berber i Lili Ziedners kabaré på Hasselbacken i Stockholm. I *Aftonbladet* från den 16 juli stod att läsa: "Hennes dräkter voro mer raffinerade än hennes dans, som stundtals övergick till akrobatik. Bekantskapen var dock uteslutande angenäm." Redan året innan skulle hon ha uppträtt hos Ernst Rolf på Mosebacke, men dök då aldrig upp. En ganska så stor besvikelse förmodligen, då *Dagens Nyheter* från den 2 mars 1918 visste att berättat att Anita Berber, sin ungdom till trots, "redan räknas som en av kontinentens förnämsta dansöser", och att hon vid sina "uppträdanden i utlandet blivit publikens gunstling".

Ett decennium senare var Anita Berber död. Varifrån kom hon och vad hade hänt under de gångna tio åren? Det visar sig handla om ett liv och en karriär som är intimt förbunden med Tysklands stormiga historia åren efter första världskriget, en karriär som snabbt ebbade ut så snart stormen temporärt började bedarra.

Anita Berber föddes den 10 juni 1899 i Leipzig. Hennes far var en framstående violinist, hennes mor var kabaréartist. Föräldrarna skildes kort tid efter dotterns födelse. Fadern var gift fem gånger. Anita Berber kände knappt sin

far och inte heller sina halvsyskon. Hon växer till stor del upp hos sin mormor och fastrar i en gediget borgerlig miljö i Dresden.

Under hennes uppväxtår bildas konstnärsguppen Die Brücke i staden, och strax utanför denna grundas trädgårdsstaden Hellerau som ett livsstilsexperiment. Det var i Hellerau som Berber redan i unga år tog sina första danslektioner. Vid 16 års ålder flyttar hon tillsammans med sin mormor och mor till Berlin där de bosätter sig på Zähringer Strasse 13, strax söder om Kurfürstendamm. I Berlin fortsätter Berber sin utbildning till danserska.

Detta var tiden då den så kallade uttrycksdansen (även kallad modern dans eller fri dans) firade triumfer i Tyskland. I denna form av dans handlade det om att finna ett regelfritt uttryck för en subjektiv upplevelse. Det gällde att översätta ett själstillstånd till ett kroppsligt uttryck via rytmiska rörelser. Danskonsten uppfattades överhuvudtaget som en livsförändrande kraft som befriade

kroppen och själen ur deras fångenskap i regler och konventioner. Två av pionjärerna för denna nya form av dans var Isadora Duncan och Mary Wigman (somegentligen hette Marie Wiegmann).

Sitt första dansframträdande gör Berber i februari 1916 på Apolloteatern i Berlin, och hennes första framträdande som solodansös äger rum ett år senare. Hon beskrivs i en minnesbild som "spontan och hämningslös", och med en stark utstrålning. I januari 1918 uppträder Ber-

"Att tillhandahålla sensationer och skandaler skulle mer och mer komma att bli Berbers egentliga varumärke."

Carl-Göran Heidegren är professor i sociologi vid Lunds universitet. Han är aktuell med boken *Nära sin nations längtan* (Bokförlaget Augusti).

Anita Berber (1899–1928) personifierade
inflationstidens Tyskland.

ber på Wintergarten, ett av den tidens centrala nöjesetablissemang i Berlin som är beläget i hörnet av Friedrichstrasse och Dorotheenstrasse. Sedan detta år är hon även verksam inom filmbranschen. Hon medverkar i flera filmer av Richard Oswald, en innovativ österrikisk regissör av judisk börd. Denne gör bland annat verk som presenteras som "socialhygieniska". Hans film *Det gula huset* utspelar sig i prostitutionsmiljöer, medan *Annorlunda än de andra* kretsar kring homosexualitet.

I JANUARI 1919 gifter sig Anita Berber med Eduard von Nathusius, en välbärgad antikvitetshandlare som är några år äldre än hon. Möjligen gifte hon sig i första hand för att hon ville flytta hemifrån. Äktenskapet upplöstes tre år senare. Under tiden hade Berber gjort en bekantskap som skulle komma att förändra hennes liv.

Någon gång under sommaren 1920 lär hon känna Sebastian Droste, som egentligen heter Willy Knobloch och kommer från en borgerlig familjemiljö i Hamburg. Han är dansare, koreograf och poet, men även drogberoende. Genom honom lär sig Berber snabbt att bruka kokain, som var 1920-talets stora modedrog. Mängder av konjak kommer även framöver att höra till hennes repertoar. Än så länge snurrar dock karriärhjulen vidare, allt snabbare men i hjälpligt ordnade banor.

Anita Berber presenteras i magasin som *Elegante Welt* som en "demonisk dansvirtuos", och hon blir i början av 1920-talet till något av en modeikon som uppmärksammas även i amerikanska *Vanity Fair*. Men lika ofta som hon vinner applåder så uppstår svårigheter på grund av hennes tilltagande opålitlighet.

I december 1921 kan *Svenska Dagbladets* korrespondent i Berlin rapportera från Nelsonteatern, belägen vid Kurfürstendamm: "Här är stjärnan Anita Berber, bekant sedan sitt uppträdande på Hasselbacken för ett par somrar sedan, men nu vida mindre smaklig i sin perverst raffinerade dans." En hel del vatten hade av allt att döma flutit sedan besöket i Stockholm. Berber blir vid denna tid även något av en pionjär för den så kallade nakendansen, varvid naken kunde betyda allt ifrån bara armar och ben via skiftande grader av avkläddhet till helt avklädd. Vad som kom att uppfattas som nakendans var i hög grad avhängigt betraktarens blick och hållning.

Berber medverkar bland annat i tre korta dansscener i Fritz Langs film *Dr Mabuse, spelaren* som har premiär under försommaren 1922. "Vi behöver sensationer av ett särskilt slag för att kunna uthärda livet", heter det i en av filmens mellantexter. Att tillhanda-hålla sensationer och skandaler skulle mer och mer komma att bli Berbers egentliga varumärke. Det låg utan tvekan en tragik i detta. Hon uppfattade av allt att döma sig själv som en seriös danskonst- >>

närinna, men möttes alltmer av en publik som ville uppleva något kittlande och skandalöst. I en intervju vid denna tid säger hon: "Vår generation lever mycket snabbare, hetsigare och intensivare. Som en följd av detta vet den litet eller inget alls om kärleken. På dess baner står: njutning."

Våren 1922 återknyter Berber kontakten med Sebastian Droste. De tecknar ett kontrakt för en dansföreställning i Wien under början av vintern samma år. Kort tid efter att Droste har anlänt till Wien råkar han i klammeri med rättvisan och hotas av utvisning. Deras instuderade uppsättning har dock premiär som planerat den 14 november på Konserthuset. Denna afton bär uppsättningen titeln "Enda danskvällen", men den har gått till historien som "Lastens, fasans och extasens danser". Berber framför danser med titlar som "Kokain", "Morfin" och "Astarte". Droste framför i sin tur en dans kallad "Dårhuset", och tillsammans framför de båda dansen "Själv-mord" till musik av Beethoven (*Mänksenssonaten*). Den senare väcker anstöt därför att den, åtminstone enligt smiliga, profanerar den store kompositören.

Anita Berber och Sebastian Droste är det stora samtalsämnet inom Wiens kultur- och societetskretsar denna vinter. Paret uppträder inte bara i högkulturella sammanhang utan även på varietélokaler och nattklubbar, vilket antyder att man ifrågasätter skillnaden mellan högt och lågt på kulturens område, mellan finkultur och lättare underhållning. Det är nu som Berber definitivt förvärvat sitt rykte om att vara "den dansande synden"; det byggs denna vinter alltmer upp en mediebild av henne som dekadent och gränslös, som en fara för anständigheten och den goda smaken.

Snart är emellertid måttet rågat. Droste utvisas i början av januari 1923 från Österrike och sätts på ett tåg i riktning Budapest. Kort tid

därefter skapar Berber en skandal när hon initierar ett slagsmål på Ballhaus Tabarin i Wien. Hon utvisas den 13 januari och beläggs med ett femårigt inreseförbud. Hon återförenas med Droste i Budapest där de uppehåller sig en tid, för att därefter genomföra en längre turné med uppträdanden huvudsakligen i Italien. Till Berlin återvänder de först under sensommaren.

Tidigare under året, i mars 1923, har en film som visar "Anita Berber och Sebastian Droste i sina dansskapelser" haft premiär i Wien. Tyvärr verkar det inte som att filmen har bevarats till eftervärlden. Det publiceras i början av året även en exklusiv bok med titeln *Die Tänze des Lasters, des Grauens und der Ekstase*, som trycktes i 1 000 exemplar och som innehåller texter, dikter, foton och teckningar som är relaterade till dansföreställningen med samma namn.

Hösten 1923 kulminerar hyperinflationen i Tyskland. Införandet av den nya räntemarken i november blir början på en stabiliseringsfas som kommer att bestå fram till börskraschen hösten 1929.

Det "gyllene tjugotalet" – som det tyska uttrycket lyder – tar nu så sakteliga sin början. Men det skall visa sig att detta inte är Berbers epok. Hennes tid var snarare inflationsåren, när det gränslösa hade konjunktur, när det gällde att leva för dagen och tankar på morgondagen snarast var en belastning.

I MAJ 1924 överges Anita Berber av Sebastian Droste. När han under namnet baron von Droste avreser med båt till New York har han lagt beslag på flera av hennes värdesaker: ringar, hals- och armband. Men vid denna tidpunkt har Berber redan träffat den amerikanske dansaren Henri Châtin Hofmann, som sedan en tid vistas i Berlin. De båda gifter sig i september 1924. Det var ungefär vid denna tidpunkt som den unge Klaus Mann lärde känna de båda dansarna. "Anita Berber var redan en legend", skulle han skriva ett par år efter hennes död. "Depraverade borgardöttrar kopierade Berber, varje bättre kokott ville se ut precis som hon."

Det blev efter hand Berbers öde att var hon än uppträdde eller visade sig förväntades det en skandal eller åtminstone något spektakulärt och kittlande. Hon blev sin egen ryktbarhets fånge. Ett "normalt" uppträdande från hennes sida accepterades inte. När Berber å sin sida upplevde att hon inte togs på allvar som konstnärinna så tappade hon kontrollen över sig själv och rasade. Ett samtidsvittne uttryckte saken så här: "Som den enda ärliga människan avslöjar hon nöjesetablissemangens verkliga sida och visar upp sin omgivnings svulster och åderbrock lika skamlöst som George Grosz gör i sina bilder." En intressant synpunkt; likt Grosz i sin konst blottlägger Berber hyckleriet och dubbelmoralen hos samhällets föregivna stöttepelare.

Någon gång under hösten 1925 målar Otto Dix vad som skulle komma att bli ett mycket berömt porträtt av Anita Berber. Det har beskrivits som en nysaklig målning av en kvinna som själv förkroppsligade expressionismen. Porträttet går nästan helt i rött. Det är en fortfarande ung kvinna som porträtteras, inte mer än tjugosex år gammal. Men det framställer hur någon som en gång har varit en vacker och attraktiv kvinna nu förvandlats till en grotesk mask. Det röda i näsborrarna antyder hennes missbruk. Målningen utstrålar en avvisande och ointaglig hållning: kom inte för nära. Det är inte någon nattens drottning, förförlig och lockande, som gestaltas, utan snarare en människa stadd i förfall och som lever på lånat tid. Tankarna går närmast till Oscar Wildes roman *Dorian Grays porträtt*. (Dix målning återfinns idag på Konsthallen i Stuttgart.)

Klaus Mann skulle, i den tidigare anförda texten, skriva om Anita Berber: "Hon befann sig, omgärdad av sin legend, mitt i en fasansfull ensamhet. Kring henne var iskall luft. För att inte förstelnas av köld drev hon saker och ting i allt radikalare riktning. Allt omkring henne blev till skandal." Berber kämpar för att hålla liv i sin karriär, men incidenterna avlöser varandra. När hon och Henri Châtin Hof-

*"Anita Berber
gestaltade ett
kompromisslöst liv
i nuet. Hon blev en
ikon i ett samhälle
till synes utan
morgondag."*

Berber 1925.

FOTO: ALAMY

Otto Dix målning av Berber från 1925.

mann i mars 1926 uppträder på Sect-Pavillon i Prag så uppstår sent på natten ett slagsmål där Henri skall ha misshandlats och fått två tänder utslagna. Det finns förstås olika versioner om vad som egentligen tilldrog sig. Men kanske var polisen helt rätt på det när man skrev: "Liknande har redan tilldragit sig i andra städer. Anita Berber har upprepade gånger provocerat fram skandaler för att tidningarna skall skriva om henne."

I början av 1927 återvänder Sebastian Droste till Tyskland, dödsmerkt av sjukdom. Han avlider i föräldrahemmet i Hamburg i slutet av juni samma år. Den förlorade sonen har slutligen återbördats. I augusti samma år intervjuas Berber av en tidning i Budapest. Hon uttrycker sig då bland annat så här om sin tidigare danspartner: "Jag vet med säkerhet att ingen levtt ett så febrigt, intensivt och lystet liv som vi gjorde när vi dansade tillsammans." Och hon fortsätter: "Nu är han död, och jag tror att inte heller den gamla nakendansösen, den gamla Anita Berber, lever längre." Har hon sent omsider insett att tiden sprungit ifrån henne? Berber vill bli en annan människa. Hon är inte heller längre någon trendsättare eller modeikon, någon

att efterlikna. I februari 1927 stod det i en recension i tidskriften *Der Film*: "Idag borde man välvilligt informera denna kvinna om att hennes tid är förbi."

På hösten 1927 reser Berber och Henri Châtin Hofmann till Grekland och Främre Orienten. De uppträder under de följande månaderna först i Aten och sedan i Kairo, Alexandria, Bagdad och Damaskus. Under denna tid slutar Berber plötsligt att dricka alkohol.

Den 13 juli 1928 kollapsar hon på scenen i anslutning till ett framträdande. Diagnosen lyder långt framskriden, obotlig tbc. En lång och mödosam hemresa tar sin början. För att de skall ha råd att tillryggalägga den sista etappen från Prag till Berlin krävs en penninginsamling bland vänner.

Berber vårdas först i hemmet på Zähringer Strasse och sedan på ett sjukhus i Kreuzberg, där hon avlider den 10 november 1928. Hon begravs fyra dagar senare på Sankt Thomaskyrkogården i Neukölln. På plats finns ett antal personer från Berlins konstnärs- och artistkretsar, samt några transvestiter från nattklubben Eldorado och prostituerade från Friedrichstrasse. Även en celebritet som sexologen Magnus Hirschfeld är där. Kyrkogården finns inte längre kvar och det finns därför ingen gravplats att besöka. Istället finns där idag en Anita-Berber-Park.

Anita Berber gestaltade ett kompromisslöst liv i nuet. Hon blev en ikon i ett samhälle till synes utan morgondag, under en tumultartad tid när penningvärdet devalverades först från en månad till en annan, sedan från en dag till en annan, och slutligen från en halvtimme till en annan. Det var en tid när alla moralbegrepp stod på huvudet eller helt enkelt var försatta ur spel. Den som inte ögonblickligen förbrukade sedlarna med de många nollorna såg dem snart glida ur händerna och bli värdelösa. En del blev på kort tid ofantligt rika, många andra förlorade hela sitt sparkapital. Berber blev till drottning i denna uppochnedvända värld. När en stabiliseringsfas inträdde var hennes tid förbi. Kanske skulle det ha varit möjligt för henne att starta om sin karriär om hon fått leva längre, men hon skulle knappast ha blivit en symbol för den nya tiden. Det gyllene tjugotalet var inte Berbers tid. Hennes livsöde bär på intressanta frågor om hur en karriär kan vara intimt förbunden med en tid och tidsanda, och hur abrupt en karriär kan gå i stå när tiderna förändras.

BERBER FÖLL AV allt att döma förhållandevis snabbt i glömska. För nationalsocialisterna var hon rätt och slätt dekadent, *entartet*, och därför absolut ingenting som den nya regimen ville visa upp eller förknippas med. Denna glömska kan sägas ha varat ända fram till 1984 då Lothar Fischer publicerade sin första bok om henne: *Tanz zwischen Rausch und Tod. Anita Berber 1918–1928 in Berlin*. I anslutning till denna publikation tog skådespelerskan Hanna Schygulla kontakt med Fischer och beklagade att Rainer Werner Fassbinder inte längre var i livet, och därför inte kunde filmatisera Berbers liv. Detta gjorde däremot Rosa von Praunheim några år senare med filmen *Anita – Tänze des Lasters* (1987).

Sedan dess föreligger ett nymornat intresse för Berber. Hon tycks på sina håll rentav ha uppnått något av kultstatus. Sångerskan Nina Hagen uppförde till exempel 1994 en *performance*, tillsammans med danserskan Darla Teagarden, på Goethe-institutet i San Francisco med titeln "The Seven Addictions and Five Professions of Anita Berber".

Någon verkligt grundläggande och tillförlitlig biografi om Anita Berbers liv och gärning föreligger ännu inte. Vad som är dikt och vad som är sanning om henne har ännu inte sorterats ut, utan myt och verklighet tenderar i alltför hög grad att smälta samman.

Det är emellertid min gissning att det idag någonstans sitter någon och arbetar på att färdigställa just en sådan biografi. Man är till exempel nyfiken på om person och scenpersona i Berbers fall verkligen sammanföll i så hög grad att de två i princip blev till ett, eller om det fanns en privatperson som rymde andra sidor än den offentliga bilden. ✨

Mellan det svenska och det ryska

I Henrik Meinanders bok om Helsingfors finns två återkommande teman: handelspolitiken och försvarspolitiken, skriver **Kim Salomon**.

URBANISERINGENS DYNAMIK har många fasetter som avgör städernas öde. Ofta är de också beroende av både nationella och internationella förhållanden, och i det avseendet utgör Helsingfors sannerligen inget undantag. Det är en stad i Europas nordliga utkant vars förflutna i hög grad har formats i spänningsfältet mellan det svenska och ryska.

Självklart har redan mycket skrivits om stadens dramatiska historia. Enligt historieprofessorn Henrik Meinander saknas emellertid ett översiktsverk. Det vill han råda bot på. I boken *Helsingfors. Historien om en stad* (Lind & Co) driver han egentligen inga nya teser, men han ser två röda trådar i stadens utveckling som slingrar sig genom århundradena: handelspolitik och försvarspolitik.

När Gustav Vasa 1547 planerade att bygga Helsingfors var syftet att uppföra en ny stad från scratch som skulle konkurrera med de baltiska hansestäderna och locka till sig holländska och ryska köpmän. Läget nära havet var alltså avgörande. Det fanns inga ursprungliga bosättningar på platsen, och borgare i närliggande kuststäder tvingades mer eller mindre anlägga den nya staden. Kungens motiv var handelspolitiska, tjär- och timmerexporten fick efterhand stor betydelse. Men det fanns även andra bevekelsegrunder i blickfånget, och Helsingfors blev snart rikets viktigaste transit- och servicehamn för trupper och krigsmateriel.

Det militärstrategiska tänkandet blev inte minst tydligt med byggandet av fästningen Sveaborg invid Helsingfors i mitten av 1700-talet. Projektet finansierades till stor del av Frankrike för att hjälpa Sverige att hålla ställningarna mot Ryssland. Självklart fick uppförandet och underhållet av en så stor flott- och militärbas

också en väsentlig betydelse för stadens utveckling.

Meinander konstaterar att man kring år 1800 kan tala om en garnisonsstad med ungefär 9 000 invånare. Helsingfors ekonomiska utveckling gynnades också märkbart av att Nordsjöns och Östersjöns handelspolitiska betydelse ökade. Ekonomi och säkerhetspolitik var kort sagt intrasslade i varandra. Efter att Finland hade blivit ryskt utsåg 1812 kejsaren Alexander I Helsingfors till huvudstad i storfurstendömet istället för Åbo, som sedan medeltiden varit Finlands största stad och tillika administrativt centrum.

Meinander berör flera spännande teman i stadens historia. Ett är språkutvecklingen. I slutet av 1600-talet var majoriteten av invånarna finskspråkiga, men

Putins koloniala förtryck

64 Ingmar Oldberg läser en antologi

Den motsägelsefulle Nobel

65 Lena Kåreland om Alfred Nobels tid i Paris

Historiker bör lära av Ranke

67 Svante Nordin om historievetenskapens klassiker

Den mångsidige Arrhenius

68 Gunnar Wetterberg läser en ny biografi

En skandalomsusad klassiker

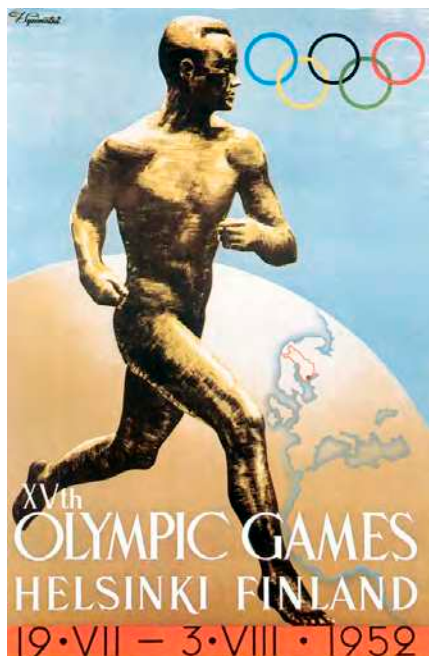
70 Henrik Nilsson om Camilo Castelo Branco

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson om historiska apokalypser

I korthet

71 Nicole Schulman om semestern som beredskapsövning

OS 1952 gav Helsingfors goodwill.

FOTO: ALAMY

President Gerald Ford och andra världsledare samlade i Helsingfors 1975.

under det följande århundradet talade allt fler svenska, vilket inte minst berodde på byggandet av Sveaborg. Trenden fortsatte och 1860 var cirka 80 procent svenskspråkig. Trots att finskan hade blivit majoritetsspråket och talades av 85 procent av landets befolkning, fortsatte svenskan emellertid ytterligare något decennium att vara centralförvaltningens språk.

ETT ANNAT INTRESSANT tema är järnvägsförbindelsen mellan Helsingfors och Sankt Petersburg. Rälsen invigdes 1870 och under de följande decennierna skulle Finland och i synnerhet Helsingfors dra stor nytta av ett växande järnvägsnät som sträckte sig allt längre bort. Landet var fortfarande ett av Europas allra fattigaste, och några år tidigare hade befolkningen drabbats av svält på grund av ett ovanligt kallt klimat. Tack vare den nybyggda järnvägen fick finnarna emellertid tillgång till spannmål från Ukraina och södra Ryssland. Tågförbindelsen bidrog även mer allmänt till att Finland och inte minst huvudstaden knöts närmare Ryssland.

Järnvägstrafiken till Sankt Petersburg bröts nästan helt när Finland förklarade sig självständigt 1917, och landet förvandlades från ett kejserligt storfurstendöme till en demokratiskt styrd republik. För att markera förändringen döptes några gator i Helsingfors om: Nikolaigatan blev Snellmansgatan och Wladimirsgatan blev Kalevagatan, medan andra fick ha kvar sina gamla namn. Trots protester lät man även Alexander II:s staty stå kvar på Senatstorget. Oppositionen mot det ryska har under de senaste åren fått nya inslag i huvudstaden. Som ett slags symboliskt

arv från det radikala 1970-talet fanns minnesplaketter på byggnader där Lenin hade övernattat. Men efter Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina 2022 monterades de flesta skyndsamt bort. Följande år ändrades även namnet på Leninparken.

Närmare hälften av Meinanders bok ägnas 1900-talet, och han uppmärksammar bland annat ett par av epokens händelser som har bidragit till att sätta huvudstaden på världskartan.

En är de olympiska spelen som Helsingfors enligt planerna skulle ha arrangerat 1940. Olympiastadion hade redan invigts ett par år tidigare. Men andra världskrigets utbrott ändrade ritningarna och först tolv år senare genomfördes evenemanget. För Helsingfors innebar OS inte bara en möjlighet att visa att Finland hade överlevt världskriget som en självständig nation, utan också att marknadsföra staden som turistmål. I detta avseende blev spelen emellertid knappast en framgång eftersom endast hälften av det beräknade antalet besökare kom. Förklaringarna till bakslaget var läget i Europas periferi, få sevärdheter och ett föga lockande nöjesliv. Det ekonomiska misslyckandet uppfattades emellertid som priset man fick betala för den positiva uppmärksamheten spelen väckte i internationella medier. Meinander undrar om Helsingfors någonsin har rönt lika mycket goodwill som under olympiaveckorna.

DEN EUROPEISKA säkerhetskonferensen (ESK) 1975 var en annan tilldragelse som placerade Helsingfors på världskartan. Under tre varma sensommardagar verkar staden ha varit föremål för större

Under tre varma sensommardagar verkar staden ha varit föremål för större uppmärksamhet än någonsin.

uppmärksamhet än någonsin. Alla var där: president Gerald Ford, generalsekretärare Leonid Brezjnev, president Valéry Giscard d'Estaing, förbundskansler Helmut Schmidt.

Öst och väst möttes i Finlandiahuset, där 35 stater signerade slutakten och därmed godkände statsgränserna som hade dragits upp i Europa efter 1945. Vidare ingick utfästelser om ökat samarbete över järnridån: handel, teknologisk utveckling, miljöfrågor. Avtalet innehöll också skrivelser om mänskliga rättigheter som dissidenterna i Östeuropa därefter skulle hänvisa till.

När det gäller Helsingfors nyare utveckling ser Meinander både kontinuitet och förändring. Innerstadens offentliga byggnader skapar ett fortlöpande sammanhang medan nya infrastrukturer betyder annorlunda levnadssätt. Under de senaste decennierna har huvudstaden också ändrat karaktär på ett liknande sätt som andra större städer. Hamnar, bangårdar och industrier försvinner från stads-kärnorna och frigör ytor för kontor, köpcentrum och bostäder. Kustlinjerna blir attraktivare, huskroppar växer på höjden och ändrar stadssilhouetter. Mönstret är >>

FOTO: UNSPLASH

Helsingfors domkyrka.

mer eller mindre globalt. Invandrarna i Helsingfors tenderar liksom i andra städer att bosätta sig i samma förorter som tidigare anlända immigranter. Befolkningsökningen har dessutom varit betydande och numera bor närmare en tredjedel av Finlands befolkning i huvudstaden. Men trots intensifierad bebyggelse och fler invånare menar Meinander att Helsingfors internationellt sett är en relativt grön stad.

Författaren följer stadshistorikers klassiska och konventionella mall, beskriver hur Helsingfors vuxit fram, förändrats och påverkat samhället. Genren har givna beståndsdelar: grundandet, första bosättningar, handeln, industrialisering, befolkningsstillväxt, modernisering, infrastruktur, förändringar, migration, kulturella och sociala förhållanden, byggnader, gator, stadsdelar, stadsplanering, arkitektur, framstående invånare, statyer, bränder. Författaren lyckas skickligt få med det mesta i de sju kapitlen.

Den stadshistoriska genren präglas ofta av ett kronologiskt redovisande och staplande av fakta och händelseförlopp, det ena följer det andra. Ibland faller Meinander in i den trallen, men han förmår likväl att blottlägga ett övergripande och intressant mönster i utvecklingen. Strukturella synvinklar inflikas och globala perspektiv finns med. Därmed tydliggörs hur Helsingfors formar historien och samtidigt är format av den. I det lilla blir alltså även de bredare historiska sammanhangen synliga. ✨

Tjetjenska flyktingar i Georgien 2003.

Putins koloniala förtryck

En ny bok belyser förtrycket av etniska minoriteter i dagens Ryssland, skriver **Ingmar Oldberg**.

RYSSLANDS ERÖVRINGSKRIG mot Ukraina har aktualiserat frågan om hur de etniska minoriteterna inne i Ryssland nu överlever förtryck och assimilering. Det handlar om hela 195 olika nationaliteter, som utgör cirka 35 av totalt 143 miljoner medborgare. Flest efter ryssarna är tatarerna (4,7 miljoner) och tjetjener (1,6 miljoner). Det finns dessutom över en miljon vardera basjkirer, tjuvasjer och avarer. Därefter följer en mängd folk och språk, somliga på väg att dö ut – alltifrån samer på Kolahalvön till aleuter i Stilla havet. År 2010 räknade sig två miljoner medborgare som ukrainare, men 2021 bara 800 000, trots ryska erövringar.

Statsvetaren Lena Jonson har i sin

bok *Volga och det inre Ryssland* (2022) på ett banbrytande sätt belyst Rysslands förhållande till sina minoriteter i Volgaområdet genom tiderna. Ämnet följs på ett intressant sätt upp av den litterära antologin *Det icke-ryska Ryssland. Ur de dekoloniala litteraturerna*, redigerad av Mikael Nydahl, Dinara Rasuleva och Galina Rymbu. Nydahl är redaktör i det lilla svenska förlaget Ariel, Rasuleva tatarisk poet, som nu bor i Berlin, och Rymbu ukrainsk-rumänsk poet, som har flyttat från Ryssland. Boken är ett samarbete mellan Ariel och Svenska Pen. De flesta texterna – prosa och dikter – är skrivna på ryska och översatta av Nydahl. Av de tolv skribenterna, mest yngre kvinnor,

De har varit tvungna att skriva på ryska för att nå ut till omvärlden och tala med varandra.

kommer några från Tatarstan och Udmurtien, andra från Sibirien och Kaukasus.

Nydahls förord och kulturskribenten Stefan Ingvarssons efterord skildrar tre pågående processer. Dels fortsätter Rysslands koloniala förtryck med förryskning i skolorna, upphävda språkrättigheter och förbud mot etniskt baserade organisationer. Bland utsatta minoriteter värvas många soldater till kriget mot Ukraina. År 2018 gjordes undervisning i de etniska delrepublikernas egna språk frivillig, vilket ledde till att den minskade drastiskt till förmån för ryskan. Det finns en lag mot antiryska "extremistrelser" som kan användas godtyckligt eftersom inga sådana finns.

DELS GER RYSSLAND sken av att vara ett multietniskt land som erkänner sin mångfald – med ryssarna och deras språk som statsbärande. Man tillåter de traditionella kulturerna med hantverk, musik och kläder, vilket kan utnyttjas av olika regioner för att locka till sig ryska turister, när dessa inte längre kan resa till Europa.

Under dessa processer finns det dock bland minoriteterna en vilja att definiera och berätta om sig själva, sitt land och sin historia. Bokens skribenter vill bidra till denna avkolonisering, som nämns i undertiteln.

Texterna är djupt personliga, oftast med referenser till författarnas familjehistoria. Det egna språket spelar en central roll. Att texterna har skrivits i skuggan av kriget i Ukraina märks naturligtvis mest hos Rymbu, men inte ens hon anger kriget som skäl till sin flytt från Omsk till Lviv. Det handlar snarare om sökandet efter sina rötter. Religionen nämns sällan i texterna, trots att flera skribenter kommer från muslimska områden.

Bidragen vittnar klart om författarnas olika svårigheter att tillägna sig och utveckla sina modersmål. De har varit tvungna att skriva på ryska för att nå ut till omvärlden och tala med varandra. Mot alla odds lyckades balterna bevara sin identitet och bli fria, och det tvingas också ukrainarna nu göra under krigsförhållanden. Många måste flytta utomlands. ✨

Alfred Nobel
levde lyxliv
i Paris.

KULTURHISTORIA

Den motsägelsefulle Alfred Nobel

En ny bok om Alfred Nobel ger en levande och detaljrik bild av 1800-talets Paris, skriver **Lena Kåreland**.

BEHÖVS DET ännu en skildring av Alfred Nobel? Det undrar jag när jag får journalisten Helena Höjenbergs bok *Alfred Nobel i Paris* (Langenskjöld) i min hand. Är inte denne dynamitens uppfinnare, en av de mest berömda svenskarna någonsin, tillräckligt omskriven? Om hans insatser för vetenskapen påminns man varje år den 10 december, då ett av världens mest omtalade pris utdelas tack vare hans testamente. Men jag inser snart att Höjenberg lyckas ge nya aspekter på hans liv och dessutom förmedla en kulturhistoriskt intressant skildring av Paris under 1800-talets senare decennier.

Idén till sin bok fick Höjenberg när hon hjälpte Ingrid Carlberg med några dokument som fanns i arkiv i Paris. Carlberg arbetade på sin biografi *Nobel. Den gåtfulle Alfred, hans värld och hans pris* (2019) och Höjenberg var sedan länge bosatt i Paris. Tillsammans gjorde

de några djupdykningar i polisarkivet i Paris, och därmed var Höjenbergs intresse väckt. Hon grävde vidare på egen hand och efter fyra års arbete föreligger nu resultatet av arkivmödan. Hennes bok har ett förord av Ingrid Carlberg.

Den fascination som alltjämt omsluter Nobel kan nog delvis förklaras av hans komplexa personlighet. Han var en man fylld av motsägelser. Fattigdom präglade hans tidiga år, men när han gick bort 1896 ägde han drygt 33 miljoner kronor, en ofantlig summa vid denna tid. Vid sidan av sina vetenskapliga studier hade han litterära intressen och nattetid skrev han vemodsfyllda dikter som uttryckte hans längtan efter "stillheten i den natt som saknar morgon". Han hade gärna velat bli poet, och Percy Bysshe Shelley var den lyriker han satte högst. Istället kom han att förse världen med vapen trots att han i grunden var pacifist, drömde om fred på

>>

FOTO: ALAMY

Parisbild av konstnären Hubert Robert.

jorden och instiftade fredspriset. Han levde lyxliv i Paris men betecknade sig samtidigt som socialdemokrat.

Höjenberg har ett klart avgränsat syfte för sin studie: Nobels liv i Paris 1873–1896. In i minsta detalj följer hon stadsbon och flanören Alfred, och man blir förbluffad över hur mycket hon kan utvinna genom att granska fakturor, offerter, kassaböcker, brev och förteckningar av olika slag. Det hade dock varit önskvärt om Höjenberg redogjort mer för de arkiv hon har besökt och det material som utgör grunden för hennes verk. Hon kunde också med fördel ha nämnt andra studier om Nobel och hans tid som hon haft särskild nytta av. Jag saknar en samlad introduktion där hon berättar om hur hon gått tillväga under sitt sökande efter uppgifter, kort sagt en beskrivning av arbetsprocessen. Det enorma arkivarbete hon gjort kunde ha fått bli mer synligt.

Exempelvis har Höjenberg gått igenom kataloger från det kända auktionshuset Drouot och ofta finns hänvisningar till Riksarkivet i Stockholm. Konstnären Albert Edelfelts brev till sin mor i Finland under de år han vistades i Paris har likaså gett åtskillig information. I dem kan man ta del av beskrivningar av prakten och elegansen i Nobels hem på aveny Malakoff, idag avenue Raymond Poincaré. Bostaden inköptes 1873 och skildringen av hur den inreddes utgör intressant läsning.

Alfred Nobel följde till stor del tidens inredningsmode, som kännetecknades av en blandning av olika stilar. Uppgiften att välja tapeter, gardiner och möbler hade anförtratts den framstående inredningsarkitekten Henry Penon som också brukade anlitas av kejsarinnan Eugénie. Fakturorna från Penon uppgår i dagens penningvärde till runt 2 miljoner. Alfred besökte även själv de mest eleganta inredningsbutiker som stod att finna i huvudstaden. För två prydnadskuddar med broderier i korsstyg betalade han 400 francs, en summa som en arbetare behövde 100 timmar för att tjäna in.

Utöver Nobels eget sovrum fick Penon inreda ytterligare tre. Ett var särskilt påkostat och kallades "chambre de madame". Det försågs även med en elegant "chaise bébé". Tydligare kan inte Alfred Nobels längtan efter fru och barn uttryckas. Men

han fick ingen trogen maka vid sin sida och inget barn att skämma bort. Däremot överöste han sina vänners telningar med dyrbara presenter, och hans kassabok visar periodvis också stora utlägg för konfekt, varieté, blomsterkorg och kafébesök. Dess utgifter gällde uppvaktning av olika kvinnor – något som inte heller ledde till önskat resultat. En längre, huvudsakligen misslyckad relation hade han med den arton år yngre österrikskan Sofie Hess. Alfred slösade under tjugo års tid stora summor pengar på henne – men Sofie bedrog hon honom och fick barn med en annan man.

Biblioteket var ett viktigt rum för den litteraturintresserade Alfred, och hans boksamling omfattade runt två-tusen volymer.

EN BEVARAD anteckningsbok som Nobels hushållerska förde över dagliga inköp ger inblick i hur det gick till i köket. När det rustades för kalas kunde det på en dag handlas för 10 000 kronor i dagens penningvärde. Nobel ville bjuda sina gäster det bästa och det mest eleganta. Och gästerna trivdes och imponerades. En av dem var Bertha von Suttner, fredspristagare och författare till *Ned med vapnen*. Hon berättar i sina memoarer hur det var att sitta som gäst vid Alfreds bord: "Självt mycket enkel i sitt levnadssätt, önskade dock Nobel att sätta fram för sina gäster de mest sällsynta och exotiska läckerheter, frukter t ex – direkt från Afrika – hvilas namn man förut ej ens hört nämnas."

Det sena 1800-talet var en gastronomins storhetstid, och de berömda kockarna hyllades som nationalhjältar. Alfred betecknade sig själv som "krångelmagad" men inte som "kräsmagad". Han hade ofta magbesvär och tvingades hålla diet. Kanske var det främst gästerna som fick njuta av vinet från den förnämliga vinkällaren på aveny Malakoff, men man hoppas att Alfred

emellanåt kunde unna sig något glas av de ädla dryckerna.

Biblioteket var ett viktigt rum för den litteraturintresserade Alfred, och hans boksamling omfattade runt tvåtusen volymer. En majoritet av böckerna utgjordes av filosofiska och skönlitterära verk, och av samtida franska författare var Maupassant väl representerad.

Nobel hade även ett betydande konstintresse. Marcus Larson och dennes naturromantiska målningar med hav och klippor var favoriter. Han beställde även ett porträtt av sin mor av Anders Zorn, som ofta var i Paris. Flera konstverk köpte Nobel av den berömda konsthandlaren Charles Sedelmeyer, som för övrigt porträtteras i Émile Zolas roman *L'œuvre* (*Konstnärsliv*; orig. 1886). Vid ett enda besök hos Sedelmeyer kunde Nobel inhandla konst för två miljoner i dagens penningvärde. Bland annat införskaffade han verket *Amman*, målat av den tidens högst betalade levande konstnär, Mihály Munkácsy, född i Ungern men sedan 1872 bosatt i Paris. Denne hade ett tioårigt kontrakt med Sedelmeyer som garanterade konstnären minst 100 000 franc om året. För den nya konstinriktningen impressionismen hade Nobel ingen förståelse, och generellt var hans konstsmak tämligen traditionell.

Höjenberg redogör också för Nobels garderob. Kvittor och fakturor tyder på att klädinköp gjordes i stadens mest ansedda butiker. Han lät sy upp åt sig en päls av 52 sobelskinn med krage och garnityr till ett pris av 4 300 francs, 180 000 i dagens penningvärde. Ja, lyxbranschen hade goda tider och Paris var elegansens och modets huvudstad. Där frodades glamouren och där sattes trenderna, och Nobel unnade sig det bästa tänkbara. Han var en estet som njöt av livets goda, men han var också en mycket generös person. I hans kassabok återkommer noteringar om "understöd" och "välgörenhet". Han slösade med checkar till enskilda behövande och han bidrog även till större projekt, bland annat ett barnsjukhus i Stockholm.

Nobel deltog i det parisiska sällskapslivet. Han var medlem i den exklusiva herrklubben Cercle des Champs-Élysées, och stadens olika salonger fick ofta besök av honom. I den som leddes av författaren Juliette Adam blev Nobel bekant med Victor Hugo. Han umgicks även med svenskar bosatta i Paris. I Svensk-norska sällskapet träffade han exempelvis Nathan Söderblom, ny pastor i svenska församlingen i Paris.

Alfred Nobel i Paris – lika mycket en bok för Parisälskaren som för Nobelentusiasten – erbjuder högst njutbar läsning. Man överser gärna med den emellanåt ymniga detaljrikedomen. Det är detaljerna som ger skildringen liv, doft och atmosfär. ✨

Leopold von Ranke,
1800-talets kanske
främsta historiker.

Historiker bör lära av Ranke

Leopold von Ranke var en pionjär för den professionella historieskrivningen. Nu finns ett urval av hans texter på svenska, skriver **Svante Nordin**.

LEOPOLD VON RANKE (1795–1886) var 1800-talets kanske mest inflytelserike historiker, ofta sedd som den professionella, akademiska historieforskningens främsta namn. Han var en pionjär när det gällde arkivstudier och historieskrivning baserad på originaldokument. Hans lärjungar kom att inta lärostolar i Tyskland och annorstädes. Nu har ett urval av hans texter, *Historiens teori och praktik* (Bokförlaget Stolpe), utgivits i svensk översättning av Emili André, med förord till den svenska utgåvan av Dick Harrison och under redigering av Georg G. Iggers, som har gjort sig känd som en kännare av den tyska historiografiska traditionen.

Under tiden efter 1918 kom Ranke ofta att betraktas med ringaktning. Med orätt, som Harrison framhåller i förordet. Ranke var inte den tyske nationalist eller chauvinist som legenden skapade. Hans historism var filosofiskt sofistikerad med en förmåga att sammanlänka olika synpunkter av avgörande betydelse när det är fråga om historieforskning och historieskrivning.

I centrum för Rankes historieskrivning

stod de europeiska stormakternas kamp om herraväldet. Sedan 1500-talet hade Europas fem stormakter, Frankrike, Österrike, Preussen/Tyskland, Ryssland och England kämpat om hegemonin. De hade alla varit underkastade en sorts utrikespolitikens primat på så vis att deras kamp för inflytande och överlevnad i kritiska lägen blev den dominerande synpunkten och ständigt fanns med i blickfånget. Englands flotta och de övriga stormakternas arméer avgjorde mycket i maktspellet. Säkerhetspolitiken hade (liksom idag) en absolut prioritet.

Studiet av förhållandet mellan militär makt och säkerhetspolitik väckte ett begränsat intresse hos senare generationer av historiker. Men i verkligheten fortsatte dessa faktorer som bekant att vara lika viktiga. Den historiska vetenskapens strutspos-

Ett av hans mest lästa verk handlade om påvedömetts historia.

olitik var närmast till nackdel för Europa. Att bortse från maktspellet, de militära allianserna och rustningarna för att koncentrera sig på social- och kulturhistoria kunde kännas trevligare. Men verkligheten förblev i många avseenden densamma. Den stora skillnaden var kanske att ett studium av stormaktsspelet kändes viktigare för europeiska historiker på den tiden Europa var världspolitikens centrum och det faktiskt fanns europeiska stormakter (förutom Ryssland). Efter 1918 ingav det hela olust, inte minst i Tyskland som alltid förlorade.

Ranke var dock, som framhållits, ingen tysk chauvinist även om en del av hans efterföljare var det. Han försökte tvärtom alltid sätta in den tyska historien i ett universalhistoriskt eller, om man så vill, globalhistoriskt sammanhang. Inte heller var han blind för de intellektuella eller andliga faktorernas roll i historien. Ett av hans mest lästa verk handlade om påvedömetts historia. Påvarna hade inte så många divisioner till sitt förfogande, men deras andliga inflytande var desto större. Ranke insåg detta trots att han själv var inbiten lutheran.

NÅGON ANHÄNGARE av det som brukade kallas "historiefilosofi" var Ranke inte. Vid Berlinuniversitetet där han var verksam fanns berömda filosofer som Fichte och Hegel, vilka båda förde fram historiefilosofiska spekulationer. Ranke såg detta som a priori-tänkande. Filosoferna tänkte ut hur det måste vara istället för att genom empirisk forskning ta reda på hur det faktiskt förhöll sig, eller med Rankes berömda ord "wie es eigentlich gewesen".

Rankes syn på historikerns objektivitet spelade en stor roll för hans program. För honom består objektivitet i opartiskhet. Det historikern förmår göra är att ställa de i historien olika agerande parterna mot varandra, förstå alla synpunkter, inte förvränga eller missuppfatta dem genom att ta parti för en nation, en konfession, en politisk riktning. Den olympiska hållningen var den rätta. Inte heller borde historikern vara utlämnad åt sin egen tids fördomar. (För många nutida historiker är det närmast ett program att se sin egen tids föreställningar som absoluta.) Varje tidsålder är lika nära Gud, menade Ranke. Det gällde att leva sig in i gångna tiders världsbilder och livssyner, förstå dem på deras egna villkor. Den en smula tillfälliga fördel som historikern har genom att leva medan de människor han skriver om är döda bör inte utnyttjas till överlägsna eller nedlåtande attityder.

Det är bra att en del av Rankes metodologiska nyckeltexter nu finns tillgängliga på svenska. Dels på grund av dessa texters betydelse för de senaste århundradenas intellektuella historia. Dels därför att nutida historiker har mycket att lära av Ranke. ✨

Svante Arrhenius i sitt laboratorium 1909.

FOTO: GETTY IMAGES

Den mångsidige Arrhenius

En ny biografi följer Svante Arrhenius i vått och torrt. Han är mest känd som klimatpionjär men var mycket mer än så, skriver **Gunnar Wetterberg**.

SVANTE ARRHENIUS (1859-1927) var den förste svenske Nobelpristagaren. Idag skulle han vara näst intill bortglömd, om det inte vore för att han var den förste som beräknade koldioxidens – ”kolsyrans” – betydelse för klimatets förändringar. I sin bok *Svante Arrhenius. Nobelpristagare, kosmopolit och klimatpionjär* (Albert Bonniers) visar Jan Malmberg att han var mycket mer än priset och klimatmodellen.

Arrhenius kom ur beskedlig medelklass, men det räckte för att Svante skulle få gå i läroverket och fortsätta till universite-

tet. Efter tre terminers studier – ett dåtida rekord, enligt honom själv – avlade han kandidatexamen 1878 vid Uppsala universitet.

Sedan ville han vidare. Han valde fysik som huvudämne, med kemi och matematik som hjälpämnen, men det blev knaggligare än han hade trott. Orsaken hette Robert Thalén, professor i fysik efter den legendariske Anders Ångström. Thalén hade föresatt sig att hjälpa fram företrädarens son Knut till professuren. För den skull manövrerade han ut tänkbara hot mot successionen, och insåg efter hand att

Arrhenius var ett av dem. En annan utstött var Knut Wicksell, som sadlade om till juridik och nationalekonomi, sedan Thalén vägrat honom tillträde till laboratoriet.

Arrhenius ville utforska elektriciteten. Thalén såg en möjlighet att bli kvitt honom. Han skrev ett brev till Erik Edlund, landets främste elektricitetsforskare, som var professor vid Vetenskapsakademien. Svante flyttade över dit och började gå på föreläsningar vid Stockholms högskola 1881. Eftersom högskolan inte hade examensrätt skulle han i sinom tid lägga fram sin avhandling i Uppsala.

THALÉN HADE sagt till Arrhenius att han nog var mer fallen för kemi än fysik. År 1882 sökte han upp kemiprofessorn Per Teodor Cleve för att tala om avhandlingsämne. Han ville skriva om vad som hände om man tillförde elektrisk ström till vattenlösningar med salter, baser och syror. Cleve slog bakut – det var fysik, inte kemi. Thalén tyckte tvärtom. Det blev Arrhenius öde – nästan.

För han framhärjade. Han visade att vanligt bordssalt sönderföll i fria joner av natrium och klor när det löstes, och därmed kunde leda ström. Upptäckten ledde honom att formulera det som kom att kallas den elektrolytiska dissociationsteorin. Den blev en av grundvalarna för det nya ämnet fysikalisk kemi, som höll på att etableras.

Men Cleve och Thalén tyckte inte det var särskilt märkvärdigt. År 1884 disputerade Arrhenius. När fakultetsnämnden sammanträdde två dagar senare såg de båda professorerna till att betyget på själva avhandlingen blev ”icke utan beröm godkänt”. Det var mycket värre än det låter. Betyget var så lågt att det inte räckte till en forskartjänst eller en docentur. Vid promoveringen försvann Cleve och Thalén utan att ens skaka hand med honom. Vägen låg utstakad mot ett läroverkslektorat i Vänersborg eller någon annan kråkvinkel.

Det kunde ha knäckt de flesta, men inte Arrhenius. Han var redan från början internationellt orienterad. Vid sex års ålder hade han börjat läsa latin för en informator, och skulle i sinom tid behärska tyska, franska, engelska och italienska. Efter sin studentexamen hade han rest till Paris och avnjutit världsutställningen med Frihetsgudinnan i omonterat skick. Nu skickade han sin ”Études sur la conductibilité des électrolytes” (Studier av elektrolyters ledningsförmåga) till ledande forskare i Europa.

En av mottagarna var den unge professorn Wilhelm Ostwald i Riga, en av den unga fysikaliska kemins främsta företrädare. "Några av den tydligen mycket unge författarens beräkningar förde till fullkomligt samma resultat som jag kommit till på andra vägar", skrev han i en artikel ett par årtionden senare. "Och slutligen måste jag erkänna att denne unge man delvis löst det stora problemet om den kemiska släktskapen mellan syror och gaser, ett problem som jag tänkt offra hela mitt liv och mot vars lösning jag, trots ansträngt arbete, inte kommit många steg."

Ostwald tog sig an den unge svensken. När han fick en professur i Leipzig bjöd han in Arrhenius att arbeta i laboratoriet där. Svante reste runt i Europa och välkomnades av flera andra forskare inom det nya ämnet. Den utländska uppmärksamheten bidrog till att Uppsala ändrade sig och utnämnde honom till docent i fysikalisk kemi, men det var vid högskolan i Stockholm han 1891 fick sin första tjänst. Han hoppades få efterträda Edlund vid Vetenskapsakademien, men förlorade konkurrensen om den professuren. Istället blev han professor vid Stockholms högskola 1895.

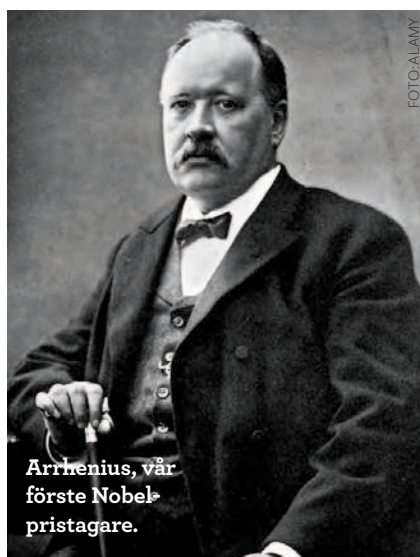
HAN FORTSATTE ARBETET med den elektrolytiska dissociationsteorin och återkom till den i en uppsats från Vetenskapsakademien 1887. Tillsammans med den ursprungliga avhandlingen blev denna grunden för beslutet att tilldela honom Nobelpriset i kemi 1903.

Det är en dramatisk historia, men Jan Malmberg har hittat mycket mer än så när han gått igenom Arrhenius brevväxling, den samtida pressen och många andra källor.

Året efter professuren publicerade Arrhenius den första versionen av sin klimatmodell. Den tog sin utgångspunkt i den samtida debatten om de återkommande istiderna. Vad berodde nedkylningen på? Arrhenius visade att den varierande mängden koldioxid i atmosfären förklarade en stor del av klimatväxlingarna. Hans första beräkningar gav väsentligt högre värden än man idag räknar med, men så småningom landade han i resultat som stämmer förbluffande väl med dagens bedömningar.

Ändå fick klimatmodellen inte alls samma genomslag som dissociationsteorin. En viktig förklaring var att Knut Ångström – som nu fått Thaléns professur i Uppsala – år 1901 publicerade en skarp vidräkning med Arrhenius rön. En av Ångströms studenter hade gjort experiment som tydde på att koldioxidens effekt skulle

Han engagerade sig i tidens frågor – upprop för en fredlig upplösning av den svensk-norska unionen, rösträtt – och folknkykterhet utan förbud.

Arrhenius, vår förste Nobelpristagare.

neutraliseras av vattnet i atmosfären. Arrhenius svarade att polemiken bortsåg från vad som skulle hända högre upp i atmosfären, där luften var torrare, men det hjälpte inte. Arrhenius hade i huvudsak rätt, men först på 1950-talet skulle amerikanska forskare återkomma till frågan.

År 1899 började Arrhenius intressera sig för immunoterapi och försökte tillämpa den fysikaliska kemins samspelet mellan toxiner och antitoxiner. Ett par år senare började han också intressera sig för kosmisk fysik. Men gradvis träder Arrhenius in i andra roller. Han har en väldigt arbetskapacitet, och läser in den ena stora frågan efter den andra.

Som skolad naturvetare har han förmågan att bedöma vad som är stort och smått i andras forskning, även om han själv inte är verksam inom området. Denna förmåga utnyttjar han i en rad sammanhang. Ett av dem är som statlig utredare.

NÄR VATTENKRAFTEN ska analyseras blir det Arrhenius som får leda arbetet och

studieresorna ut i Europa. Han hade redan tidigare pekat ut vattenkraften som källa till framtida rikedomar för svensk del. Nu argumenterade han för att staten skulle ta ansvar för utbyggnaden. Längre fram skulle han pläderna för solmaskiner, vindkraft – och för batterier som kunde lagras deras ström.

Några år senare är han expert på vaccination. Tidens antivaccinatörer skyllde allsköns sjukdomar och olyckor på smittkoppsvaccinet. Agitationen kom av sig när Stockholm drabbades av en koppepidemi 1913 – men Arrhenius bidrog till att vaccinobligatoriet bestod.

Arrhenius blev en maktspelare när Nobelprisen skulle fördelas. Han lyckades få en del av Nobels kvarlåtenskap anslagen till ett Nobelinstitut, som han blev föreståndare för. Dit sökte sig unga forskare från hela världen, ett av de första internationella vetenskapsklustren i Sverige.

Han skrev populärvetenskapliga böcker, som gick ut i stora upplagor på många språk – tyska, engelska, franska, kinesiska, ryska, ungerska, finska... Han engagerade sig i tidens frågor – upprop för en fredlig upplösning av den svensk-norska unionen, rösträtt – och folknkykterhet utan förbud. Det är sällan han trampar fel – sällskapet för rashygien drar han sig ur innan det hamnar på irrvägar, det svensk-tyska vänskapsförbundet likaså.

I engagemanget fanns det också en internationell dimension. Han vägrade stödja sina tyska kollegers upprop till försvaret för Tyskland i första världskriget, men efter kriget arbetade han för att de utestängda tyskarna skulle släppas in i det vetenskapliga samarbetet.

Jan Malmberg följer Svante Arrhenius i vått och torrt, resa efter resa, från det ena föredraget till det andra. Han var lite rörande snål – han tog andra eller tredje klass även på långa tågresor, valde billiga hotell som han klagade över, viggade pengar av förmögna vänner – sina egna föreläsningssarvoden investerade han i olika bolag. Samtidigt var han de feta cigarrernas, de starka dryckernas, de goda frukostarnas och middagarnas man, med återkommande bekymmer för att han var för fet.

Boken är på 683 sidor, men berättelsen löper ändå så lätt att läsaren inte förtrötas. Den ger en välmatad bild av en lagom tjock och ganska sympatisk man genom hans bästa år, men också av den tid och de frågor han stod mitt i. ✨

En skandalomsusad klassiker

I en fängelsecell skrev Camilo Castelo Branco på två veckor Portugals mest berömda kärleksroman, konstaterar **Henrik Nilsson**.

I SKUGGAN AV Portos mer berömda sevärdheter som Clérigostornet och Lellobokhandeln finns en staty som inte många turister tar någon notis om men som varit föremål för en kontrovers de senaste åren. Den föreställer en äldre man som fullt påklädd omfamnar en yngre naken kvinna. En rad politiker och kulturpersonligheter i staden har velat avlägsna verket, som de uppfattat som stötande, medan andra röster har höjts för att statyn blivit en del av kulturarvet och bör stå kvar.

Till saken hör att såväl konstverkets motiv som dess placering har nära koppling till en av den portugisiska litteraturhistoriens mest populära och inflytelserika författare, Camilo Castelo Branco (1825–1890), som i sitt hemland brukar benämnas vid sitt förnamn och dessa dagar uppmärksammas eftersom det har gått 200 år sedan han föddes. Särskilt känd är han för att ha skrivit Por-

Camilo Castelo Branco

besöka cellen som Camilo satt inspärrad i under ett års tid, anklagad för äktenskapsbrott av Anas äkta make som var en inflytelserik person i staden. Författaren var rädd att den bedragne mannen skulle betala någon annan fånge för att mörda honom. Förhållandena må ha varit eländiga, men Camilos cell hade en

vacker utsikt över Dourofloden, och det faktum att den portugisiska kungen besökte honom ett par gånger vittnar om att han vid det laget redan var en uppburen författare. I denna cell skrev han på endast två veckor sin roman – inspirerad av den förbjudna kärleksförbindelsen – som fortfarande läses flitigt i Portugal och bland annat har filmatiserats av landets mest namnkunnige filmregissör Manoel de Oliveira.

AFFÄREN MED Ana Plácido var långt ifrån den enda kärlekshistorien i Camilos liv, som kännetecknades av ständiga uppbrott, dueller och bisarra passioner. I sin livsföring utgör han en motpol till nästkommande sekels portalgestalt i den portugisiska litteraturen, den mer reserverade och inåtblickande Fernando Pessoa. Även de mest skandalomsusade författare i vår egen tid framstår som närmast skötsamma vid en jämförelse. En antikvariatsägare i Vila Real berättade en gång för mig om hur han en dag förbluffad fått syn på självaste Camilo Castelo Branco på en av stadens uteserveringar – eller åtminstone någon som såg ut precis som han. Det visade sig vara en av författarens många oäkta ättlingar i trakten, som i tidstypisk mustasch och 1800-talskostym lagt sig till med vanan att efterlikna sin gamla släkting.

Med tanke på hans minst sagt turbulenta liv är det egentligen svårt att förstå hur Camilo samtidigt kunde publicera över 200 böcker. Många av hans roma-

Statyn av Camilo och Ana Plácido väcker debatt.

ner, dramer och diktsamlingar präglades av romantikens tidsålder, men hans raffinerade satiriska talang hade få motsstycken och gjorde honom till en av de första författarna i landet som kunde försörja sig på sitt skrivande. Därtill var han en ytterst aktiv och polemisk journalist. Med tiden hopade sig dock bekymren – hit hörde syfilis och tilltagande blindhet – och Camilo Castelo Branco valde att avsluta sitt liv med en revolver han en gång inhandlat för att försvara sig mot en av de många bedragna männen som drabbats av hans framfart.

VAD SOM KOMMER att hända med statyn utanför fängelset där han en gång satt är kanske mindre viktigt. Hans klassikerstatus i Portugal är desto mer orubblig. När jag en regnig vårdag besökte hans grav på Lapa-kyrkogården i Porto var en gymnasieklass där på studiebesök, en påminnelse om att utdrag ur hans böcker fortfarande är obligatorisk läsning i skolan. För varje författare torde han dessutom vara en uppfordrande påminnelse om att det på två veckor går att skriva en roman – som nästan 200 år senare fortfarande fascinerar. ✂

Även de mest skandalomsusade författare i vår egen tid framstår som närmast skötsamma vid en jämförelse.

tugals mest berömda kärleksroman *Amor de perdição* (Förtappad kärlek; 1862), som faktiskt översattes till svenska i slutet av 1800-talet under titeln *En kärlekens marty*; en utgåva som idag tycks vara omöjlig att få tag på.

Den omtvistade statyn – som föreställer Camilo och hans älskade Ana Plácido – står utanför Portos centrum för fotokonst, men de gallerförsedda fönstren vittnar om att byggnaden en gång var ett fängelse. På översta våningen kan man fortfarande

Katastrofer är inget nytt

VEM KAN MOTSTÅ en programserie som heter *Historiska apokalypser*? En tysk historiedokumentär på SVT Play.

Redan i första avsnittet sitter jag klistrad.

Det handlar om Sodom och Gomorra. Först möter vi bibelforskare som berättar att Gud inte straffade invånarna i dessa städer för att de ägnade sig åt "sexuell handling som förr ansågs avvika från det tillåtna eller normala, till exempel sex mellan homosexuella män", vilket är ordlistans förklaring till "sodomi". Nej, de straffades för att de var främlingsfientliga och ogästvänliga, vilket under biblisk tid var ett svårt no-no. För att testa dem skickade Gud in ett par främlingar, som mycket riktigt möttes av spott och spe. De sökte skydd hos en barmhärtig själ som erbjöd mobben sina döttrar istället, men de nöjde sig inte därmed utan ville ha främlingarnas huvud på ett fat. Då fick Gud nog och jämnade städerna med marken.

Men har städerna funnits, och i så fall, var låg de? Efter mycket kartläsning, grävande och penslande hittar arkeologerna ett par städer som ser lovande ut. Benresterna som krasas fram ur jorden ser ut att ha ljutit en våldsam död, slitits av på mitten, slungats mot väggarna av våldsamma krafter. Ja, snudd på ... utomjordiska.

VID DET HÄR LAGET tuggar man på naglarna.

Men som så ofta i serien lägger forskarna tålmodigt sitt pussel och kommer fram till att förödelser som drabbade Sodom och Gomorra sammanfaller med vulkanutbrott, stoftmoln och explosioner motsvarande ett duktigt antal Hiroshimabomber.

Och jag erinrar mig en lång artikel i *Svenska Dagbladet* av Lars Gustafsson. Jag läste den som tonåring, under ett åttiotal när kapprustningen gick glödhet och fredsforskarna skattade våra chanser att få uppleva år 2000 till femtio procent.

Balsam då för en apokalyptiskt sinnad gymnasist att läsa Lars Gustafsson, som påstod att människans självdestruktivitet stod sig slätt mot naturens egen.

(Enligt en naturvetenskapligt spränglärard kompis var Gustafsson i stort sett rudis i ämnet, men överdjävlav på att framstå som vederhäftig, men det kan vi lämna därhän.)

I *Historiska apokalypser* får vi dyka ner på Nordsjöns botten och sila fram lämningarna efter det grönskande Doggerland som spolades bort när ett gigantiskt isblock rasade ner från Norges västkust, vilket gav upphov till en tsunami av episka mått.

Vi får vandra runt bland mayafolkets ruiner och följa språkforskarnas fruktlösa försök att tyda deras skriftspråk, som knäcktes först på åttiotalet av en engelsk femtonåring.

Arkeologernas penslande frilägger den ena pusselbiten efter den andra. Mayafolkets härskare blev alltför gudalika för sitt eget – och imperiets – bästa. Människoooffer och blodsutgjutelse garanterade rika skördar. Men efter en lång torka var deras förtroende förbrukat, rikedomarna plundrades och städerna övergavs.

Serien sätter samtidens undergångslarm i ett flertusenårigt sammanhang. Vi har varit där förr, och rest oss. Eller för att låta Lars Gustafsson få sista ordet, vilket han förmodligen inte hade motsatt sig: "Vi ger oss inte. Vi försöker igen." ✨

I korthet Övning i överlevnad

Få tar så allvarligt på sin sommarsemester som svenskarna. Minst fyra veckors sammanhängande ledighet från civilisationen är en självklarhet. Det är nu den urbaniserade svensken återgår till sina lantliga rötter. Välmanikyrate naglar och dyra sneakers byts mot smutsiga nävar i trädgårdsland och gummistövlar i skogen. Världens mest moderna folk tycker helt plötsligt att det är lite lyxigt att hämta vatten från en brunn, tvätta sig i sjövattnet och uträtta sina behov på ett torrdass.

Utländska besökare förvånas ofta över detta beteende. För personer från utvecklingsländer är utedass och bärplockning tecken på den fattigdom man nu slipper medan de från andra västländer tror sig förflyttade till 1800-talet.

Men även vissa yngre svenskar förundras och förfasas. De bygger ordentliga badrum även på lantstället, kopplar lamporna till en app, gör sig beroende av el och kommunalt vatten. Det är fullt förståeligt, men kanske borde vi värna mer om vår inbyggda krisberedskap.

Allt det som står i MSB:s broschyr gör många av oss redan sommartid. Vi har dunkar med vatten, varma kläder, stearinljus, extra batterier och konserver. Kanske till och med självhushåll i form av höns hos grannen, hjort i skogen och en köksträdgård? Ju mer omodernt vårt sommarboende är, desto bättre skulle vi antagligen klara en krissituation. Vedspis eller gasspis är guld värda vid elavbrott, likaså kamin eller kakelugn. Vetskapen om hur man klarar sig veckovis utan diskmaskin och dusch är god psykologisk krisberedskap.

De flesta av oss är uppväxta med denna grundläggande överlevnadskunskap. Kanske begränsar sig övningarna numera till att samla nässlor på våren, bär på sommaren och svamp på hösten. Kanske till en campingutflykt, laga mat på spritkök, åka till en stuga eller ett vandrarhem där den enda faciliteten är ett utedass du måste hitta till med ficklampa.

Myndigheterna må sucka bekymrat och befara att alla svenskar kommer att svälta ihjäl om det blir strömavbrott mer än en timme och Foodorabudet inte kommer fram med dagens mat. Men i själva verket är vi nog bättre rustade än de flesta. Oavsett om vi njuter av det enkla livet eller saknar stadens bekvämligheter är sommaren den perfekta beredskapsövningen. ✨

Nicole Schulman

Bengt Ohlsson

Kung Carl XVI Gustaf, Jean-Jacques Rousseau, Putins missbruk av historien och den skiftande synen på föräldraskap är några ämnen som behandlas i vårens svenska facklitteratur. Vi recenserar nio av de mest intressanta titlarna.

73 Per-Arne Bodin om Klas-Göran Karlssons *Ryssland och kriget om historien*

75 Carl-Göran Heidegren om Erik Åsards *Hitlers väg till makten. Weimarrepubliken från demokrati till diktatur*

77 Henrik Höjer om Elias Lindéns (red.) *Sven Hedin och hans tid*

78 PJ Anders Linder om Åsa Linderborgs *Tjabo. En biografi*

80 Cecilia Nikpay om Urban Lindstedts *Framtidslöftet. Historien om hur internet förändrade Sverige*

81 Tommy Olofsson om Åke Lundqvists *Rousseau. Världen sedd med nya ögon*

82 Carl Rudbeck om Anders Cullheds *Kärlek 1.0. Lust och litteratur i Europa 1100-1485*

84 Nils Johan Tjärnlund om Per Wästbergs *Den ständige. Bernhard von Beskows liv och verk*

86 Ida Englund Westin om Maja Larssons *Föräldrarnas födelse. 250 år av experter, släktingar och andra som lagt sig i*

Vladimir Putin intervjuas 2015.

FOTO: ALAMY

Putins missbruk av historien

**RYSSLAND OCH
KRIGET OM
HISTORIEN**
KLAS-GÖRAN
KARLSSON
Natur & Kultur

SAMHÄLLE

Av Per-Arne Bodin

Klas-Göran Karlssons nyutkomna bok *Ryssland och kriget om historien* fokuserar på historiebruk i Ryssland och delvis i Ukraina. Karlsson stöder sig både på Annaleskolan och den tyske historikern Reinhart Koselleck när han vill förstå Ryssland idag genom att undersöka historiens långa linjer och upprepningar.

Boken inleds med en beskrivning av Putins syn på historien. Den fortsätter med det ryska kriget mot Ukraina, som

här kallas det postsovetjetiska kriget, och sedan följer en framställning av den sovetjetiska historien och Kievriket. I slutet av boken återkommer Ukraina i kapitlet "Tillbaka till kriget". "Kriget" i bokens titel syftar både på fysiska krig och kriget om tolkningen av historien.

Som framgår av boken uppfattar den ryske presidenten en rätlinjig historia från Kievriket till dagens Ryssland, han ser Kievriket och Ryssland som samma sak. Kievriket höll på att gå under men räddades av fursten av Novgorod Alexander Nevskij, som levde på 1200-talet. Han förhandlade skickligt med mongolerna och besegrade väst, först i ett slag mot svenskarna och sedan i en framgångsrik seger över Tyska orden på Peipussjöns is 1242. Alexander blev för några år sedan utnämnd till den ryska diplomatins skyddshelgon.

Nästa stora hjälte i Putins historieskrivning är Ivan IV, den förskräcklige, som utvidgade landets territorium framför allt österut. Det begrepp som de ryska historikerna använder är "samlingen av det ryska landet".

Två gestalter från tiden strax före revolutionen som ingår i Putins panass

är premiärministrarna Pjotr Stolypin och Sergej Witte i början av 1900-talet. De kämpade mot de revolutionära och demokratiska rörelserna men lyckades också genomföra reformer som stärkte den ryska ekonomin, som var i ganska god form vid krigsutbrottet 1914.

Första världskriget förstår författaren som många andra nutida historiker som en urkatastrof som förklarar mycket av de senare historiska händelserna. För Putin finns en annan urkatastrof – nämligen Sovjetunionens undergång, som han har kallat "1900-talets största geopolitiska katastrof".

Första världskrigets utbrott finns nu som en minnesdag i den ryska kalendern. Det är däremot segern i andra världskriget som firas som nationell högtid den 9 maj som har fått en allt större betydelse i Putins Ryssland som det slutgiltiga beviset på Rysslands storhet och som den yttersta legitimeringen av den ryska staten.

Lenin blir en av den ryska historiens "negativa hjältar" i Putins historieskrivning, oktoberrevolutionen uppfattas som en katastrof för Ryssland. Hundraårs- >>

minnet av revolutionen firades inte 2017 och vid högtidligheter på Röda torget sätts ett plank som döljer Leninmausoleet. Det är en tvärvändning i jämförelse med Sovjettiden, då Lenin var den stora hjälten och grundaren av den nya socialistiska staten. Särskilt Lenins nationalitetspolitik, som skulle göra upp med det sena ryska imperiets förryskningspolitik och ge varje folk i Sovjetunionen möjlighet att utveckla sitt eget språk och sin kultur ser Putin som en av orsakerna till Ukrainakrisen. Det är Lenin och väst som har givit ukrainarna föreställningen om att de utgör ett eget folk och har ett eget språk.

Författaren noterar också den obehagliga sanningen att majoriteten av ryssarna stöder Putins politik och särskilt kriget i Ukraina och att den ryska ortodoxa kyrkans patriark Kirill helt står på den ryske presidentens sida. Karlsson ställer ett antal frågor, svarar på många av dem, men står ibland svarslös inför vanskligheten i att med historiens hjälp försöka förstå nutiden och möjligen prognostisera framtiden.

Karlsson citerar Masha Gessens syn på Ryssland idag: "Det finns inte någon framtid, så framtiden är historia." Det kan man nog bara delvis hålla med om, för Putin tänker sig en fortsatt geografisk utvidgning i alla fall till de gränser landet hade som Sovjetunionen. Våldsutövning och krig är framtiden, inte ett nytt demokratiskt Ryssland med välfärd och goda förbindelser med grannländerna.

Ett krux är vad man ska kalla landet i en historisk framställning. Det tidi-

ga medeltida Kievriket bestod av stadsstater styrda av furstar ur Rurikdynastin. Tre länder ser idag sitt ursprung i detta rike, Ukraina, Belarus och Ryssland. Därför är det fel att till exempel tala om det medeltida Ryssland eller det medeltida Ukraina. Det fanns inga sådana länder vid den tiden och språksituationen var också en helt annan än nu. Det fanns inte någon fornryska som enkelt övergår i modern ryska, eller fornukrainska som blir modern ukrainska. Olika östslaviska dialekter talades i Kievriket, men dialektgränserna motsvarar inte de tre moderna östslaviska språkens utbredning. Karlsson understryker allt detta men använder ändå "Ryssland" i titeln på en bok som mycket handlar om Kievriket, Ukraina och Sovjetunionen.

I myllret av fakta, händelser och årtal har det smugit sig in några mindre felaktigheter, som kanske är värda att påpeka. Dubbelörnen försvann inte, som Karlsson skriver, i och med februarirevolutionen 1917 utan efter det bolsjevikiska maktövertagandet i oktober. Under de få månader som den provisoriska regeringen styrde landet togs det fram en ny dubbelörn som riksvapen av en av de ryska modernisterna, Ivan Bilibin. Den var mindre krigisk, med sänkta vingar och utan regalier. Det nya statsvapnet, hammaren och skäran, antogs i själva verket först i juli 1918. Dagens ryska riksvapen har återtagit de uppspärade vingarna och de kejserliga regalerna. Den ryska riksbankens emblem är den mindre krigiska dubbelörnen.

Vad som står i boken om Rysslands

förhållande till USA har plötsligt blivit inaktuellt och låter föråldrat med tanke på den amerikanske presidentens närmande till Putins ståndpunkter. En kedja av självklarheter och argument ser ut att plötsligt ha förlorat sin relevans. Det Karlsson skriver stämde till för några månader sedan: "På den ukrainska sidan står inte bara USA och Nato utan också en europeisk union som effektivt homogeniserats."

Det talas i boken om olika ledartyper och nu visar det sig att Putin och Trump är samma "karismatiska" gestalter. Karlsson hävdar att Putins maktposition är starkt beroende av hot, kris och krig, men menar samtidigt att det inte är hans personliga krig, han är snarast dess regissör. Men det fanns nog ändå öppningar under Gorbatsjov och Jeltsin för att Ryssland skulle kunna ha utvecklats till en modern stat utan aggressiv och expansiv utrikespolitik.

Karlsson ägnar sig också åt kontrafaktisk historieskrivning. Vad skulle ha hänt om inte mongolinvasionen ägt rum? Då kanske vi hade haft ett antal nationalstater på det territorium som idag är Ryssland. Vad som annars brukar vara favoriten för en kontrafaktisk historieskrivning är vad som skulle ha hänt om Novgorod hade samlat det ryska landet och inte Moskva. Då kanske den folkförsamling som existerade i staden, *vetje*, skulle ha kunnat lägga grunden för ett demokratiskt Ryssland.

Historien används i alla länder som ett meningsskapande element. Det speciella med det ryska bruket är att historien rensas från motsägelser för att kunna användas för propaganda inom landet och för en aggressiv utrikespolitik.

Klas-Göran Karlsson är generös med att stärka sina argument genom att citera kolleger. Det är en bok om historiebrik, en repetition av rysk och ukrainsk historia, men till slut också ett uttryck för den förtvivlan alla känner inför sakernas tillstånd. Finns det då något hopp som kan uttryckas av en historiker som studerat rysk historia under ett halvt sekel? Det tycks nog inte göra det. Den kläna trösten finner Karlsson i konstaterandet i slutet av sin bok att "historien säl- lan blir som man tänkt sig".

Ryssland firar segerdagen på Röda torget 2018.

FOTO: ALAMY

Adolf Hitler talar i Nürnberg.

FOTO: ALAMY

När en demokrati störtar samman

**HITLERS VÄG
TILL MAKTEN**
WEIMAR-
REPUBLICEN
FRÅN
DEMOKRATI
TILL
DIKTATUR
ERIK ÅSARD
Historiska
media

HISTORIA

Av Carl-Göran Heidegren

Den kortvariga tyska Weimarrepubliken (1918–1933) upphör inte att fascinera. Ett skäl till det är säkerligen att det slutade så illa. Hur kunde det gå på detta sätt? Hade det kunnat gå annorlunda? Finns det specifika lärdomar att förvalta? Till dessa frågor sällar sig idag ytterligare en: Finns det paralleller mellan då och nu?

Dessa frågor reser Erik Åsard, främst bekant som USA-kännare, i sin nya bok *Hitlers väg till makten*. Undertiteln antyder rentav ett bredare tema: *Weimarrepubliken från demokrati till diktatur*. Framställningen domineras dock av en beskrivning av hur nationalsocialisterna kom till makten. Det bredare panoramat över Weimarrepubliken är bara bitvis antytt.

Bokens första 200 sidor behandlar Adolf Hitlers bana fram till att han utnämns till rikskansler den 30 januari 1933 och ytterligare en tid därefter då nationalsocialisterna befäster sitt grepp om makten. Denna historia återberättas utifrån "aktuell forskning". Någon egentlig primärforskning har inte Åsard bedrivit, utan det handlar snarare om en sammanställning av sekundärlitteraturen (som är gigantisk). Inte ens en näraliggande primärkälla som Joseph Goebbels dagböcker har använts, de citeras några gånger i andra hand. När det gäller sekundärlitteraturen så saknas till exempel historikern Heinrich August Winkler, en centralgestalt inom den tyskspråkiga forskningen om Weimarrepubliken. Inte heller en kontroversiell men initierad historiker som Ernst Nolte har kommit till användning.

Med detta sagt så skall även påpekas att Åsards framställning så långt jag kan bedöma ger en fullt rimlig framställning av Hitlers väg till makten som innehåller flera goda poänger och undviker äventyrliga tolkningar. Berättelsen sträcker sig från första världskriget, via början i München, det misslyckade kupp-försöket i november 1923, återuppbyggnaden av partiet, genombrottet i rikspolitiken i september 1930, den interna krisen i partiet i december 1932, till alla intriger som föregick Hitlers utnämning i slutet av januari 1933. Den sistnämnda månaden skildras med särskild utförlighet.

De tre avslutande kapitlen i boken, vilka omfattar ett fyrtiotal sidor, behandlar frågan om skuld och ansvar, möjliga kontrafaktiska resonemang, och vilka lärdomar som kan dras av Weimarrepublikens undergång.

När det gäller frågan om hur Hitler kunde komma till makten lyfter Åsard fram vad de centrala aktörerna sade och gjorde, och därmed även frågan om skuld och ansvar.

>>

Olika händelser och sammanhang som Versaillesfreden, hyperinflationen, nationalismen och antisemitismen hjälper oss förvisso att *förstå* hur Hitlers makttillträde blev möjligt, men för att *förklara* hur det blev verklighet måste man vända blicken mot aktörer som Hindenburg, Papen, Schleicher och Hugenberg. Förklaringar till vad som sker i historien står att finna i människors handlande eller underlåtenhet att handla, medan olika bakgrundsfaktorer inte har någon direkt kausal kraft. Så tolkar jag Åsard.

Men hur kom det sig egentligen att de nämnda aktörerna handlade som de gjorde? Jag tycker inte att denna frågeställning behandlas med tillräcklig utförlighet av Åsard. Vad för slags människor var Hindenburg, Papen och de andra? Vad hade format dem? Dessa frågor kräver en analys i termer av klass, hållning och karaktär. Här hade jag gärna sett mer av tysk social- och mentalitetshistoria. Något sådant hade säkerligen krävt en omfångsrikare framställning, men jag tycker att det hade varit mödan värt.

En sådan undersökning innebär inte nödvändigtvis att hemfalla åt någon form av determinism. I den berättigade rädslan för att hamna i en sådan ensidighet tenderar Åsard att landa i en motsatt ensidighet, trots att han uttryckligen förespråkar ett både och-perspektiv. Vad som hände i januari 1933 sägs vara "kulmen på en gradvis process". Men till slut är det en "liten grupp stockkonservativa män" som får bära hundhuvudet för Hitlers makttillträde. Hindenburg hade förvisso kunnat handla på annat sätt; det fanns in i det sista alternativa handlingsmöjligheter, om än knappast några bra sådana.

Förändringar i det sociala stämningsslaget bör som jag ser det tillskrivas stor vikt. Versaillesfreden var till att börja med en stor besvikelse som kom att utlösa vrede även mot inhemska politiker. Hyperinflationen 1923, som ruinerade många småsparare, väckte i sin tur en stor bitterhet gentemot den unga republiken. Och den rekordhöga arbetslösheten i början av 1930-talet raserade slutligen alltmer tilltron till demokratin och fick 1932 mer än hälften av de röstberättigade att lägga sin röst på demokratifientliga partier. Majoriteten av de tyska väljarna hade därmed

sagt upp sin lojalitet mot det parlamentariska systemet. Det var bristen på övertygande demokrater som banade vägen för Weimarrepublikens undergång.

Kontrafaktiska frågor har karaktären: "Vad hade hänt om inte?" Betonar man betydelsen av centrala aktörers handlande så är det förvisso näraliggande att fråga vad som hade skett om de handlat på ett annat sätt. Vad hade det till exempel inneburit om Wilhelm Marx från det katolska centrumpartiet 1925 hade valts till rikspresident istället för Hindenburg, vilket

jer att sätta fingret på är dock mars 1930. Då avgick Hermann Müllers regering, den sista socialdemokratiskt ledda. Hindenburg hade i den uppkomna regeringskrisen kunnat låta Müller regera vidare med hjälp av så kallade nödförordningar, som hade använts tidigare och som under de följande åren skulle komma rikligt till bruk. Detta gjorde han emellertid inte, varför Müller efterträdades av centrumpolitikern Heinrich Brüning. Därmed inleddes "marschen mot diktaturen". Borde Hindenburg ha insett detta? Eller var det möjligen just det han

eftersträfvade? Detta tilldrog sig ett halvår före nationalsocialisternas genombrott i rikspolitiken, och det torde vid den tidpunkten knappast ha varit möjligt att se Hitler som en blivande rikskanslerkandidat.

Bokens avslutande kapitel tar upp frågan om vilka lärdomar som bör dras av Weimarrepubliken. Denna fråga har fått en brännande aktualitet utifrån ett "obekvämt faktum: amerikanerna har återvalt en fascist och en Hitlerbeundrare som president". Åsard lyfter fram tre lärdomar: vikten av att ta ledande politikernas uttalanden på allvar och utgå från att det är så de tänker agera om möjligheten ges, att demokratiska partier inte bör samverka med nationalistiska populistpartier vars ledare inte har mycket till övers för demokratin, och att människor som lever i länder med fria och rättvisa val har ett ansvar att inte överlåta makten till demokratins dödgrävare.

Till dessa vill jag foga ytterligare två. Weimarrepublikens undergång visar hur förfärande snabbt en ung och instabil demokrati kan raseras, och det finns inget skäl att ta för givet att betydligt äldre och till synes stabilare demokratier inte befinner sig i riskzonen för att anträda en liknande väg. En

annan viktig lärdom är att demokratier bör göra allt som står i deras makt för att motverka uppkomsten av paramilitära grupperingar knutna till demokratifientliga partier. Både SA och Röda fronten utgjorde oroshärddar för den skakiga republiken som aktivt bidrog till att förkorta dess livslängd. Men inte heller en kamporganisation som republiktroga Reichsbanner, med nära band till socialdemokratin, hör egentligen hemma i en demokrati, vars signum är att lösa intressemotsättningar och konflikter på fredlig väg vid förhandlingsbordet. *

Nazister marscherar i Tyskland i början av 1930-talet.

FOTO: ALAMY

hade varit möjligt om inte kommunistledaren Ernst Thälmann hade kandiderat? Lek även med tanken att Gustav Stresemann, den ende politikern av format som Weimarrepubliken frambragte, inte hade avlidit i förtid hösten 1929 (i det här fallet var det liemannen som ingrep i historien). Då hade en republiktrogen borgerlig mitt förmodligen fortbestått som tillsammans med socialdemokratin hade kunnat utgöra ett bålverk mot de republikfientliga partierna på ytterflankerna.

Det avgörande ögonblick som Åsard väl-

Sven Hedin i Tibet, cirka 1907.

FOTO: ALAMY

Hedin föraktade skrivbordsgeografer

**SVEN HEDIN
OCH HANS TID**
ELIAS LINDÉN
(HUVUD-
REDAKTÖR)
Bokförlaget
Stolpe

Namnet Sven Hedin (1865–1952) förknippas idag med en positiv inställning till Nazityskland. Hans övriga insatser riskerar att glömmas bort. Antologin *Sven Hedin och hans tid* bidrar till att belysa geografen och resenären, som blev en superkändis och fick en stol i Svenska Akademien. Han var dessutom den siste person som adlades i Sverige, vilket skedde år 1902.

Visst var Hedin på många sätt konservativ – men inte så särskilt kolonial. Han verkar ha varit genuint nyfiken på de människor han träffade i olika delar av centrala Asien. Han lärde sig språk och var alltid

noga med att använda sig av lokala namn och benämningar. Han drevs av en oerhörd energi i sina omfattande kartläggningar och tecknade dessutom mycket bra.

Hedin hade en kritisk inställning till ”skrivbordsgeografer”. Han skrev: ”Det kan vara mycket frestande att sitta bekvämt bakom sitt skrivbord och konstruera teorier och hypoteser om de mest troliga geografiska förhållandena i ett okänt land [...] det är mycket svårare att verkligen färdas dit och kartlägga landet, och endast den upptäcktsresande som gör det och återvänder medförande en karta över landet, endast han kan säga att han upptäckt sagda lands berg, sjöar, floder och andra geografiska kännetecken.”

Så kan essensen av hans insatser kanske sammanfattas.

Han ville färdas dit inga européer hade varit före honom. Det var äventyret snarare än vetenskapen som var drivkraften. Han var mer av en upptäcktsresande än en forskare. Men hans kartor var dock slående exakta, trots hans enkla metoder. Senare mätningar visar att han var allt annat än en amatör på området. Ett berg i Centralasien som Hedin uppmätte till en höjd av 4 914 meter över havet har senare konstaterats vara 4 918 meter högt. Inte illa!

Personligen älskar jag att läsa om äventyrliga upptäcktsresor i det inre av Asien. Jag har själv rest i bland annat Tibet, Mongoliet, Kazakstan och Iran, och sett delar av de ogästvänliga och glesbefolkade högplatåer som lockade och fängslade Sven Hedin för över 100 år sedan. (Bara Tibet är dubbelt så stort som Ukraina, som är Europas näst största land.) Strapatserna måste ha varit oerhörda på hans tid. Höjden är svår att hantera. Stora delar av Tibet ligger minst 4 000 meter över havet, när man är där är man ständigt andfädd, trött och illamående.

I en antologi blir det ibland några upprepningar – så även i denna. Det kan man leva med. Formatet är dock bokstavligen tungt – boken är snarast en foliant

>>

IDÉHISTORIA

Av Henrik Höjer

Sven Hedin, omkring 1927.

FOTO: ALAMY

och mycket påkostad med många stora bilder. Gott så, men det är svårt att läsa den på bussen eller i sängen (mina två favoritpositioner).

Samtidigt vill man veta mer om människan Sven Hedin. Han gifte sig aldrig, fick inga barn, men trånade efter sin ungdomskärlek Maria "Mille" Broman. Han kedjerökte. Och hade en enorm längtan efter asiatiska äventyr. Var han lycklig? Upplevde han sitt liv som meningsfullt? Oklart.

I Nils Uddenbergs två fina texter kommer man honom närmast. Uddenberg konstaterar att Hedin hade en motsägelsefull inställning till Tyskland och nazismen. Han var själv delvis jude och tog avstånd från många av nazisternas antisemitiska kampanjer. Men han skrev också 1937 att "Nationalsocialismen har räddat Tyskland". "Nationalsocialismen är ingen vålds- eller tyrannilära", hävdade han under andra världskriget. Han utverkade dock benådning för några norska motståndsmän som dömts till döden 1941. Hitler lyssnade på Hedin och omvandlade domarna till fängelsestraff.

Efter Hitlers självmord och Nazitysklands kollaps våren 1945 fick Hedin skriva Hitlers dödsruna i *Dagens Nyheter*. Där hävdade han att Hitler var "en av de största män världshistorien ägt". Så klart har denna formulering och ställningstagandet för Nazityskland djupt fläckt minnet av människan Sven Hedin.

Men praktverket *Sven Hedin och hans tid* kastar nytt ljus över ett ovanligt öde – som i stora delar har glömts alldeles för tidigt. ✨

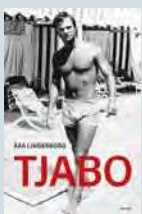

Carl Gustaf 1970.

FOTO: ALAMY

Kungen är ingen uppfostrare

TJABO
EN BIOGRAFI
ÅSA
LINDERBORG
Polaris

SAMHÄLLE

Av PJ Anders Linder

När Vilhelm Moberg 1966 kom med en ny och utökad upplaga av *Därför är jag republikan* ömkade han den 20-årige kronprinsen: "Denne yngling, Carl Gustaf Bernadotte, har min djupaste medkänsla..." Tronföljaren beskrevs som en fånge i färd med att förvandlas till "martyr för sin börd".

För monarkin som institution visade Moberg däremot ingen förståelse, ej heller för dess anhängare. I förordet är han tydlig med att han skriver "i avsikt att såra monarkisterna" och gissla deras förmenta undersåtlighet, servilitet och kryperi.

Åsa Linderborg ser annorlunda på saken. I den knappt 700-sidiga *Tjabo* – sex gånger så lång som Mobergs paskill – är hon tydlig med sitt motstånd mot monarkin, men på ett långt mindre gallsprängt sätt, och hon begriper varför det finns många som uppskattar den. Dels har hon egen erfarenhet av omtyckta anhängars nyfikenhet, dels ser hon det inte som så konstigt att människor uppskattar litet kontinuitet, glans och upplevd förtrolighet mitt i en snabbt föränderlig samtid. Dessutom finns det en viktig skillnad mellan de kungliga å ena sidan och politiker och opinionsbildare å den andra. De senare lanserar ständigt nya uppfordrande projekt; de förra nöjer sig med att vara och synas:

"Kungafamiljen", skriver hon, "har aldrig försökt uppfostra undersåtarna. De mästrar aldrig medborgarna för deras bensinbilar, vad de stoppar i sig eller vilka pronomen de använder. I jämförelse med kommentariatet framstår kunglighe-

ter som vänliga människor och även om de är verklighetsfrånvända, så muckar de i alla fall inte med en." Monarkin lämnar människor i fred.

Hennes egen kritik går ut på att monarkin legitimerar klasskillnader, att den utövar informell makt genom sina prioriteringar och belöningar och att denna maktposition kan skruvas upp och bli farlig i lägen av kris.

Personligen tycker jag inte det övertygar. Skulle klasskillnaderna vara hårdare befästa i Skandinavien och Benelux än i Frankrike och USA? Skulle det vara ett problem att värdefulla insatser på allmänt gillade fält som kultur, idrott, företagsamhet och socialt engagemang uppmärksammas av nationens främsta företrädare? I vilka demokratier förekommer inte sådant? Och vad gäller riskerna för att det ska blottas huggtänder i något svårt pressat läge får jag helt enkelt erkänna att min fantasiförmåga inte kan mäta sig med Linderborgs.

Ändå, med allt detta sagt, finns här en

rimlighet i ton och människosyn, som väldigt ofta saknas i opinionsbildningen för republik. (Linderborg själv konstaterar för övrigt att "många antiroyalister är humorlösa mobbare, skrånföckar, rätts-haverister".)

Nåväl, lejonparten av boken är inte argumenterande utan syftar till att skildra hur kungens offentliga gestalt skapas i ett samspel mellan individ, institutioner och framförallt mediesamhälle.

I en nyckelpassage beskriver Linderborg hur Carl Gustaf som 22-årig kronprins besöker Helsingfors, deltar i ceremonier och lär känna president Kekkonen, men att sådant är av ringa intresse för pressen jämfört med nöjesliv och spekulationer om heta romanser: "Det mesta Carl Gustaf gör kommer aldrig i tidningen och det som hamnar där är inte alltid till hans fördel." Sedan ägnar hon tyvärr alltför många sidor åt att gång efter annan ge exempel på denna nedslående sanning. Det ena referatet ur skvalter- och kvällspress följer på det andra tills man som läsare blir proppmätt.

Linderborg präglas inte av löverdriven kåranda utan tar gärna fram saltkaret emellanåt. Vid ett möte på Publicistklubben 1971 ställde kronprinsen och prinsessan Christina frågor om varför medierna var så elaka mot deras mamma, vilket uppenbarligen tog skruv. Linderborg: "Eftersom journalister är opportunisterna gick de från en ytterlighet till en annan. Efter den kvällen blir Sibylla martyr i svensk press..." Ömsom är medierna hånfulla, ömsom stryker de med hårs. År efter år.

Tjabo är mycket innehållsrik. Den är ett veritabelt uppslagsverk om händelser – och medieskapade icke-händelser – i Carl XVI Gustafs liv. Det rymmer principdebatt och mediekritik. Och den masochistiskt lagde läsaren kan frossa i ett rikt utbud av tidsbilder från den genompolitiserade och nuberusade epok i vilken dagens regeringsform kom till. ✨

Åsa Linderborg, republikan med kungaintresse.

FOTO: TT

Brittiskt internetkafé
på 1990-talet.

FOTO: ALAMY

Tänkvärt tidsdokument

**FRAMTIDS-
LÖFTET**
HISTORIEN OM
HUR INTERNET
FÖRÄNDRADE
SVERIGE
URBAN
LINDSTEDT
Historiska
Media

ger nära i tiden, men ändå framstår i ett nytt ljus av tiden som passerat. Det vi omfamnade och tyckte var coolt då väcker nostalgi idag. De rädslor som vibrerade runt det nya när det begav sig ter sig ofta trängsynta eller rent löjliga.

Lindstedt målar först upp kulissen, den värld vi rörde oss i. Hur Sverige under 1980-talet blev det OECD-land som hade störst offentlig sektor. Hur ekonomin definierades av monopol och senare av avregleringar, och hur vi knuffades framåt, in i mediaåldern, av bland andra en kommersiell Jan Stenbeck och en teknikoptimistisk Carl Bildt.

Författaren påminner om allt det vi tyckte hade betydelse och trodde skulle fortsätta ha betydelse. Televerkets misstag, som öppnade oavsiktliga telefonchat-rum och blev "Heta Linjen". Företagsraketera Netscape, Altavista och Spray, som intog våra medvetanden och vardagsrum lika snabbt som de försvann i glömska.

I bakgrunden löper också en välavvägd redogörelse för själva teknikens utveckling, med sin upprinnelse i militärstrategiska avsikter. Den fördes vidare av idealister med målet att liberalisera tillgången på information, i motsats till att kommersialisera den. En dragkamp som fortfarande pågår.

Lindstedt är en perfekt guide utifrån den

position han hade i tidsandan, som redaktör för tidningen *Internetworld* i början av 2000-talet. Under några år var den Sveriges näst största tidskrift, påpekar han. År 2013 kom sista numret av papperstidningen ut.

Lika viktigt som det snabbt förgåtna är det betydelsefulla vi *inte* såg. Den oansenliga besökaren från "nåt Google", som författaren utan omsvep erkänner att han bara motvilligt intervjuade.

Vårt synfält definieras av det som ligger rakt under våra korta näsor. Få har kunskapen och förmågan att se längre. Ingen av de "AI-experter" jag möter i rollen som ekonomijournalist erbjuder särskilt övertygande svar på vem som blir vinnare i AI-racet, eller hur framtidens affärsm modeller ser ut.

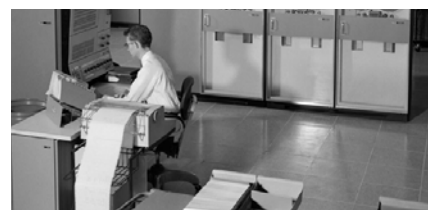
Framtidslöftet påminner om att det mest givande inte är att fråga experter utan att följa den grupp entusiaster som går strax bakom tech-innovatörerna. Medan uppfinnare springer kors och tvärs i de tekniska möjligheternas gränsland, finns alltid ett gäng *early adopters*, som bestämmer vart den stora massan tar vägen.

Det var dessa entusiaster som köpte tunga, tröga datorer på 1970-talet. De som ägnade 1980-talet åt att ringa på hopplöst långsamma uppkopplingar för att i bästa fall nå en liten plattform där man kunde spela något uruselt spel eller utbyta ett fåtal blip-pande ord med någon det skulle varit lättare att lyfta luren och prata med.

Medan de sprang in i återvändsgränder, backade och tog en annan väg, om och om igen, drack vi andra Champis i soffan och tittade på TV 2. (Lindstedt påminner om att kanalen hade *Vallfoder till mjölkkor* och *Dagens folkvisa* på tablån en typisk dag, avrundad med en dokumentär om ett mentalsjukhus.)

Men när entusiasterna hade jobbat tillräckligt hårt ställde vi ifrån oss flaskan och surfade iväg. Via Wikipedia ("humlan som flyger"), till Youtube och mobiltelefonen. För när vägen är banad går det snabbt. År 1995 hade 3 procent av svenskarna internet hemma. Fem år senare hade andelen ökat till 50 procent.

Framtidslöftet är inte alls så fyrkantigt teknokratisk som man kan befara när man ser omslaget. Tvärtom är den behaglig läsning och ett tänkvärt tidsdokument. Som, återigen, är mycket vältajmad. ✨

Programmering på 1960-talet.

FOTO: ALAMY

TEKNIK

Av Cecilia Nikpay

I *Framtidslöftet. Historien om hur internet förändrade Sverige* skriver Urban Lindstedt: "När vi lagt 25 år mellan oss och internethajpen har dimmorna skingrats något." Men nu har en ny dimmbank rullat in. Byt ut ordet "internet" mot "AI", och detta blir en bok från framtiden om oss här idag. Det är svårt att inte läsa den så.

Men i förgrunden handlar det om internet. Utifrån sina egna upplevelser på 1980-talet och framåt leder oss journalisten och historiepoddaren Urban Lindstedt lagom detaljerat genom en epok som lig-

Rousseaus prosa lever än

**ROUSSEAU
VÄRLDEN
SEDD MED
NYA ÖGON
ÅKE
LUNDQVIST
Carlsson
Bokförlag**

IDÉHISTORIA

Av Tommy Olofsson

Med sin känslsamhet och innerlighet var Jean-Jacques Rousseau en förelöpare till romantiken, den rörelse som kring år 1800 blossade upp med stor lyskraft i Europa och omvandlade inte bara konstnärliga uttrycksformer utan även sin tids naturvetenskap. Klassicismens stelnade former gav vika för konstnärer och författare som inte satte den traditionsbundna hantverksskickligheten i centrum utan det egna jaget och dess ofta motstridiga impulser, själens anfäktelser och hjärtats längtan. Rousseau var en av de mest betydande föregångarna till denna förändring av den estetiska sensibiliteten.

Lika mycket som han föraktade den antikiserande regelestetiken avskydde han börd- och ståndssamhället samt den dåtida noblessens föreställningar om vett och etikett. Han ansåg att civilisationen hade perverterats och utvecklats i riktning mot förkonstling, att mänskligheten på ett tragiskt sätt fjärmats från naturen och det naturliga. Ändå var det i de fina salongerna han tidigt blev en gunstling och fann sina anhängare och välgörare. Det fanns ännu ingen annan kulturell offentlighet där han kunde göra lycka med sina fantasier om den ädle vil-den och om ett samhälle styrt av "allmänviljan" istället för av monarker och de ädlingar som var enväldets hantlangare, mutade med ett lagom mått av gods och andra privilegier. Rousseau var egalitärt sinnad och en förkämpe för demokrati. Han inspirerade franska revolutionens ledare, särskilt den råbarkade Robespierre som uppfattade sig själv som en trogen lärjunge till Rousseau.

Både för romantikens genombrott och för franska revolutionens utbrott kunde alltså Rousseau uppfattas som en viktig inspiratör. Men hur revolutionär var Rousseau och hur romantisk? Den lärde Åke Lundqvist har skrivit en biografi med titeln *Rousseau. Världen sedd med nya ögon*. Lundqvist, som har ett förflutet som ledarskri-

bent på *Dagens Nyheter*, framstår som en kunnig förmedlare av Rousseaus politiska idéer, men vad han finner i dessa är både motsägelsefullt och föränderligt. Man förstår att den fridsamme drömmaren skulle ha blivit förskräckt om han hade fått vara med om franska revolutionen och fått se sin lärjunge Robespierre i farten med att försöka förverkliga hans idéer. Tack och lov hann Rousseau dö elva år före 1789.

Rousseaus ganska abstrusa idé om "allmänviljan" påminner i viss mån om moderna demokratier där alla har rösträtt och samtidigt måste underkasta sig majoritetens beslut. Men enligt Rousseau var hans styrelseform vida bättre än en demokrati, eftersom den inte bygger på kamp mellan särintressen. Lundqvist lägger manken till för att förklara denna utopiska föreställning men ger upp efter några sidor. Han ser "allmänviljan" snarare som ett kuriöst fantasifoster än som en tillräckligt intressant politisk teori. Med större entusiasm skriver han om Rousseaus insats som pedagogisk reformator. Han låter förstå att *Émile, eller om uppfostran*, utgiven 1762, med sin plädering för lekens betydelse för inläringen och en anti-auktoritär attityd från lärarens sida initierar en diskussion om pedagogik som pågår ännu i vår egen tid.

Den kameleontiske filosofens många teorier i olika ämnen skymtar annars mest bara förbi i framställningen, ges en viss uppmärksamhet och kryddar boken. Någon fördjupning blir det aldrig fråga om, för Lundqvist är i första hand ute efter att skildra ett fascinerande levnadslopp och försöka analysera hur en sällsynt begåvad människa uppfattade sig själv.

Rousseaus mor dog i barnsäng då hon fött honom. Hans far orkade ta hand om honom i tio år. Därefter blev Rousseau lärning hos en barsk gravör. Pojken var hårt hållen, hantverkarens hustru var den som skötte bestraffningarna i huset. När gossen varit lat eller odygdig fick han smisk av henne på bara stjärten. Dessa bestraffningar uppfattade pojken som så intima och lustfyllda att de hos honom väckte en masochistisk böjelse som följde honom hela livet. Så småningom rymde han ändå från gra-

vörens hus, men blev ganska snart inneboende hos en ung adelsfröken, cirka femton år äldre än han, som inom kort gjorde honom till en sängkamrat och ett slags erotisk *toy-boy*, tills hon till den unge Rousseaus förtvivlan hittade en annan ung pojke som hon kunde ägna sina omsorger.

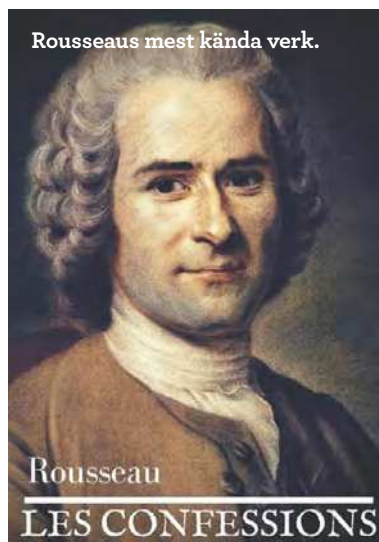
Dessa händelser skildrar Rousseau i sina *Bekännelser*, färdigskrivna 1769 men utgivna först 1782, fyra år efter hans död. Det är dessa självutlämnande memoarer som är filosofens mest kända verk. Boken väckte sensation när den kom ut och blev vida läst och översatt. Den har också kommit att stå sig som Rousseaus stora mästerverk. Vad Åke Lundqvist gör i sin egen bok tar formen av en sorts vägledning genom *Bekännelser*, en sorts *Readers' Guide*. I början av läsningen kan man få för sig att Lundqvist gör det alldeles för lätt för sig, att han bara gör moderna omskrivningar av episoder i Rousseaus självbiografi, men snart nog visar det sig att detta till synes enkla upplägg fungerar häpnadsväckande väl i kraft av att Lundqvist kontinuerligt värderar Rousseaus skildring av sin levnad och väger den mot vad den biografiska forskningen har ådagalagt om hans verkliga liv.

>>

**Jean-Antoine Houdons
byst av Rousseau.**

FOTO: ALAMY

>>

Åke Lundqvist kan visa på avsnitt i självbiografin där Rousseau förskö-
nar de verkliga förhållandena, avsnitt
där han antingen medvetet ljuger eller
bedrar sig själv. Vi får också klart för oss
vad han undanhåller läsaren; det mest
upprörande är nog att de fem barn som
han fick med sin hushållerska strax efter
födelsen allihop lämnades in på ett hem
för hittebarn och därmed sannolikt blev
ganska kortlivade. Om denna cynism
tiger Rousseau – ogärningarna ter sig
ju knappast klädsamma för en filo-
sof och pedagogisk reformator som
hade förhållandevis barnets otvetyglade lek-
lust och kreativa fantasi som ett ide-
al. Lundqvist avslöjar inslag av mot-
budande förljugenhet hos Rousseau,
brist på moralisk resning, hjärtlöst
intrigmakeri och en egoism som fick
vänner att dra sig undan.

Visst blev hans skrifter ibland för-
bjudna av censuren och för-
fattaren tvungen att gå i landsflykt
och uppsöka hemliga uppehålls-
sorter, men skildringarna av den förföl-
jelse han utsattes för är ibland över-
drivna. Det finns inslag av patologisk
paranoia i Rousseaus beskrivning av
alla de ränker och svek han utsattes
för. Just för att Lundqvist lägger sig
så nära Rousseaus egen framställning
i *Bekännelser* och korregerar den eller
kompletterar med andra aspekter
växer ett fascinerande mönster fram.
Vi läsare ges inget avrundat porträtt
av människan Rousseau utan får en
inblick i en person som är motsägel-
sefull och osammanhängande, ibland
gnällig som en stryktäck hund, andra

gångar svällande av egenkärlek och
megalomani.

Att inte bara visa upp sina goda sidor
utan även de dåliga är en viktig ambi-
tion bakom *Bekännelser*. Lundqvist visar
att det hade varit möjligt att gå myck-
et längre, att Rousseau var oförmögen
att se sig själv klart. Det är en oförmå-
ga som han delar med de flesta männ-
iskor. Vad som skiljer Rousseau från oss
andra är hans smäktande och smittande
stilkonst, hans enorma känslösvall och
den energi han lägger i sina övertygelser.
Hans suggestionskraft är så stor att han
själv tycks ryckas med av sina ord.

Åke Lundqvist är fascinerad av Rous-
seaus politiska och pedagogiska idéer,
men tar dem med en nypa salt. Att själv-
biografin *Bekännelser* inte är särskilt san-
ningsenlig visar han gång efter annan.
Men det finns två saker som väcker hans
oinskränkta beundran.

Den första gäller Rousseaus bild-
ningsgång: Hur är det möjligt i
1700-talets Frankrike att en man som
var autodidakt och saknade formell
skolning kunde bli en av sin tids mest
beundrade och inflytelserika intellek-
tuella? Lundqvist tröttnar inte på att
förundras över Rousseaus råintelli-
gens och förmåga att snabbt sätta sig in
i komplicerade filosofiska eller musika-
liska frågor för att därefter komma med
egna djupt originella synpunkter som
ingen annan kommit att tänka på.

Det andra som väcker beundran är
Rousseaus prosa. Ibland går den på tom-
gång, men den kan också spritta till av
liv och åskådlighet som hos bara ytterst
få författare. Lundqvist citerar gärna
och smittar läsaren med sin entusiasm.
Efter att ha återgivit ett långt stycke
ur *Bekännelser* skriver han: "Läs dessa
rader en gång till, och känn omedel-
barheten. Det är Rousseau livs levande,
det är pulsen och andedräkten och vin-
dens fläkt i hans ord, alltsammans ett nu
i rörelse inför oss som läser, ett nu beva-
rat efter mer än 250 år."

Varje tid har alltsedan 1700-talet för-
stås sin egen Rousseau och tar fasta på
skilda inslag i författarskapet. Vad som
allra mest drar till sig Åke Lundqvists
uppmärksamhet är prosans plöts-
ligt uppblossande lyster och livfullhet.
I själva verket är det förstås just blän-
ket i hans prosa snarare än idéstoffet
som gör att Rousseau ännu lever och
bärs med från tid till annan. Så myck-
et talar för att Lundqvist gör rätt i sin
prioritering. ✨

Den ljusa medeltiden

**KÄRLEK 1.0
LUST OCH
LITTERATUR
I EUROPA
1100–1485
ANDERS
CULLHED**
Natur & Kultur

LITTERATURHISTORIA

Av Carl Rudbeck

Alltför ofta talas det om medel-
tidens mörker. Adjektivet "medel-
tida" är numera inte bara eller
ens vanligen en beteckning på den epok
som följde senantiken och som sluta-
de med renässansen – alltså mellan cirka
600 till 1400 e.Kr. Istället har glosan bli-
vit ett skällsord som okunniga männis-
kor använder när de vill visa en i och för sig
ofta väl motiverad avsky för brutalitet och

intolerans. Problemet är bara det att medeltiden på det stora hela inte var mera brutal eller intolerant än många andra epoker. Den som letar efter intolerans hittar den lättare under följande sekel då protestanter och katoliker massakrerade varandra för teologiska spetsfundigheter.

Visst var medeltiden mörk på många sätt och då kanske främst genom digerdöden, den böldpest som drabbade Europa på 1300-talet och som nog dödade mer än en tredjedel av Europas befolkning. Men medeltiden var också "katedralernas tidevarv" – dessa magnifika byggnader som fortfarande är höjdpunkter i den västerländska civilisationen. Det var en tid för snillrik filosofi av skolastiskt snitt. Ockhams rakkniv är fortfarande skarpslipad. I sitt epokgörande arbete *Inventing the Individual* (2014) har Larry Siedentop vältaligt, om än kontroversiellt, argumenterat för att många av liberalismens bärande idéer – försvaret för individuell frihet och människors moraliska likvärdighet – först formulerades av kristna tänkare under medeltiden.

Det var också tiden för en rik och mångfasetterad litteratur. Den emeriterade och eminente professorn i litteraturhistoria Anders Cullhed visade detta i sin förträffliga bok *Dante. Den förste författaren* (2021). Han gör det nu igen med *Kärlek* 1.0, en entusiastisk och entusiasmerande

översikt över huvudsakligen medeltida diktning om kärlek. Här handlar det alltså inte om den mörka medeltiden utan om den ljusa. Den utspelar sig i kungliga gemak och i aristokratiska sängkammare. Bilden av medeltiden som en tid av mäsande och fördömande kyrkliga prelater kompletteras med en bild av en ganska yster och promiskuös tid, där man lite som man ville ofta kunde strunta i kyrkans bud om asketisk avhållsamhet. Men visst kunde kärleken vara farlig och sluta i tragedi som för Abélard och Héloïse eller Tristan och Isolde.

Litteraturhistoriskt sett är det förvisso Linte jungfrulig mark som Cullhed här beträder. Han passar på att milt men ganska så bestämt avfärda standardverket *The Allegory of Love* (1936) där C. S. Lewis gör gällande "att den höviska kärleken [...] uppträder helt plötsligt mot slutet av 1000-talet i Languedoc". Cullhed visar att det är en förenkling av ett mer komplicerat förlopp där man kan urskilja vitt skilda varianter av höviska kärlekar. Den litterära kärlekens ursprung är dunkelt. Jag hade gärna sett att Cullhed tagit upp och, gissar jag, förmodligen ställt sig tvivlande till, teorier om påverkan från den muslimska världen. Sålunda har det hävdats att mystikern Ibn Arabi skulle ha influerat Dante och att den keltiska legenden om Tristan och Isolde skulle ha en förlaga i det persiska eposet om Vis och Ramin.

För att rätt förstå dessa genrer, i den mån det alls är möjligt så här med tusen års försening, sätter Cullhed in dem i deras historiska sammanhang. Det var en tid då feodalsamhället försvagades och nationalstaten så sakteliga började uppstå. Det var också en tid då katedralskolorna utbildade kleriker som var hemmastadda i det klassiska arvet – inte minst den romerske poeten Ovidius var en förebild, så till en grad att flera forskare har kallat 1100- och 1200-talen för en ovidiansk tidsålder, *aetas ovidiana*.

Merparten av denna bok upptas av konkreta läsningar av den höviska kärlekens – *fin'amor* – stora namn och berättelser. Som sig bör börjar Cullhed med den förste trubaduren Vilhelm (Guillaume) IX, greve av Poitou, som kort efter sin död 1126 kallades "en narraktig och bedräglig man" och en "svuren fiende till all ärlighet och helighet". Det var här, skriver Cullhed, som "den europeiska lyrikens stora tradition såg sin början". Det handlar i Vilhelms fall om sprudlande vårsång med sjungande fåglar och annat

slikt som nu blev en del av diktens standardrekvisita och har så förblivit under de snart tusen år som gått sedan dess.

Hos Vilhelm och flera av hans efterföljare kan man urskilja två nästan motsatta kulturella diskurser om kvinnor, den ena misogyn och den andra idealiserande. Det är en av de faktorer som ger denna lyrik något av dess egenart och spänning. Sekulära och teologiska vokabulärer tvingas av poeten till en inte alltid fredlig samexistens.

Hur dessa synsätt kom att vävas samman blir tydligt i kapitlet om den helige Bernhard av Clairvaux och om hans åttiosex predikningar om Gamla testaments Höga visa. Bernhard gjorde det på ett sätt som fått forskare att gissa att han tog intryck av den profana kärlekslyriken. Men det är svårt att dra tydliga gränser. Kristendomen genomsyrade tidens tänkande, skrivande och vardagsliv på ett sätt som är svårt att riktigt förstå i vår tid där vi till synes oproblematiskt skiljer en religiös sfär från en sekulär.

Bernart de Ventadorn, död cirka 1190, har kallats "arketypen för den höviske trubaduren" och "den mest typiska företrädaren för *fin'amor*". I den fanns alltid en spänning mellan verklighet och ideal, mellan det erotiska och det andliga, mellan det uttalade och det underförstådda.

Hans mästestycke "När jag ser lärkan" är trubadurlyrikens klassiska uttryck för lusten och begäret, som emellertid förblir osläckta. Cullhed underkastar dikten en detaljerad läsning och hör ekon av den i Rainer Maria Rilkes *Duino-elegierna*.

Bernarts dikter blev höjdpunkten och slutet för den provensalska kärleksdikten. Men inte för *fin'amor* som utvecklades lite längre norrut i Frankrike och, inte minst, i Florens. Främst av Dante naturligtvis men också av den så inflytelserika Petrarca och den så mångsidiga Boccaccio vars novellsamling *Decamerone* så här efter 700 år känns lika fräsch

som den dag då den skrevs.

Om jag rätt förstått Cullhed skulle man kunna säga att Dante på sitt eget vis i *Vita nuova* fullbordade den sydeuropeiska kärlekslyriken. (Petrarca får ursäkta). Diktarijaget blir handlost förälskad i en ung flicka, Beatrice, som han råkar se på en gata i sin hemstad. Han lovprisar henne i dikter skrivna i den höviska kärlekens anda. Beatrice dog vid unga år och Dante kom att "sakta men säkert/förskjuta/sin brådmogna kärleksaffär från jordens oro till den frid som varar". Dante kom att skriva också ganska så profana kärleksdikter men

Den överträffade
Dante Alighieri
(1265–1321).
FOTO: ALAMY

han var ändå inte färdig med sin Beatrice. Som ingen annan, skriver Cullhed, ”repre-senterar Beatrice inte bara förnuftet utan det gudomliga intellektets kärlek”. Det blev Beatrice som skulle komma att led-saga pilgrimen i *Den gudomliga komedin* på hans väg genom paradiset där den jordiska kärleken till slut har förvandlats till ”den Kärlek som rör sol och andra stjärnor”, *l'amor che move il sole e l'altre stelle*.

Det kan inte hjälpas. Det som föregår kapitlet om Dante känns som ett slags förberedelse och det som kommer efter som något av en litterär nedgång. Detta inte sagt som kritik utan bara som ett konstaterande: Dante är, som man säger, *a tough act to follow*.

Men visst – många av de gestalter som vi möter har haft stor litterärt inflytande. Legenden om Tristan och Isolde har varit en inspirationskälla och detsamma gäller berättelsen om Gral, den kalk som användes vid den första nattvarden och där Kristi blod samlades efter korsfästelsen. Allt summeras och kommenteras sakkunnigt.

Kvinnor har hittills främst förekommit antingen som på avstånd avgudade objekt eller som utnyttjade kroppar, någon egen agens har de sällan haft. Detta skulle långsamt förändras i början av 1400-talet bland annat genom Christine de Pizan som såg klarsynt på världen. I verkligheten tänker folk bara på pengar, menade hon. Christine sade sig aldrig ha aldrig sett skymten av de kyrkogårdar där alla som skulle ha dött av kärlek borde ligga begravda. Cullhed skriver: ”Bernarts galenskap och Tristans tårar framstår nu [...] vid sekelskiftet 1400, som en anakronism, som en retorik på tomgång.”

Det är först på bokens sista sidor som Sverige dyker upp och det i form av Skogekår Bergbo, som i slutet av 1600-talet ger en nordisk variant av *fin'amor*. Bättre sent än aldrig.

Kärlek 1.0 är ett alldeles utmärkt stycke litteratur- och idéhistoria – lärd och elegant. Och tack och lov slipper vi indignerade tonfall och mästrande pepinnar när det visar sig att medeltida trubadurer inte tänkte och skrev som nutida feministiska folktoppartister. ✨

Mannen som räddade Akademien

**DEN
STÄNDIGE
BERNHARD VON
BESKOWS LIV
OCH VERK**
PER WÄSTBERG
Wahlström &
Widstrand

KULTURHISTORIA

Av Nils Johan Tjärnlund

Bernhard von Beskow (1796–1868) är idag en nästan förbisedd figur i historieskrivningen, men under 1800-talets första hälft var han en centralgestalt i landets litterära och kulturella liv. I *Den ständige* ger Per Wästberg nytt liv åt denne aristokratiska ämbetsman, mecenat och akademi-sekreterare, och han gör det med både historisk pietet och berättarglädje.

Få kan som Wästberg leva sig in i det förflutna och måla upp de kulturhistoriska miljöerna: de förmögna handelshusen på Skeppsbron, det myllrande livet i Gamla stans gränder och de vederkvickande herrgårdarna på landet.

Bernhard Beskow – då ännu utan adelstitel – föddes in i en privilegierad värld. Fadern med samma namn var grosshandlare och byggde upp en framgångsrik firma med import av bland annat spannmål, salt, vin, kaffe och råsocker samt export av järn på egna fartyg. Skeppen återvände från hamnstäder som Genua, Oostende och Sankt Petersburg. Tidigt väcktes medvetenheten om en värld på andra sidan horisonten.

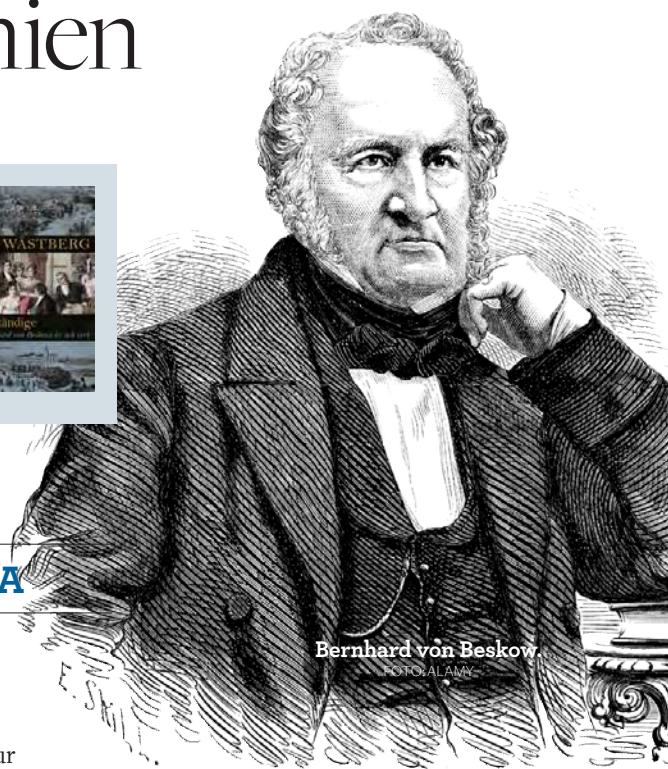
I hemmet var det gott om böcker och det var en självklarhet att gå på konsert och opera. Uppfostran var omsorgsfull och betonade borgerliga dygder. Beskow och hans syskon fick till exempel lära sig varsitt hant-

verk, eftersom man aldrig visste hur tiderna kunde förändras. Utsväningar som festmiddagar på näringsställen förekom inte. Däremot hörde det till med ett aktivt sällskapsliv med umgänge hos släktingar och vänner på egendomar i Stockholmstrakten.

Vi får följa Beskows studier i Uppsala, där han skrevs in vid universitetet redan som tioåring våren 1807, och hans utveckling till exemplarisk ”tevattendrickande” student och hängiven poesiläsare. Han läste hellre klassiker om kvällarna än rumlade runt på nationerna. Han studerade piano-spel för Erik Gustaf Geijer och sång för J. C. F. Hæffner.

I bakgrunden fanns familjens affärsrörelse, men Beskow valde med faderns välsignelse ämbetsmannabanan. Vid denna tid var ”vitt-ra intressen” snarast en merit inom byråkratin, konstaterar Wästberg. Tillgången på kapital hade dock stor betydelse. Beskow behövde aldrig oroa sig för brödfödan, vilket gjorde honom oberoende och möjliggjorde hans senare insatser som kultur-mecenat.

En fascinerande del av boken skild-

Bernhard von Beskow
FOTO: ALAMY

rar Beskows första utlandsresa 1819–1821, en "grand tour" i klassisk mening. Via Danmark, Tyskland och Schweiz kom han till Italien. Längs vägen mötte han dåtidens europeiska storheter som Bettine von Arnim och E. T. A. Hoffmann i Berlin, Johann Wolfgang von Goethe i Weimar, Friedrich von Schlegel och Franz Grillparzer i Wien. Adressboken över celebra storheter fylldes ständigt på.

Ändå var det Italien som intog en särskild plats i Beskows hjärta. Han återvände till Rom femton gånger och behöll livet ut en dragning till landets konst och kultur. Vid första besöket fick han audiens hos påven och umgicks med konstnärerna i den svenska kolonin. Många historiska sidospår gör skildringen intressant och fyllig. Beskow skrev för övrigt själv om sin resa i *Vandringssminnen* (1833–1834).

Wästberg bjuder på många anekdoter om Beskows personlighet och hur han orienterade sig mellan aristokratisk etikett, hovtjänst och sitt litterära liv. Det offentliga Sverige var på 1810- och 20-talen inne i en omvälvande tid. Finland var förlorat, den nye kronprinsen Karl Johan slöt fred med Ryssland och skapade en union med Norge, politiska strider rasade. Beskow tog vara på möjligheterna att göra karriär och inom några få år hade han nått positionen som handsekreterare åt kronprins Oskar (blivande Oskar I).

Även privatlivet tog form. År 1822 gifte sig Beskow med Magdalena (Malin) af Wählberg. Hon var sex år äldre, nyligen fränksild, barnlös och ekonomiskt ansvarsfull. De utgjorde ett samspelt par. Malin träder fram som en jämställd partner, som på samma gång var hushållerska, privatsekreterare och värddinna för Akademiens informella sammankomster. Tillsammans utgjorde de ett nav i Stockholms litterära umgänge i Beskows fädernehem på Skeppsbron 18.

Beskow var 31 år då han 1828 blev invald i Svenska Akademien på stol 12 (där Wästberg själv numera sitter). Det var i Akademien han skulle göra sin stora insats, särskilt efter att han 1834 hade utsetts till dess ständige sekreterare. Som akademiledamoten Torgny T. Segerstedt senare framhöll innebar detta sekreterarval räddningen för en institution som då hade tappat sin ursprungliga lyskraft.

Uppgiften som sekreterare passade Beskow förträffligt. Han älskade den representativa rollen och var mästertalig på att formulera fest- och minnestal. Men han ägde också en organisatorisk talang och lyckades sanera Akademiens ekonomi. Han skaffade resurser till sti-

pendier och pensioner, tack vare sitt nätverk och sina nära kontakter med kungahuset.

Beskow ville ge Akademien en tyngd och återupplivade arbetet med den storslagna Svenska Akademiens Ordbok, som ursprungligen hade initierats av Gustav III. Beskow lottade nu ut bokstäver bland ledamöterna, till exempel fick Johan Olof Wallin D och Esaias Tegnér H. Beskow hade själv redan avverkat A och kastade sig över QXYZ. Han upprättade också en minneslista över tusentals främmande ord som kunde ersättas av fullgoda svenska, som "orimlig" istället för "absurd", "drabbning" istället för "batalj" och "upppfinning" istället för "invention".

Ordboksarbetet var visionärt, men tungrott. Det skulle dröja till 2023 innan det fullbordades med bokstaven Ö.

Beskow fann också tid för historie-skrivning. Han författade en strid ström av minnesteckningar över skaldar och vetenskapsmän som han ansåg hade blivit orättvist bedömda. Beskow byggde broar mellan konst och vetenskap. Det var lika självklart för honom att skriva om Carl Michael Bellman som om kemisten Torbern Bergman. Wästberg dröjer bland annat vid Beskows minnesteckning över Emanuel Swedenborg från 1859, ett pionjärförsök att från ett svåröverblickbart stoff skriva en biografi över mystikern och vetenskapsmannen.

Beskows största verk behandlar Gustav III. Det upptar över tusen sidor i fem delar, men blev ändå inte fullbordat. Syftet var att ge en nyanserad bild av den kritiserade monarken. Beskow såg inte, skriver Wästberg, en "fåfång teaterkung, utan en patriot med poetisk fantasi och mild i umgänget med vanligt folk". I sin beskrivning av Gustav III hade Beskow flera poänger som även senare tiders historiker instämt i.

Bernhard von Beskow – han adlades 1826 och upphöjdes till friherre 1843 – var utåt en belevad hovman, välklädd och disciplinerad. Bakom kulisserna var han en skicklig diplomat, men kunde också ta till bitska och anonyma pamfletter i pressfejder med de liberaler som kritiserade kungen och hans politik. Beskows politiska hållning var överlag konservativ. Han förhöll sig ändå pragmatisk när Oskar I genomförde mer reformvänliga initiativ, allt för att inte äventyra Akademiens anseende.

En stor del av Wästbergs bok bygger på Beskows brev, uppskattningsvis skrev han 60 000. Det gör att vi kommer människan nära, trots det stora avståndet i tiden. Wästberg dröjer särskilt vid vissa korrespondenser, som dem med Per Daniel Amadeus Atterbom och Johan Ludvig Runeberg. Det var Beskows förtjänst att Atterbom kom att väljas in i Akademien, trots motstånd. Beskow hade nog också gärna sett Runeberg invald, men från svensk sida fanns en oro att stöta sig med den ryske tsaren.

Biografin ger med sitt rika persongalleri många ingångar och stimulans till fördjupad läsning om tiden och människorna. Denna epok, som föregrep industrialismens genombrott, blir ibland lite styvmoderligt behandlad. Men det var under de här åren som ett nytt Sverige växte fram med folkskolan, näringsfriheten och tvåkamrarietiden.

Per Wästberg fångar väl tidsfärgen och boken växer ut till mer än en biografi över en bortglömd person. *Den ständige* är en detaljerad skildring av en tid och en krets som lade en viktig grund för det svenska kulturlivet. Resultatet är en synnerligen läsvärd och rik bok – en historisk fresk med mänsklig botten, där man som läsare blir både fascinerad och berörd. 🌟

Per Wästberg 2019.

FOTO:ALAMY

Anna Wahlgren med fem av sina barn 1971.

FOTO: TT

Barnen och pekpinna

FÖRÄLDRARNAS FÖDELSE
250 ÅR AV
EXPERTER,
SLÄKTINGAR
OCH ANDRA
SOM LAGT SIG I
MAJA LARSSON
Natur & Kultur

inslag i de egna barnens uppväxt. När jag själv berättade att jag väntade barn sade min snälla, högt älskade mormor inte "grattis" utan "stackars dig". Hennes egen första graviditet hade på 1940-talet i Västerbotten behövt döljas eftersom hon var ogift. Jag var inte heller gift, men 70 år senare var det ingen som höjde på ögonbrynen.

År 1750 fanns det problem på en annan nivå. Tjänstemännen vid Tabellverket avslöjade att barnadödligheten i Sverige var 50 procent. Hälften av alla barn nådde inte vuxen ålder. Ett av fem spädbarn dog redan under det första levnadsåret, vilket var en katastrof för ett land som behövde arbetskraft och soldater. Ett par år senare tog Collegium Medicum emot ett brev från kungen där han rakt på sak skrev att allmogen behövde ta hand om sina barn bättre. De dog av undernäring, men också av sjukdomar orsakade av exempelvis smutsiga dihorn. (Ett särskilt stort problem i Norrbotten, tydligen.) Man placerar ut barnmorskor och läkare runt om i landet.

Boken är full av spännande upplysningar och rörande livsöden. Smidigt vävs de ihop med i samtiden viktiga verk som Ellen Keys *Barnets århundrade* (1900), Benjamin Spocks *Sunt förnuft i barnavård och barnuppfostran* (på svenska 1950), Eva Mobergs uppsats "Kvinnans villkorliga frigivning" (1961) och Anna Wahlgrens *Barnaboken* (1983). Engagemanget

är smittsamt. Här får man lära sig att det fanns pappor som visste vad barnmorskan hette (i en prästs brev på 1870-talet); att de lekte med sina barn på 1890-talet (i en överklassfrus krönika); att vanartiga barn skulle agas inför vittnen så sent som i 1902 års barnavårdslag; att genomsnittskvinnan födde knappt två barn år 1930 jämfört med drygt fyra 40 år tidigare; att fosterhemsplacerade barn uppgick till 54 000 år 1937 och att pappor 1989 bara tog ut 7 procent av föräldradagarna.

Larsson har hittat många guldgruv i Lforskarens avhandlingar, myndighetsrapporter, undersökningar och tidningsartiklar. Somligt har hon funnit i Nordiska museets arkiv, i brev och dagböcker. Allt detta har hon sedan vävt in i sin egen berättelse om Sverige. Fynden avlöser varandra i en välkomponerad helhet.

Både historien och nutiden är kantad inte bara av statlig intervention i föräldraskapet (som barnavårdsnämnder och barnavårdscentraler) utan också av experter med skiftande kompetens. Jag tänker på Rousseau som skrev om fri uppfostran men själv satte sina oäkta söner på barnhem – där de dog. (Larsson har uteslutit internationella jämförelser vilket är synd, men det är samtidigt en förståelig avgränsning.) Jag tänker på Alva Myrdal och Anna Wahlgren, vars egna barn inte hade samma bild av uppfostringsmetodernas förträfflighet som många i samtiden. Och jag tänker på Underbara Clara som också får plats i Larssons undersökning av nutiden. Hon är en influerare med stor familj på landet, som både hinner inspirera med

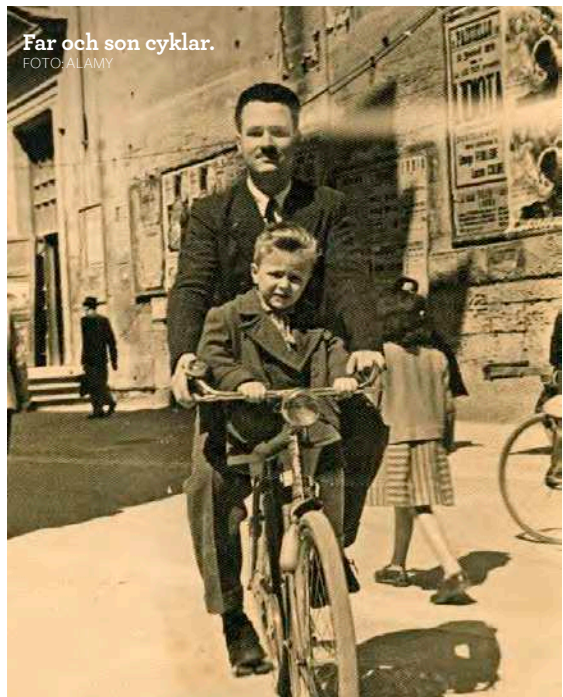
HISTORIA

Av Ida Englund Westin

U sch, vad du skämmer bort honom. Den främmande damens ord till bokens författare när hon tog upp sitt skrikande spädbarn i sele, inleder Maja Larssons *Föräldrarnas födelse*. Här får vi välskriven populärhistoria, utan klichéer eller pekpinna. Precis som Maja Larssons förra bok, *Kläda blodig skjorta – svenskt barnafödande under 150 år*, som nominerades till Augustpriset, är det med smittsam nyfikenhet som hon visar på historisk förändring i föräldraskapets normer.

Ämnet är ännu mer engagerande den här gången, för även om vi inte har egna barn, har vi alla varit någons. Vi kan alla minnas hur de egna föräldrarna ömsom avvek, ömsom passade in. Och för dem som är föräldrar har förmaningar från kända och okända i omgivningen varit ett återkommande

Far och son cyklar.
FOTO: ALAMY

inredning, mat och utflyktstips, allt medan hon poängterar att hon lever ett jämställt liv med sin man. Ändå skulle det inte förvåna mig om vi framöver får oväntade sanningar om den uppväxten också. När ytan glänser alltför perfekt lär det fattas något i det inre livet, tänker cynikern i mig.

Pendelrörelsen mellan mjukt och auktoritärt föräldraskap tycks svänga snabbare än någonsin 1960–1990. Larsson kallar på sitt slagfärdiga vis detta kapitel för ”Förvirrade föräldrar i en ny tid”. Den brittiske barnpsykiatern John Bowlbys teori om anknytning får genomslag i Sverige på 1960-talet. Tidningen *Vi föräldrar* startade 1967. Fokus ligger på psykologi och samspel i familjen. Det är en brytningstid då hemmafruarna börjar förvärvsarbeta i allt större utsträckning. Föräldrars skuld känslor tycks ha väckts som aldrig tidigare i historien. Ett mer demokratiskt föräldraskap blev normen. Istället för lydnad förespråkades förhandling och resonering med barnen. På 1980- och 90-talen gjorde den svenska etnologen

Helene Brembeck djupintervjuer med ett stort antal föräldrar, och hon är flitigt citerad i Larssons bok. Arbetarklassen läste inte *Vi föräldrar* och höll sina barn i kortare tyglar än den välutbildade lägre medelklassen, vars barn fick åtnjuta stor frihet och jämlikhet i umgänget med föräldrarna.

”Kompetenta föräldrar och curlade barn” är rubriken på undersökningens slutkapitel 1990–2025. Under den perioden fullkomligt dränks föräldrar i självhjälpsböcker om föräldraskap, visdomar på webbforumet Familjeliv, tips från influerare, som Underbara Clara, och ”lifhacks” av många andra självutnämnda experter.

Nya familjekonstellationer får givetvis också rum i Larssons undersökning. Hon konstaterar att det finns mycket forskning om hur det är att växa upp som andra generationens invandrare. Hur det är att vara förälder från en icke-svensk kultur är däremot mindre studerat. Men jag vill här gärna påpeka att det exempelvis finns forskning vid Stock-

holms universitet om ”Intensivt föräldraskap”, det vill säga känslomässigt och ekonomiskt intensivt engagemang. Där undersöks dess konsekvenser för barnafödande, välbefinnande och arbetsliv. Något otippat har man sett att attityden till intensivt föräldraskap är starkare bland svagare grupper; gissningsvis räknas vissa invandrargrupper in här. Hur som helst åtnjuter alla samma föräldraförsäkring och barnomsorg, så visst har ojämlikheten och klasskillnaderna i uppfostran utjämnats betydligt under decenniernas gång.

Egentligen började det redan med den allmänna folkskolan 1842, då staten tog barnen från föräldragården till skolköket. Vilhelm Mobergs far var bara en av många som inte var nöjd med detta roffande av viktig arbetskraft. Kan det vara på det viset som vissa romska familjer känner än idag: Hur kan skolplikten vara viktigare än familjen? Medan somliga statliga interventioner har kommit för att stanna – som skolplikten – visar oss Larssons bok att det finns något sunt i att ha en tillbakalutad inställning till alla dessa skiftande expertråd om barnuppfostran.

Tack vare min mormors oroliga kommentar om mitt välsignade tillstånd fick jag en privat förståelse för att livet som förälder var kämpigare förr. Att under betald föräldraledighet fokusera på kärleken till sitt barn är en modern lyx.

När jag läser Maja Larssons bok förstår jag hur tufft det länge varit för äldre tiders föräldrar, och varför. Jag undrar fortfarande hur min mormor förhöll sig till föräldraskapsnormer och råd som ”aldrig varit så uppenbara, bokstavliga och tydliga som på 1940-talet”: budet att barnen skulle leka utomhus och inte störa mamma i de nödvändiga hushållssysslorna lär hon tacksamt ha följt. Och nog för att det var rent hos mormor, men att torka golven med våt trasa varenda dag – för barnens hälsas skull – gjorde hon verkligen det, utan rinnande vatten? Och blev min mamma verkligen gniden med en grov handduk dagligdags, för att bli riktigt ren? Mormor hade inte min mamma i ett koppel i en barnhage eller sandlåda. Och hon anmälde garanterat inte sina barn till *Aftonbladets* A-barntävling, som startade 1937. Medicinalstyrelsens rådspäckade broschyrer kanske inte nådde landsbygden, eller så togs de med en nypa salt.

Experters och släktingars normativa råd har nog åtlutts långt mindre än statens och överhetens juridiska krav. Att få se hur dessa två nivåer samspelar är en av flera poänger med denna upplysande och tankeväckande bok. ✨

Mor och dotter lagar mat på 1920-talet.

FOTO: ALAMY

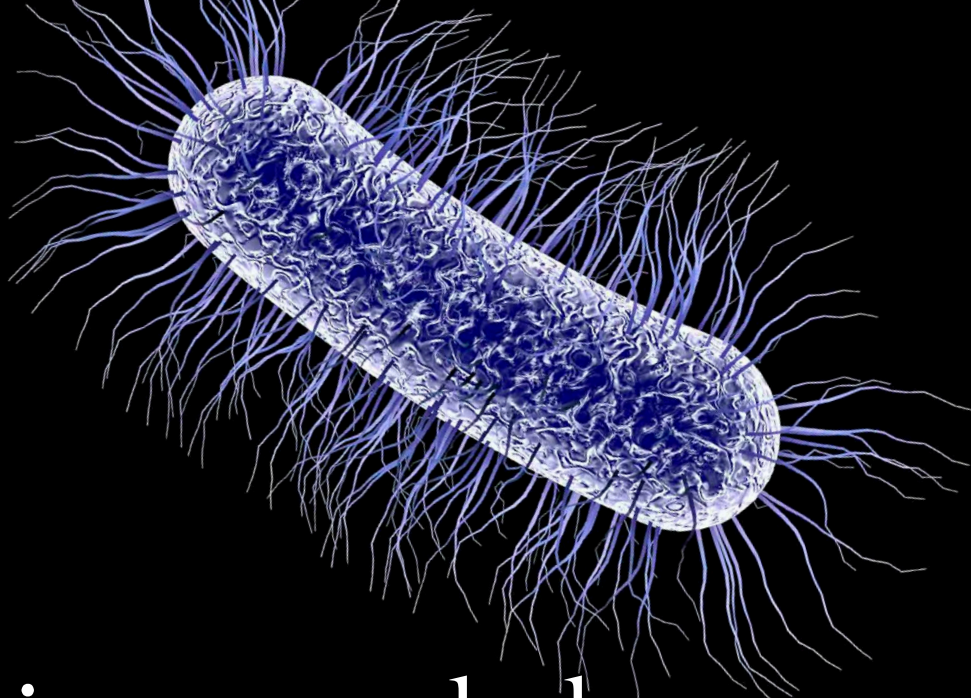
Detta nummers recensioner:

Fredrik Sveneaus ser spöken; **Karin Henriksson** firar självständighet; **Torbjörn Elensky** avvisar en döds kult; **Ulrika Carlsson** arbetar känslösamt; **Lars Åke Augustsson** pilgrimsvandrar; **Mats Fält** manar till vaksamhet; **Martin Lagerholm** låter sig förföras; **Erik W Larsson** rör sig i gränstrakter; **Joel Stade** värderar vänstertaktik.

Kolibakteriens 4500
gener är till stor del
identiska med våra.

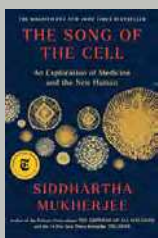
FOTO:DREAMTIME

Livets nyckelprocess

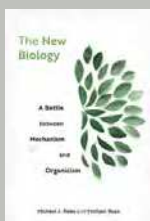
När vetenskapen gjorde sig av med själen blev istället maskinen den bärande metaforen för livets innersta kärna. Med tiden tog sig informations-teknologin in i förklaringsmodellerna. Det nya i "den nya biologin" medför ännu en revidering. Fredrik Svenaeus återupptäcker ett spöke i maskinen.

**THE SONG
OF THE CELL
AN EXPLO-
RATION OF
MEDICINE
AND THE NEW
HUMAN**
SIDDHARTHA
MUKHERJEE
Scribner 2022

**THE NEW
BIOLOGY
A BATTLE
BETWEEN
MECHANISM
AND ORGANI-
CISM**

MICHAEL REISS &
MICHAEL RUSE
Harvard University
Press 2023

**HOW LIFE WORKS
A USER'S GUIDE
TO THE NEW
BIOLOGY**
PHILIP BALL
University of
Chicago Press 2023

BIOLOGI

Av Fredrik Svenaeus

Vad är egentligen "den nya biologin"? Uttrycket har blivit allt vanligare och verkar i standardfallet syfta på hur forskarna med hjälp av genteknik, som CRISPR (även kallad "gensaxen") och andra redskap för att klippa och klistra i DNA, kan förändra biologiska organismers funktioner, alltifrån bakteriers till människors. Ett mer specifikt namn på sådan forskning är "syntetisk biologi" och den öppnar upp möjligheter inte bara för att bota sjukdomar och tillverka läkemedel, utan också för att göra om djur och växter i enlighet med våra önsksningar, vare sig det handlar om forskning eller matproduktion. Genom att flytta gener mellan arter kan man åstadkomma iögonfallande effekter, som självlysande gröna grisar, till exempel.

Det är här som debatterna om forskare som leker Gud och doktor Frankens högmod brukar ta vid. Bör vi ändra på våra egna gener för att åstadkomma en mer sjukdomstålighet och kanske också en visare människa på längre sikt? Eller är sådana planer och försök ingenting annat än ren och skär hybris? Svaret på den sista frågan är förmodligen ja,

men det beror inte på några religiösa förbud, utan på hur våra kroppar fungerar. Den centrala roll som generna har tänkts spela i våra – och allt annat levandes – liv är nämligen stätt i gungning. Jag återkommer snart till det.

Syntesen av Darwins evolutionslära och upptäckten av DNA-molekylen banade från och med 1950-talet väg för en djupare förståelse av livets utveckling på jorden. Och även för hur vi och allt annat levande i grunden är uppbyggda och fungerar. Den så kallade moderna syntesen fullbordades i vårt eget fall genom Hugo projektet, som år 2000 presenterade en fullständig kartläggning av det mänskliga genomet, vilket visade sig bestå av omkring tre miljarder baspar av nukleinsyror, adenin, tymin, cytosin och guanin i den välkända dubbelspiralformen.

Att det var så många som tre miljarder baspar – uppdelade på 46 kromosomer – var inte den stora upptäckten; det som var avgörande – trodde man då – var att forskarna också hade urskilt människans 22 000 gener. Generna är de sekvenser av baspar som kodar för tillverkningen av proteiner i de långa strängarna av nukleinsyror. Dessa gener tänktes innehålla all information som behövs för att bygga en människa från ett encelligt embryo till en fullvuxen individ. Allt

>>

"Livets funktionella organisation bygger inte på geners skapande makt utan på cellernas dynamiska processer och den biologiska organismens målsägande handlingskraft."

ränktes redan finnas där i generna hos den allra första embryocellen som sedan utvecklas till 40 biljoner celler av hundratals olika typer hos en vuxen människa. Celler som kontinuerligt byts ut i en svindlande hastighet när vi andas, äter och rör på oss.

En lysande framtid tycktes nu öppna sig eftersom vi äntligen hade förstått oss på vår egen essens, den hemlighet som gjorde oss till människor. Bill Clinton, som var med och tillkännagav upptäckten i Vita huset, talade om att vi äntligen kunde läsa "Guds eget språk", som alltså låter ungefär så här: "CTAGAATCGACTTTGGATAT...". När vi har lärt oss hur gensekvensen ska läsas skulle vi också kunna förstå varför byggplanen för livet ibland går fel – mutationer som leder till sjukdomar – och kompensera för misstagen genom nya läkemedel eller rentav "rätta" i de gener som muterat. Kanske till och med skapa nya gener som gör oss till bättre människor.

Så blev det emellertid inte. Trots förfina metoder för att ändra i genmaterialet har vi inte sett några stora genombrott i behandlingen av folksjukdomar som cancer, hjärtsjukdomar och diabetes. Inte heller har vi hittat generna för olika psykiatriska diagnoser eller kunnat ta fram läkemedel som är specialiserade efter personers individuella genetiska profil i någon större utsträckning. Framsteg har gjorts, men de är relativt små om man betänker de löften och förhoppningar som uttalades för 25 år sedan.

Vad beror det på? Standardsvaret är att cellernas biologi har visat sig vara långt mer komplex än vad forskarna då anade. Det är sant, men det viktiga är att livets former inte bara har visat sig vara mer komplexa utan också följer en annan logik än man tidigare trodde var fallet. Livets funktionella organisation bygger inte på geners skapande makt utan på cellernas dynamiska processer och den biologiska organismens målsättande hand-

lingskraft. Detta är den egentliga innebörden av "den nya biologin", inte bara genteknik och syntetisk biologi, utan en ny förståelse av livet som ett dynamiskt och självreglerande system med *agens*, vilket betyder "aktörskap". Agens är ett ord som dyker upp överallt just nu, inte bara inom biologin utan också i medvetandefilosofi och forskning om artificiell intelligens. Agens är hett.

Den nya biologin är inte bara fascinerande och filosofiskt stimulerande – den är också, som sagt, oerhört komplex och därför behöver lekmän – som jag själv – goda guider i landskapet. De börjar nu komma, ett bra exempel är den amerikanska cancerläkaren Siddhartha Mukherjees *The Song of the Cell* (2022). En annan är *The New Biology. The Battle between Mechanism and Organicism* av Michael Reiss och Michael Ruse (2023). Den bok som jag själv har haft störst behållning av och är Philip Balls *How Life Works. A User's Guide to the New Biology* (2023). I alla tre fallen handlar det om riktiga tegelstenar, Balls bok är på över 500 sidor, men det utrymmet behövs för att lägga ut terrängen på ett tillräckligt detaljerat och samtidigt pedagogiskt sätt i det invecklade landskapet.

Ball är ett bra exempel på en typ av skribent som det finns alltför få av i vårt eget land. Han är utbildad kemist och doktor i fysik, har arbetat som redaktör för *Nature* och skrivit massvis av populärvetenskapliga artiklar och över 20 böcker i ämnen som berör alltifrån materiens innersta struktur till varför vi behöver musiken och hur vi ska förstå vårt eget medvetande.

Det känns nästan missvisande att tala om "populärvetenskap", som har en lite nedsättande klang i det svenska språket, eftersom Balls utläggningar går i dialog med forskarna själva och visar hur filosofiska frågor gömmer sig i utläggningen av detaljerna. Språket är lätt och ledigt utan den där tramsiga – "nu ska jag försöka förklara så att alla förstår" – tonen som lätt drabbar svenska forskare som uppvaktats av ett förlag för att skriva en introduktion till sitt ämne.

Ball behärskar helt sitt material men han kan också skriva, vilket inte ofta är fallet med naturvetenskapliga forskare. Vi slipper också en annan vanlig variant på populärvetenskap, nämligen journalisten som inte känner till forskningsfältet på djupet utan istället försöker skriva en spännande reportagebok genom att

Doktor Frankenstein
är forskaren som
sägs leka Gud.

FOTO: GETTY IMAGES

Proteiner byggs upp av aminosyror i en komplicerad process.

FOTO: SHUTTERSTOCK

intervjua forskare. Det kan bli riktigt fel.

Tillbaka till Hugo-projektet och år 2000. Kanske borde forskarna ha förstått att här ligger det en hund begraven när det visade sig att de 22 000 generna bara upptog 2 procent av hela genomet. Kunde verkligen de resterande 98 procenten bara vara så kallat "skräp-DNA" som inte hade någon faktisk betydelse? Och varför var det inte större skillnad mellan oss och mindre avancerade livsformer när det gällde antalet gener? En amöba har 13 000 gener, en bananfluga 14 000 och en mus hela 20 000. Varför är det inte

molekyler, det kemiska ämne som gör själva avläsningsjobbet när DNA-kedjan klipps upp för kopiering.

RNA är en mycket viktigare och mer variationsrik molekyll än man tidigare har förstått, den läser inte bara av utan reglerar *uttrycket* (tolkningen) av genomet och producerar proteinerna som vi behöver i en mångfacetterad process. Summan av alla typer av RNA-molekyler som befinner sig i våra celler kallas för vårt "transkriptom" (jämför med vårt "genom" som alltså består av DNA) och de proteiner som RNA-molekylerna ger upphov till i

av en millimeter i diameter. Det är svårt att förstå hur litet det är. Ta sex millimeter av linjalen, föreställ dig sedan att du delar upp det i tio delar, sedan varje del i tio delar till, och sedan varje del av dessa i ytterligare tio delar. Då har du cellkärnan, trångt så det förslår. Här skall alltså RNA-molekylerna hålla reda på exakt var varje del av kromosomerna ligger och hur just denna del ska friläggas när generna ska kopieras.

Det handlar naturligtvis inte om att RNA-molekylerna skulle vara tänkande varelser, lika litet som DNA-molekylerna döljer hemliga budskap, det är frågan om kemiska processer som följer på varandra i en dans som lyder fysikens lagar, men cellens uppbyggnad gör att systemet måste förstås på ett annat sätt än som biljardbollar som studsar runt på ett bord. Som Ball skriver hade forskarna tidigare under 1900-talet trott att det mest svårförståeliga dolde sig i det allra minsta – elementarpartiklarnas värld – eller i det allra största – kosmologins galaktiska perspektiv. Efter år 2000 har cellbiologin tagit över som den största utmaningen för den människa som vill förstå hur världen är uppbyggd, det är här de verkliga gåtorna gömmer sig.

Proteinfremställningen, som äger rum med hjälp av RNA i cellens ribosomer, är ett annat exempel på det. Just de proteiner som en levande varelse behöver – olika för varje art – byggs upp genom att en

"Organismen har agens. Livet är meningsskapande, skriver Ball, och noterar samtidigt att sådana formuleringar är som att svära i vetenskapskyrkan."

större skillnad? Och varför har granar 28 000 gener?

Det första misstaget – som man i ärlighetens namn redan var på spåren för 25 år sedan – var idén att 98 procent av genomet skulle vara betydelselöst. Här döljer sig i själva verket massor av betydelsefulla kombinationer av de fyra basparen ATCG som inte kodar för tillverkningen av något protein utan för påsättandet och avstängandet av de 22 000 proteinkodande generna själva. Men inte bara det, stora delar av "skräpet" kodar inte för tillverkningen av proteiner utan för olika RNA-

ribosomerna (de delar av cellen där proteiner byggs) kallas för vårt "proteom".

De 46 kromosomerna med DNA ligger upplindade i cellkärnan på ett slags spolar som kallas för histoner, inpackade i ett ämne som heter kromatin. Om de inte gjorde det så skulle de ta alldeles för stor plats. Den samlade DNA-strängen av 3 miljarder baspar skulle bli lika lång som en hel människa om den lindades ut till ett enda långt snöre (sammanfogat av 46 delar). Med undantag för när cellerna delar på sig ligger genomet alltid uppackat i en volym som mäter sex tusendelar

>>

Numera kan vi klippa och klistra i DNA-molekylen.

FOTO: ALAMY

bestämd sekvens av aminosyror sätts ihop i en process som vägleds av såväl DNA som RNA. Men det är bara början, sedan viks proteinet till en tredimensionell struktur som får sina exakta biokemiska egenskaper genom den form som gör att den kan länkas till och sätta igång processer tillsammans med andra molekyler i sin omgivning. Vätskan i cellerna – cytoplasman – är trögflytande och består av en lösning av vatten, salter, näringsämnen, RNA och just proteiner som glider runt och fastnar i varandra. Mer som konsistensen i en manet än som en flytande vätska: cellerna är formligen packade av molekyler som stöter ihop, fastnar, klyver varandra, frigörs, dansar vidare, krockar, och så vidare. Cellerna i kroppen är dessutom av många olika typer som alla tillverkar olika sorters proteiner i olika mängder.

Hur vet cellerna vilka proteiner de ska göra? Genomet är ju identiskt i varje cell, medan uttrycket varierar beroende på hur olika delar av kroppen är uppbyggda. Cellerna vet det genom signaler som de får från andra celler som ligger i dess närhet eller som ansluter till dem med hjälp av nervtrådar eller blodbanan. Det är alltså hela kroppens fysiologi som reglerar de uppemot 40 biljoner sammanlänkade celler som vi består av.

När den första flercelliga varelsen blev till – om vi glömmar svamparna så handlar det om djuren och växterna för kan-

ske 700 miljoner år sedan – uppstod alltså helt nya former av liv jämfört med bakteriernas encelliga existens som redan pågått i mer än två miljarder år. Genomet och transkriptomet består av DNA och RNA även hos bakterier – de har dock inga cellkärnor – men här är det mycket mer av ett ”nedifrån och upp”-system än hos oss. Istället för 2 procent så kodar 80 procent av bakteriernas DNA för tillverkning av proteiner. Djur och växter kan inte fungera på det sättet, de behöver regleras ”uppfifrån och ned”: från organismfysiologi och cellkemi till genavläsning. Det bakterierna saknar är alltså just ”skräp-DNA”, det som behövs för att kunna ha många olika typer av celler i stora samorganiserade system (vävnader, organ, organsystem).

Vi vet fortfarande inte hur hälften av de proteiner som bygger upp den mänskliga biokemin ser ut: dessa runt 50 000 molekyler utgör det som kallas för ”det mörka proteomet”. Att vi inte vet exakt hur de ser ut, trots att vi vet vilka aminosyror de är uppbyggda av, har att göra med att proteinerna får sina egenskaper genom att vikas till en tredimensionell struktur. AI-program som Alphafold kan användas för att försöka förutsäga vikningen, men ett tillförlitligt resultat kan bara uppnås genom att låta tillräckligt stora mängder av proteinet bilda kristaller som sedan kan studeras i elektronmikroskop. Och det är väldigt svårt. De enskilda proteinmolekylerna kan vara relativt få – svåra

att samla in – och de består av hundratals eller tusentals aminosyragrupper som vikts ihop till oregelbundet formade bollar med strukturer som inte verkar vara exakta eller stabila på det sätt som forskarna tidigare har trott.

Hur kan man då sammanfatta det paradigmskifte som har ägt rum när den nya biologin ersatte den mer gencentrerade synen på livets utveckling? Till att börja med är evolutionsbiologin fortfarande intakt i sina grundvalar, men det har blivit mindre och mindre intressant att titta på enskilda gener som de enheter som tävlar om reproduktion genom det naturliga urvalet. Det är *organismen*, vare sig det är en bakterie eller människa, som överlever och reproducerar sig – eller inte – och de gener som bakterien eller människan har är bara en faktor i leken. Allt annat vore egentligen konstigt när man betänker hur olika bakterier och människor ser ut och fungerar trots att de i så stor utsträckning har samma typ av gener. Kolibakterier, för att ta ett exempel, har 4 500 gener och de flesta av dessa är identiska med dem som också finns hos människan. Generna vittnar snarare om att allt som lever är en del av samma utvecklingsprocess än att de rymmer livets hemlighet.

I stället för genernas kod och avläsning är livets nyckelprocess det dynamiska samspel och signalsystem som hela

”Begreppet ’livskraft’, som användes flitigt fram till 1950-talet, är just ett uttryck för det spöke i maskinen som ingen seriös biolog har velat ta i ens med tång sedan dess.”

den biologiska organismen tillsammans med sitt ekosystem utgör. Organismen har agens och det innebär att den handlar i relation till hur omgivningen får betydelse för den. Livet är meningsskapande, skriver Ball, och noterar samtidigt att sådana formuleringar är som att svära i vetenskapsskyrkan, eftersom det var just en mål- och meningsstyrd syn på livet som forskarna under 1800-talet gjorde upp med. Det finns inga mål med skapelsen, vare sig sådana som Gud (kristendomen) eller organismerna själva (Aristoteles idéer om växt- och djursjälar) har lagt ned i den. Allt är ett blint spel av fysikaliska och kemiska krafter. Begreppet ”livskraft”, som användes flitigt fram till 1950-talet, är just ett uttryck för det spöke i maskinen som ingen seriös biolog har velat ta i ens med tång sedan dess.

Att organismen, och även i viss utsträckning den enskilda cellen, har agens innebär att den är inbäddad i ett fält av betydelser som den läser av och gör saker i relation till. En bakterie simmar med hjälp sina flimmerhår i riktning mot näringsrika molekyler och avlägsnar sig på samma sätt från det som är skadligt för den. Det innebär naturligtvis inte att den tänker – hur skulle den kunna göra det utan hjärna? – men det innebär att den meningsfullhet som kommer till uttryck genom djurs kännande och tänkande har sin rot redan här. Organismens behov och handlingsmönster måste alltid förutsättas om vi ska kunna förstå det som pågår i dess olika delar – inklusive hjärnan.

Vi behöver nya metaforer för att beskriva livets processer om vi ska kunna förstå hur det egentligen fungerar (titeln på Balls bok). De gamla metaforerna – alltså de som har präglat biologin sedan 1800-talet och som drevs till sin fullkomning år 2000 med Hugo-projektet – är i alltför hög grad präglade av att vi ser på livet som en maskinell process. När själen drevs ut ur skapelsen fick den moderna teknologi som samtidigt växte fram i industrialismens fabriker tjäna som ersättning. Kugghjul som roterar, nycklar och lås som klickar i varandra, löpande band och massproduktion, förbränningsmotorer och avgaser, byggandet av hus

med prefabricerade element, och så vidare. Med början på 1950-talet läggs sedan informationsmetaforerna till maskinmetaforerna: DNA innehåller information i en kod som lagras och läses av genom algoritmer som ger instruktioner till cellens byggfabrik. Organismen blir en informationsmaskin som vi tror oss kunna förstå oss på just genom analogin med hur en dator fungerar.

Den nya biologin bygger istället på det som brukar kallas för ”dynamisk systemteori”, en interaktion mellan så många olika molekyler i tät förbindelse med varandra att ordningen bara kan identifieras genom ett antal jämviktstillstånd som organismen växlar mellan. Många olika vägar från enskilda gener till proteiner kan användas när cellerna balanserar och agerar för helhetens bästa. En viktig ny metafor är det som kallas för *kanalisering* i ett så kallat ”epigenetiskt landskap” (epigenetiken är allt som har betydelse för avläsningen och uttrycket av generna).

Tänk dig en veckad dalgång där en kula kan rulla mot botten på ett bestämt antal möjliga sätt. Tio sätt om vi tänker oss två huvudfårar som delas in i fem underfårar var när kulan rör sig mot botten. Poängen här är att det inte finns ett oändligt antal sätt att rulla mot botten i dalgången, utan just *några* förutbestämda möjligheter (vi kan göra det intressantare genom att öka antalet fårar och låta dem mötas på olika sätt).

Allting utanför dessa möjligheter är just omöjligt eftersom kulan då skulle behöva rulla *uppåt* i dalgången (metaforen består i att tyngdkraften får ersättas de biologiska nödvändigheter som vi är intresserade av). Veckandet av proteiner är ett bra exempel på vad som kan illustreras genom ett sådant epigenetiskt landskap. Embryogenesen är ett annat. Det finns ingen färdig plan nedskriven i embryots första celler för hur det ska utvecklas till ett foster, barn och, så småningom, fullvuxen individ. Utvecklingen finner sin väg genom att rulla nedför dalgången, vilket kan ske på flera men inte oändligt många sätt, och som bestäms av hela det levande systemets växlingar mellan jämviktstillstånd.

Det är naturligtvis bara en metafor men i Balls bok får vi så mycket mer än så, nämligen underlaget för att förstå åtminstone de stora dragen i både proteinsyntes och embryogenes, vilket är fantastiskt spännande och lärorikt. Andra kapitel i boken handlar om sjukdomar – huvudsakligen cancer – och vägar framåt för läkemedelsframställning och medicinska behandlingar i ljuset av den nya biologin.

Vi kommer inte att helt kunna avstå från maskin- och informationsmetaforer när vi betraktar och forskar om livets former och vägar, de har sina poänger eftersom celler faktiskt *producerar* en mängd olika saker och även skickar *signaler* i och mellan varandra, men vi bör inte glömma bort att livet tog form långt innan någon människa hade byggt en maskin eller skickat en signal här på jorden. Faktum är att livets former och processer, som vi först nu börjar förstå oss på litet bättre, kan leda till nya idéer för hur vi ska utveckla våra egna teknologier, vilket bokens sista kapitel handlar om.

Avslutningsvis också något kritiskt. Ball är väl insatt i de ämnen som han skriver om och har också en filosofisk blick för vad livets processer i djupare mening handlar om. Men han är ingen utbildad filosof och de referenser som han ger vad gäller biologins och medvetandets filosofi är därför rätt begränsade. Jag saknar åtminstone två viktiga tänkare som arbetat just i gränsområdet mellan biologi och filosofi där de har utvecklat teorier om livets agens och förmåga att etablera mening på ett sätt som såväl liknar som utvecklar Balls eget definitionsförsök: Evan Thompson och Terrence Deacon.

Thompsons *Mind in Life. Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind* utkom redan 2007 och är fullständigt banbrytande. Deacons *Incomplete Nature. How Mind Emerged from Matter* från 2012 är litet ojämnare, men även här tänks grunderna för ett nytt paradigm med fokus på meningsalstring med hjälp av fysikens och kemins lagar på ett originellt sätt. Ett tredje viktigt namn är Evelyn Fox Keller, som tidigt kritiserade genfixeringen inom evolutionsbiologin och föreslog mer miljöinriktade modeller. Men hon finns faktiskt med i Balls bok, inte minst i avsnitten som handlar om betydelsen av uppdaterade metaforer. Den är som sagt gastkramande läsning även om spöket snarare sätts tillbaka in i än drivs ut ur maskinen. ✨

Den amerikanska frihetsförklaringen läggs fram för kongressen. Målning av John Trumbull, 1819.

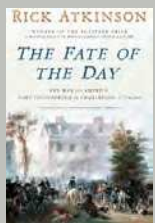
FOTO: ALAMY

Farväl till moderlandet

**THE BRITISH ARE COMING
THE WAR FOR AMERICA,
LEXINGTON TO PRINCETON,
1775–1777**
RICK ATKINSON
Henry Holt & Company 2019

**THE FATE OF
THE DAY
THE WAR FOR AMERICA,
FORT TICONDEROGA TO CHARLESTON,
1777–1780**
RICK ATKINSON
Crown 2025

HISTORIA

Av Karin Henriksson

Det blir Donald Trump som får stå värd när den amerikanska nationens ska högtidlighålla 250-årsjubileet av självständighetsförklaringen. Förberedelserna är redan i full gång inför ett firande som ska pågå hela nästa år. Det förefaller inte otänkbart att historiker och statsvetare – och vanligt folk – stålsätter sig inför spektaklet.

Trump fick nämnda grupper att lyfta på ögonbrynen efter att nyligen inför en tv-kamera ha besvarat en fråga om den bleknade kopian av The Declaration of Independence som han låtit hänga upp på väggen i Ovala rummet. Budskapet är ”exakt vad det står, det är en förklaring. En förklaring av enighet och kärlek och respekt, och det betyder en hel massa. Och det är något mycket speciellt för vårt land”, sade han. Man behövde inte vara vass komiker för att påpeka, mja, kanske inte enighet, snarare frigörelse från det brittiska moderlandet.

Revolutionsromantikerna har redan dammat av uniformerna för återupplivandet, *the reenactment*, av det amerikanska frihetskriget som började 1775 efter skotten i Lexington och Concord som, med Ralph Waldo Emersons ord, hördes över världen. Missnöjet i de 13 kolonierna hade nått kokpunkten efter flera års allt tyngre beskattning och hårdhäntare repressalier från London.

”The British are coming”, sägs Paul Revere ha ropat när han red från farm till farm för att varna rebellerna om att brittiska trupper var i antågande.

Rick Atkinson valde den slående titeln till den första volymen i sin så kallade revolutionstrilogi, fast han upprepar vittnesmål från samtida om att Revere använde ordet ”regulars” om soldaterna. För än så länge var invånarna i upprorsnästet Massachusetts brittiska undersåtar.

”Ett enda gevärsskott ljöd över larmet” i gryningen den 19 april 1775, skriver Atkinson efter en rafflande skildring av morgonen när män i detta allvarsamma ögonblick ”grep efter sina bössor, skyndade iväg för att söka faran, och efter sig lämnade de plo-

"Revolutionsromantikerna har redan dammat av uniformerna för återupplivandet, the reenactment, av det amerikanska frihetskriget som började 1775 efter skotten i Lexington och Concord."

gen i fåran, hackan i trädgårdslandet, ham-maren på stället och spannen på kanten till brunnen".

Detta är den prisbelönta Rick Atkin-sons andra trilogi i mastodontformat. De tre delarna i hans bästsäljande *World War II Liberation Trilogy* utkom 2002, 2007 och 2013. Atkinson inledde sin bana som jour-nalist, bland annat som utrikes- och krigs-korrespondent på *Washington Post*, och den erfarenheten, liksom historieintres-set under uppväxten, gjorde att han kom att ägna mer än ett kvartssekel åt militär historia – men kartor och fakta om avgöran-de bataljer varvas med levande och ingäen-de porträtt av såväl huvudpersoner som mer perifera figurer.

Den första volymen, med fokus på bak-grunden till revolutionen, omfattar 776 sidor och den andra 855 sidor. Antalet sidor, titel och publiceringsdatum för den tredje volymen är okänt men den lär sluta med år 1783 och den amerikanska segern. Eller, kanske, 1787 när de tongivande i den nya republiken The United States of America till sist hade enats om den för-fattning som gäller än idag.

Atkinsons berättelse påminner inte så litet om pojkböcker om hur rödrockar och patrioter drabbade samman. Befälhavaren i kontinentalarmén George Washington återkommer ofta, förstås, liksom de brittiska officerarna och då i synnerhet bröder-na Howe.

Den ene, William, var general och led-de styrkorna i Nordamerika; den andre, Richard, var amiral med ett ärofullt för-flutet i det världsomspännande sjuårs-kriget. En tredje bror, George, stupa-de i slaget i Ticonderoga 1775, där den amerikanska sidan erövrade det brittiska fortet och därmed noterade en förs-ta framgång. Både då och i efterhand har bröderna Howe beskyllts för att ha varit alltför sympatiskt inställda till kolonialis-ternas frihetssträvanden, men samtidigt sågs att återhållsamma direktiv hemifrån krigsskar deras möjligheter att medla.

Thomas Jefferson tilldelas inte många rader. Atkinson säger visserligen att den gänglige plantageägaren från Virginia var författare till självständighetsförkla-ring, men understryker hyckleriet i tex-ten om att alla människor är skapta med lika värde. Jefferson och en tredjedel av de övriga som satte pennan under doku-

mentet ägde slavar. "En moralisk kata-strof" som har plågat USA allt sedan dess.

Rick Atkinson ägnar särdeles stor upp-märksamhet åt en viss person, näm-ligen Benjamin Franklin. Skälen är fle-ra. Franklin hade varit lojalist men radi-kaliserades efter skotten i Lexington och Concord och förvandlades till en "obarm-härtig" krigshetsare.

Som representant i Paris för flera kolo-nier bidrog han dels till införskaffande av vapen och inrättande av ett smugglingsnät-verk, dels till de lyckade diplomatiska när-mandena till kung Ludvig XVI.

Antalet kvinnor är, av förklarliga skäl, få men Atkinson inleder den andra boken med Marie Antoinette. Det känns som om han vill beskriva den otroliga lyxen vid hovet mer än drottningens roll i mobilise-ring av franskt stöd för revolutionärerna på andra sidan Atlanten. Han frossar sedan i det osannolika slöseriet vid kung Georges hov på samma sätt. Men han ger en välvillig bild av kungen, som hudflängdes i självstän-dighetsförklaringen.

På de 1 500 sidorna presenteras alla de namnkunniga som på olika sätt gjorde avtryck i detta brittiska inbördeskrig: väl-talaren Patrick Henry, förrädaren Benedict Arnold, Washingtons favorit Alexander Hamilton, paret John och Abigail Adams, general Cornwallis som så småningom kapitulerade efter slaget i Yorktown, frans-ke markisen de Lafayette, tyska officers-hustrun Frederika Charlotte von Riede-sel med många flera. Men åtskilliga solda-ter och vittnen till stridigheterna får också träda fram.

Militärhistoriskt intresserade kan få sitt lystmäte tillfredsställt och det med råge. De många kartorna över trupperna och deras rörelser i de olika slagen på olika håll i landet är överskådliga. Kostnaderna för kriget på båda sidor redovisas utför-ligt, liksom George Washingtons ibland fåfänga krav om mer pengar från en mot-strävig kongress. Om honom och den väl-kända sägnen om att han inte kunde ljuga noterar Atkinson att han inte var helt san-ningsenlig efter bakslag i kriget.

Totalt uppskattas antalet soldater som utkämpade det långa kriget uppgå till en knapp halv miljon. Proviantering, utrust-ning och transporter krävde enorma resur-ser som inte alltid stod till buds, med krigs-vintrarna 1778–1780 som de värsta och ryk-ten om soldater utan skor och byxor som

svalt. Därtill kom ett stort antal hästar som alla skulle ha foder. Och om det inte räck-te fick de avlivas. Hur primitiv fältsjukvår-den var framgår med största tydlighet av vad som hände när någon träffades, i benet, i huvudet, i ett öga eller någon annanstans.

Två grupper i de amerikanska kolonier-na omfattades inte av de Jeffersonska idea-len, afroamerikanerna och ursprungsfol-ken. Många svarta betraktade "Storbritan-nien som en befriare, en uppfattning som vissa av kungens officerare skrev under på för att underminera den amerikanska eko-nomin", menar Atkinson.

Några indianstammar sällade sig till britterna för att de ville motver-ka amerikanskt intrång på sin mark, och Atkinson återger några blodtörstiga hän-delser. "Det må vara tillåtet att skalpe-ra dem ni dödat i strid", sade en general som tillade att så inte fick ske med fäng-ar, sårade, kvinnor eller barn. Men indi-ankrigarna lydde inte och Jane McCrea, med smeknamnet Jenny, som var fästmo till en lojalist dödades och skalperades. En skräckinjagande nyhet som spreds över kontinenten och återgavs av olika konstnärer.

Atkinson koncentrerar sig mer på män-niskorna och krigsskådeplatserna än på de mer teoretiskfilosofiska aspekterna av kri-get och vad det kom att betyda för USA. I en intervju i *New York Times*, vars bästsäl-jarlista han kan räkna med att kvala in på, säger han att den som vill vara historie-berättare knappast kan ångra att han inte är polemiker. Men han fastslår att det brit-tiska väldet inte kunde kväsa den ameri-kanska frihetstörsten och återger citat från oroliga beslutsfattare i London när kriget utvidgats.

Firandet av 200-årsminnet av självstän-dighetsförklaringen 1976 var pampigt men inför 2026 skruvar ovan nämnda histori-ker, statsvetare – och vanligt folk – på sig en aning nervöst.

Museiintendenter som redan invigt utställningar med sidospår om minoriteter-nas upplevelser under kriget är förmodligen lättade. I Donald Trumps suddiga bild av historien är det mest vita hjältar som fram-träder, och han har redan utfärdat dekret om vilka kulturyttringar han gillar.

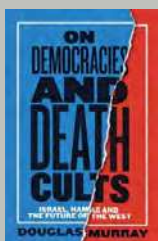
Arbetsgruppen The White House Salute to America 250 Task Force har tillsatts för att beskriva "hur en liten armé av trashan-kan besegrade det mäktigaste imperiet i världen och grundade den största republi-ken som någonsin funnits". Det konserva-tiva Hillsdale College har utsetts till part-ner för att berätta "The Story of America" och det väntas bli ett avsteg från de senaste årtiondenas mer mångfacetterade version av vad som hände på den nordamerikanska kontinenten. ✨

Bara judarna skyddar judarna

**ON
DEMOCRACIES
AND DEATH
CULTS**

**ISRAEL, HAMAS
AND THE
FUTURE OF
THE WEST**
DOUGLAS
MURRAY
Harper Collins
2025

MELLANÖSTERN

Av Torbjörn Elensky

Den brittiske journalisten Douglas Murrays nya bok *On Democracies and Death Cults* är en saklig redogörelse för Hamas attack i Israel den 7 oktober 2023, så grundlig i sina motbjudande detaljer att det knappt går att läsa boken i ett svep. Boken kom nyligen på svenska i översättning av Dan Korn (Nopolar Publishing). Den största massakern på judar

sedan andra världskriget, mer än 1 200 dödade, skakade om de israeliska medborgarna och ledde till det ännu pågående kriget i Gaza. Ett krig som skulle kunna avslutas ögonblickligen om Hamas släppte de återstående i gisslan, vilka från början var 251 människor, både levande och döda. Flertalet civila, varav många barn och gamla. Både Hamasterrorister och civila Gazabor deltog i massakrerna, plundringen och kidnappningarna som av Hamas kallas Operation al-Aqsa-flodvågen.

Men nästan ännu mera chockerande än själva attacken har världens reaktion på massakern varit. Redan innan Israel gick in med trupper i Gaza för att befria gisslan hölls demonstrationer mot Israel och för Hamas i stora delar av västvärlden. Det är svårt att komma på något annat exempel där offren för en attack anklagas för att vara de skyldi-

Från floden till havet –
det blir inte så mycket
kvar av staten Israel.

FOTO: GETTY IMAGES

ga, men när det gäller Israel och i förlängningen judar är det precis vad som gäller. Inga betydande demonstrationer har hållits mot Hamas, för gisslan eller ens mera neutralt för fred i området, utan det som fått genomslag är utpräglade antiisraeliska slagord, som det ofta upprepade "From the river to the sea, Palestine will be free", vilket i praktiken är ett krav på Israels upphörande och fördrivning eller mördande av alla de återstående judarna i Mellanöstern, vilka numera så gott som alla bor i Israel, efter att ha blivit utjagade från de omgivande arabiskspråkiga och majoritetsmuslimska staterna.

Judar är inte de enda utsatta i Mellanöstern. Alla som tillhör etniska och religiösa minoriteter lever farligt. Det senaste är massakrerna på alawiter i Syrien, men IS förslavande och utrotningskampanj mot yazidier, utjagandet av kristna ur hela

regionen, med återkommande attacker mot kyrkor – och inte bara i Nordafrika och Mellanöstern utan i ökande grad även i Afrika söder om Sahara – tillhör vardagen. Bland palestinierna själva utgjorde de kristna 1948 10 procent, och i vissa städer, som Betlehem, var de i absolut majoritet. Idag utgör de en procent av palestinierna och totalt sett lever fler kristna araber i Israel än på de palestinska territorierna.

Hamas är inte något undantag i regionen, tyvärr. Jihadismen präglar stora delar av politiken och den när och motiverar det utbredda våldet och terrorismen i islams namn. Men de är i princip de enda som omfattas av så starka sympatier i västvärlden. Inte för att de är rimligare eller för att deras kamp är mera rättvis, utan för att deras fiender är judar. Det finns något perverst i detta. Man kan vara för en tvästatslösning, rättvisa mellan folken, fred i Mellanöstern och så vidare utan att stöjda islamister som uttryckligen säger sig älska döden mer än livet. Men det tycks vara något i själva oförsonligheten som lockar folk. Studenterna på Harvard som demonstrerar mot Israel skrädder inte orden.

Douglas Murray är partisk och upprörd. Vreden känns genom alla sidor i hans bok. Det gör tyvärr att många som borde läsa den nog inte kommer att göra det. Precis som de som är för Israel inte läser böcker som talar för palestiniernas sak. Det verkar omöjligt att överbrygga de motsättningar som finns, och som numera även splittar våra samhällen. Hur kommer det sig att omvärlden, som högaktingsfullt struntar i de flesta krig och massakrer, som aldrig demonstrerar mot islamism, ens efter de många attackerna sedan 2001 som dödat

undersökningar om antisemitism i Europa visar att självidentifierade muslimer uttryckte antisemitiska föreställningar och hat mot judar som grupp uppemot åtta gånger mer än andra. Så många som 76 procent av judarna i Europa döljer sin identitet av rädsla för att utsättas för övergrepp och 34 procent undviker judiska tillställningar och platser av säkerhetsskäl. Hela 80 procent säger sig känna av ökad antisemitism i Europa.

I boken citeras en artikel av vänsterdebattören och Israelkritikern Mehdi Hasan i *New Statesman* från 2013: "It pains me to have to admit this," he wrote, "but anti-Semitism isn't just tolerated in some sections of the British Muslim community; it's routine and commonplace." Detta är något vi borde ha tagit itu med för länge sedan, men den typ av antirasism som automatiskt frikänner minoriteter från att överhuvudtaget kunna vara rasistiska har gjort så att det inte har gått att ta itu med muslimers hat mot judar. Den vägen sipp-

Douglas Murray.

FOTO: ALAMY

"Araber och druser och andra minoriteter utgör idag omkring 20 procent av israelerna och de har dessutom fulla medborgerliga rättigheter."

tusentals människor, med kulmen i IS skräckvælde, som inte engagerar sig särskilt mycket i Myanmar, Jemen eller ens uigurernas öde i Kina så hängivet slåss för Palestina? En förklaring är dessvärre helt enkelt antisemitism. Lusten att kalla judar nazister, Israel en apartheidstat och Gaza ett koncentrationsläger verkar vara helt överväldigande. Och bland muslimer är dessvärre också antisemitismen utbredd.

Hitlers *Mein Kampf* är, liksom det klassiska antisemitiska falsariet *Sions vises protokoll*, bästsäljare över hela Mellanöstern. Judehatet tycks idag ha blivit en integrerad del av inte bara politisk islam, islamism, utan i religionen i sig. Opinions-

rar antisemitismen, som så länge var tabu på grund av nazismens brott, dessutom tillbaka in i samhället i stort – i skolor, organisationer, partier och medier, inte sällan maskerad till antisionism.

Murray redovisar det hat som finns även på den israeliska sidan, med Baruch Goldstein, som 1994 sköt ihjäl 29 muslimer som det värsta exemplet. Han besöker Goldsteins grav för att se om det verkar pågå någon sorts kult kring honom, men han hittar den på en svårtilgänglig plats där alla han kommer i kontakt med tar avstånd från dådet. Samtidigt som Hamas hyllar sina "martyrer" liksom, >>

RECENSIONER

dessvärre, även Palestinska myndigheten, som uppkallat gator och torg på Västbanken efter självmordsbombare och terrorister och som ger stora kontantstöd till de efterlevandes familjer. Väl att märka inte offrens familjer, utan förövarnas.

Påståendena om etnisk rensning bemöts av Murray med statistik. Då Israel grundades 1948 hade staten 156 000 icke-judiska medborgare. Idag uppgår deras antal till 2 653 000. Jerusalems muslimska befolkning utgjordes 1948 av 40 000 personer, vilka 2022 hade niodubblats till 371 400. "Some ethnic cleansing", skriver han ironiskt. Nu glömmar han i och för sig den så kallade Nakba, de många palestinier som lämnade området på uppmaning av de omgivande regimerna då de planerade att anfalla den nya lilla staten, vars synd är att varken vara arabiskspråkig eller majoritetsmuslimsk, som alla de andra. Men hans poäng är trots det viktig. Araber och druser och andra minoriteter utgör idag omkring 20 procent av israelerna och de har dessutom fulla medborgerliga rättigheter, till skillnad från läget för minoriteter i princip i alla de omgivande staterna.

Det råder absolut inget som kan liknas vid apartheid. Däremot är de palestinier

som inte är medborgare uteslutna från de medborgerliga rättigheterna. Dessa är det deras eget styres ansvar att upprätthålla. Dessvärre tar de emellertid inte till vara palestinernas intressen, eftersom de fortsätter att prioritera kampen mot Israel, med alla medel, hellre än att förbättra tillvaron för sina medborgare eller undersåtar, får man väl säga när det handlar om Gaza, då Hamas styr enväldigt. Enligt deras ledare är det FN:s ansvar att ta hand om befolkningen, medan de själva styr in alla de omfattande resurser de får i bistånd till att bygga upp sin vapenarsenal, bygga ut tunnel-systemet och bygga upp sina egna numera betydande förmögenheter. Palestinierna lever i en utsatt situation, det är helt klart, men det är deras egna ledare som försatt dem i den. Om det inte vore för de intifador som så högljutt hyllas av västerländska studenter, skulle det överhuvudtaget aldrig ha byggts några murar för att skydda israeliska medborgare från mord, bomber och terrorattacker.

Två veckor efter attacken gjordes en intervju med Hamasrepresentanten Ghazi Hamad i libanesisk tv där han, som Murray återger det, klart deklarerade att

Israel inte har något existensberättigande. "Everything we do is justified", sade han i intervjun och tillade att denna attack bara var den första. Planen är att fortsätta att attackera Israel, gång efter gång, år efter år, särskilt gå emot civila, som inte är beredda att försvara sig: upprepa 7 oktober tills den judiska staten är uttraderad. En annan Hamasledare som citeras i boken säger klart och tydligt: "Children are tools to be used against Israel. We will sacrifice them for the political support of the world." Att jämföra denna inställning med den israeliska viljan att skydda, rädda och befria alla i gisslan är gastkramande. Hur vinner man över en döds kult som Hamas? EU tror att man gör det genom att skicka pengar, 100 miljoner euro enbart under 2023. Via FN skickades 2014–2020 4,5 miljarder euro till Gaza. Pengarna strömmar in, men inget görs för befolkningen; det byggs tunnlar, köps vapen och Hamas ledare lyckas dessutom skumma av så mycket att flera av dem blivit miljardärer och lever i lyx i Qatar.

Frågan om hur situationen ska lösas för Palestina och Israel är naturligtvis viktig. Den stora mängden dödade palestinier är en tragedi, men en tragedi som lätt hade

kunnat undvikas. Att det finns palestinier som utvecklat en bitterhet som inte tycks gå att hantera är sorgligt och farligt. Men Israel ligger nu där det ligger och det kommer inte att avvecklas som stat. Omvärldens reaktioner på Hamas pogrom understryker också det flera personer uttrycker i Douglas Murrays bok: Ingen annan än judarna kommer att skydda judarna.

Under årtusenden har denna minoritet tvingats bort från land efter land, massmördats, våldtagits, använts som projektionsyta av folk som inte velat hantera sina egna problem utan hellre skyllt på judarna. Nu har de ett land, ett av de minsta i världen. Tyvärr är det omgivet av fientliga massor – men det är inte längre något alternativ att judarna ännu en gång ska låta sig mördas utan att försvara sig. ❀

En evighetslång väntan på att gisslan ska släppas fri.

FOTO: GETTY IMAGES

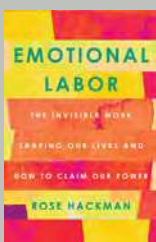

Flygvärdinnor förväntas alltid att le för att göra passagerarna väl till mods.

FOTO: ISTOCK

Kvinnan som instrument

**EMOTIONAL
LABOR**
**THE INVISIBLE
WORK SHAPING
OUR LIVES AND
HOW TO CLAIM
OUR POWER**
ROSE HACKMAN
Flatiron
Books 2023

SOCIOLOGI

Av Ulrika Carlsson

Jag känner en liten flicka, Ida, som inte tycker om choklad. Men när hennes syster fyller år äter hon ändå den obligatoriska chokladkakan utan att göra sura miner, för – som hon förklarade för mig när hon var åtta – hon vill ju inte vara negativ och dra uppmärksamheten till sig själv denna dag som ska tillhöra födelsedagsbarnet.

Denna visdom är inget hon lärt sig av att observera sin pappa, en sån där typ

som när han går på restaurang allt som oftast blir missnöjd med det han beställt, inte tycker att standarden och atmosfären är goda nog, gnäller på servitrisen, och på så sätt gör sig själv till kvällens tragiska offer, någon som alla andra vid bordet måste dansa kring för att få honom på glatt humör igen. En erbjuder sig att byta sin oxfilé mot hans gnocchi med tomat-sås. "Nej, nej, det är okej", svarar martyren. En annan försöker i det tysta reparera de diplomatiska relationerna med personalen. Trots deras ansträngningar blir kvällen inte speciellt trevlig. Och dessa ansträngningar: Hur ska man karaktärisera dem? I grunden handlar det om en *känslomässig möda*.

Begreppet "emotional labor" myntades för drygt 40 år sedan av sociologiprofessorn Arlie Russell Hochschild, främst för att beskriva något som tjänsteutövare i allt högre grad förväntades tillhandahålla. Ett av hennes centrala exempel var flygvärdinnor, som uppmanades att alltid le. För en av deras viktigaste uppgifter var att få resenärerna att *känna* sig på ett visst sätt.

I sin popularisering och vidareutveckling av fenomenet hävdar journalisten Rose Hackman att känslomässigt arbete är nästan uteslutande kvinnogöra. (Att det helt uppenbart ingår i den manliga könsrollen att vara den stabiliserande kraft som låter kvinnan vara ängslig och upprörd, och ofta axla rollen som beslutsfattare, initiativtagare, och fixare, är inget Hackman diskuterar; hon säger bara att "det enda" känslomässiga arbete män förväntas utföra är att projicera styrka. Men jag låter detta passera.)

Kvinnliga simlärare, rapporterar Hackman, varnas att de inte kan använda samma intonation som sina manliga kolleger när de ropar "Sparka!" till eleverna – då klagar föräldrarna på att de är aggressiva. Mödrar och barnpassare måste hela tiden vara "på" för att förutse och tillse barnens behov, och därmed bortse från de egna. Flickor och kvinnor måste kontinuerligt leva sig in i hur män uppfattar dem, och dubbelkolla allt de säger och gör så att de inte sänder "fel signaler", eftersom de i högre grad hålls ansvariga för de känslor män hyser gentemot dem än tvärtom. Och kvinnor låtsas ofta njuta av sex med >>

män för att dessa inte ska känna sig otillräckliga.

Sådana ojämlikheter – att vi måste vara duktiga, snälla, mjuka, tillmötesgående, hjälpsamma och så vidare – har uppmärksamats i flera generationers grundläggande feministiska upplysning, men man har då mest talat om dem som inskränkningar av kvinnors frihet och om hur tjejer inte får lika mycket ut av livet och inte lär sig att stå upp för sig själva och därmed lättare kan utnyttjas. Begreppet ”känslomässigt arbete” tillför en ny dimension.

Ta simläraren som måste ropa med mjuk och feminin röst. Det som är riktigt ”jobbigt” med sådant känslomässigt jobb är att det *tär* på en att göra sig till. Det kan krävas en enorm möda, kännas förödmjukande, och göra en till en främling inte bara inför andra men också inför en själv. När Hochschild intervjuade flygvärdinnor som hela tiden uppmanades att le – ”Le som om ni verkligen menar det!” – sa vissa att de ibland till slut inte visste hur de egentligen kände sig.

Det svåra med att skriva om många feministiska frågor är att de på ytan ter sig så banala. Det orättvisa och ondskefulla gömmer sig i den vardagliga kvinnliga verkligheten av blöjor och bullar. Att dra fram detta är en bedrift, och vad som gör Hackmans bok kraftfull, angelägen och läsvärd är att hon lyckas med detta. Med några undantag har hon valt ut intressanta fallstudier som sammantaget representerar en bredd av exempel på känslomässigt arbete. (Alla rör inte blöj- och bullsfären – det blir långt bistrare.)

Intervjuobjekten får framträda med sina distinkta personligheter samtligt som Hackman väver in sin träffande analys. Detta gör att det är värt att ha överseende med de pinsamma okunskaper hon ibland visar prov på (om ekonomi och biologi, till exempel), samt den ibland barnsliga tonen (å la rätttrådig *Guardian*-krönikör) och de många amerikanska identitetspolitiska klichéerna som mer än något annat känns som grupptillhörighetssignaler.

Arketypernas arketyper för känslomässigt arbete är mamman: även när detta arbete utförs utanför familjen har mycket av arbetet denna grundläggande form. Ta till exempel Evelyn, den ”community manager” Hackman intervjuar som har koll på alla på kontoret, vet vad hon ska säga till den och den på morgonen för att peppa eller lugna ner, som bakar kakor och bullar hon ställer i fikarummet med fyndiga små skyltar, och får allt

Mamma bakar bullar.

FOTO:DREAMSTIME

att löpa smidigt utan att någon är medveten om hur mycket av detta som är hennes förtjänst. Banalt, eller hur? Men vid dagens slut är bläckfisken Evelyn utmatad i alla sina åtta armar och var och en av dess hjärnor.

Vi går vidare till andra slags mam-mor. Danielle, en svart, queer kvinna tillika professor i folkhälsa, bestämde sig som liten, när klasskamrater provocerade henne, att ”ha ihjäl dem med vänlighet” – alltså hålla god min så att de inte fick någon tillfredsställelse av att reta henne. (Ingen känsla mäktigare än den att vända andra kinden till.) Senare, när hon började undervisa om hur fördomar mot minoriteter inverkar på deras sjukvård, märkte hon att hennes mestadels vita studenter lärde sig bättre om hon delade med sig av sina egna, högst personliga, upplevelser.

Men detta var krävande för henne själv, känslomässigt. Och så småningom gjorde det tyvärr att en del av studenterna verkade betrakta henne som ett slags resurs, och att hon tappade i status. Hackman återger en episod (som dock var långt ifrån unik) då en vit manlig student bad att få träffa Danielle efter en lek-tion. Det visade sig att han ville berätta om en rasistisk incident han själv deltagit i. Han hade alltså inte någon fråga om kursmaterialet utan sökte istället ett slags botgöring vid hennes moderliga barm, så att säga, eller ett vittne till sin nyfunna dygd.

Sen har vi de bokstavliga mammorna, de med blöjor och bullar. Erica blir frustrerad när hon kommer hem och hennes man inte har diskat så att hon inte kan börja laga den middag hon planerat. ”Varför beställer vi inte bara nåt?” säger han.

Hon vet att de bara kan beställa något, och att allt då blir enklare, och också att alla hennes noggsamma planer för att skapa något gott och trevligt och speciellt, samt omsorgen om hans hjärtproblem, då kommer till intet.

Antagligen är mannen trött efter jobbet (precis som Erica), men kanske är han också lat – inte bara en soffpotatis, utan vad jag vill kalla ”känslomässigt lat”, någon som saknar känslomässig uthållighet, tålmod för andras känslor. För Erica tar nästan aldrig upp saker hon är upprörd över med honom (inte bara vad gäller disk och mat). Kanske är han en sån där som, likt en del andra män och även många kvinnor, avleder dylika samtal med ett martyriskt eller ironiskt: ”Ja, okej, jag är en hemsk människa!”

För mig är det just här som begreppet ”känslomässigt arbete” är viktigast. För när den som har sårat en eller behandlat en orättvist vägrar tala om det eller erkänna det, så lastas arbetet för detta över på en själv. Någon måste mala ner dessa sopor och – för att litet fritt omformulera ett medicinskt faktum som Isaac i filmen *Manhattan* påpekar: ”Får man inte bli arg så får man cancer.” Och till skillnad från de flesta me too-fall, som i princip kan tas om hand av rättsväsendet, så har dessa smärre förtrytelser lagen på sin sida. De är för små för att ställas inför domstol, men de är för stora, har för mycket sten i sig, för att kunna avdunsta. Det enda man kan göra med dem är att, som Hackman gör, skriva om dem.

”Klaga på att känslor är jobb? Vad ska dessa damer hitta på att klaga på här-näst?” Så reagerar många män på begreppet ”känslomässigt arbete”, säger Hack-

”Antingen uppskattas kvinnors känslomässiga arbete inte alls, eller också sägs det vara så oändligt värdefullt att det skulle vara helgerån att betrakta det som arbete snarare än något kvinnor bara gör av natur och fri vilja.”

man. Även jag själv morrade tyst första gången jag hörde termen, med dess klang av den sorts protestantiska marxism som ständigt söker driva ut det sakrala ur livet, precis som den krassa kapitalism den kritiserar för att kommodifiera allt som kommer i dess väg.

Här har Hackman svar på tal. Antingen uppskattas kvinnors känslomässiga arbete inte alls, eller också sägs det vara så oändligt värdefullt att det skulle vara helgerån att betrakta det som arbete – för att inte tala om att betala för det – snarare än något kvinnor bara gör av natur och fri vilja, för att de tycker om att göra det. ”Poängen med känslomässigt arbete”, skriver hon, ”är inte att det i sig innebär en orättvisa. När det ses, värderas eller uppskattas, eller när det är en del av ett utbyte, en ömsesidighet, ett ekosystem där kärlek är makt” – en hänvisning till Martin Luther King – ”då behöver det inte vara exploatering. Tvärtom: att utföra känslomässigt arbete för folk som gör det för en själv är målet, inte problemet.”

Svar på tal: Ja, men jag hade velat att

Hackman uttryckligen hänvisade till verkliga kulturer, till exempel traditionella kulturer i Mellanöstern, där kvinnor åtnjuter en vördnad för att de är familjens känslomässiga eldhärd. Att Hackman begränsar sina fallstudier till USA för att inte göra boken för tjock är förståeligt, men ett internationellt perspektiv hade kunnat vidga vyerna om vad för slags alternativt samhälle som var möjligt – och inom räckhåll. Det hade kunnat handla om syriska mammor, eller om svenska simlärare, som mig veterligt inte behöver låta tillgjort feminint.

Under läsningens gång känns *Emotional Labor* ofta kaotisk. Till synes helt olika fall följer på varandra i samma kapitel, vars titlar inte ger någon vidare vägledning om vad de kommer att handla om. Någonstans i kapitel fyra verkar det som om bokens koncentration späs ut för att bli en mer allmän feministisk introduktionskurs.

Det tar ett tag innan man förstår hur Hackman vill visa att känslomässigt arbete bara är en bland andra former av

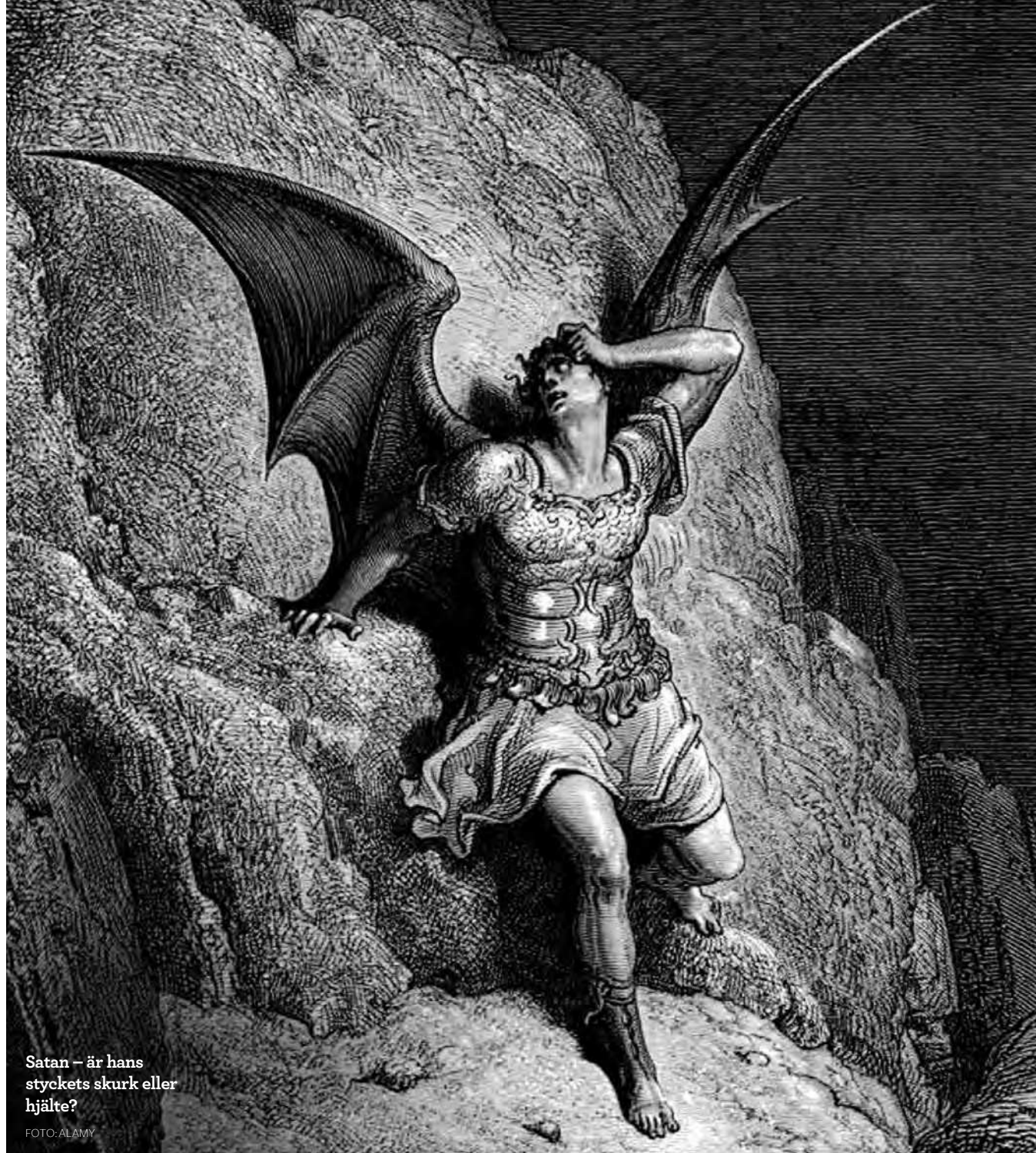
instrumentalisering av kvinnor. I själva verket är hennes tes i boken mer omfattande än vad titel och inledning avslöjar, och jag tror att den under arbetets gång började sträcka ut sig över ett bredare område än Hackman själv förväntat sig när hon började skriva den.

I sista kapitlet hänvisar hon till antropologen Margaret Mead som, när hon tillfrågades vad för slags arkeologiskt fynd hon betraktade som det första tecknet på civilisation varken angav lerkärl, verktyg, järn eller jordbruk, utan ett lågt lårbensbrott. Att någon som brutit lårbenet fått möjlighet att läka det, istället för att lämnas till vargarna medan resten av gruppen vandrade vidare, vittnade om att andra måste ha gjort betydande uppoffringar för att hjälpa vederbörande.

Här vet jag inte om man kan tala om känslomässigt arbete så mycket som om de vidare begreppen omsorg, medkänsla och solidaritet. Att dessa inte ryms under bokens titel betyder inte att de inte hör hemma i Hackmans projekt; det betyder att hennes ämne hör hemma i något större. Känslomässigt arbete är ingen liten nisch som några få sociologer och psykologer bör studera, utan själva civilisationens grund. Detta förstår man när man betänker dess plats i barnuppfostran: att entusiasmera, uppmuntra till medkänsla, distrahera från smärta, lära tålmod mot besvikelser, träna uthållighet.

Fråga Ida. ✨

Satan – är hans
styckets skurk eller
hjälte?

FOTO: ALAMY

Den sataniske frestaren

LITTERATURHISTORIA

Av Lars Åke Augustsson

En vårdag vandrar jag genom Chalfont St. Giles, en idyllisk by i Buckinghamshire nordväst om London. För mer än 40 år sedan var jag här förra gången, då som nu fascinerad av en man som flydde hit i mitten av 1660-talet, undan pesten som härjade i huvudstaden

och de fiender som styrde landet.

Han var tidigt begåvad som poet och språkman, skrev lika gärna på latin och italienska. Sedan övergav han under ett par decennier dikten för polemik, försvarade rätten till skilsmässa och yttrandefriheten, och för politiskt engagemang. I det statsråd som ledde England, sedan kungen Karl I avrättats 1649, fick han befattningen ”korrespondent för de utländska tungomålen,” en post han fortsatte att upprätthålla trots att han med

tiden blev helt blind. Han försvarade republiken inför omvärlden ända till dess slut år 1660, då kungadömet återupprättades och reaktionärerna segrade.

Inför sina medhjälpare hade han börjat diktera ett versepos om de första människorna och hur de frestas av Satan, ett epos som han slutförde här i byn Chalfont St. Giles, i ett litet tegelhus, som numera är museum. Jag väntar mig att vara ensam besökare, men här finns också tre andra, som verkar vara hälften så gamla som jag. Kanske ett tecken på att John Milton inte bara är en klassiker utan ännu känns levande.

Och för mig som svensk läsare är situationen mycket bättre än för 40 år sedan, främst tack vare Ingvar Björkesons mäs-

terliga tolkningar av Miltons viktigaste diktverk. *Det förlorade paradiset* utkom 2012 och året efter kom i en volym *Det återvunna paradiset* och *Simson i Gaza*, alltså det kortare eposet om hur Jesus frestas av Satan, och versdramat om den blinde Simsons hämnd på sina förtryckare. Nämnas ska också Erik Frykmans skickliga översättning av Miltons svarsskrift för yttrandefriheten, *Areopagitica*, tryckt i tidskriften *Fenix* år 1995.

Paradise Lost, som första gången publicerades 1667, är mycket mera än ett återgivande av Första Mosebokens berättelse om Adam och Eva. Miltons förebilder är de stora antika eposen, Homeros *Iladen* och *Odysséen* och Vergilius *Aeneiden*. Liksom i dessa skildras hjältar och gudar, katastrofala krig, krävande resor, tragiskt

förräderi och förförelse. Även om Shakespeares dramatiska verk sammantagna betyder mer är Miltons verk möjligen det mest inflytelserika enskilda verket. Vad som är fascinerande med Milton, som gör honom ständigt levande, är de frågor han ställer. Hur kan man förlora sitt paradis? Vilket ansvar har man för sina val?

Ännu, menar jag, är Barbara Lewalskis *The Life of John Milton. A Critical Biography* (2000) det stora standardverket. Men varje år kommer nya studier med nya synvinklar. Ett engagerat porträtt av dikteren i hans samtid (med underförstådda paralleller till vår tids problem) är Stephen Dobranskis *Reading John Milton. How to Persist in Troubled Times* (2022); budskapet är att dikteren "har något viktigt att säga oss om priset för vår mänskliga bräcklighet, om att erfara nederlag och att ändå hårdna ut – trots förlusten av sin syn, av två hustrur, av det fria ordet och den republik han arbetat för och i."

Nu kommer ännu ett spännande verk som tar Miltons viktigaste verk som utgångspunkt för en tidsresa: Orlando Reades *What in Me is Dark. The Revolutionary Afterlife of Paradise Lost*. Titeln är hämtad från diktverkets början, poetens invokation av "Himlens musa" och orden: "Vad som är mörkt/ hos mig, lys upp; det låga, lyft och stöd det/så att jag, värdig detta höga ämne,/må visa upp den Eviga Försynen/och för allt folk rättfärdiga Guds vägar." (Alla citat från Milton återges i Ingvar Björkesons tolkning).

Reade börjar inte i något paradis, utan i ett fängelse i Massachusetts på 1940-talet, där den blivande svarte ledaren Malcolm X läser *Paradise Lost* och urskiljer mera av sin egen situation, och slutar i ett annat fängelse i New Jersey i våra dagar, där litteraturforskaren undervisar bildningshungriga fångar i diktens versmått och perspektiv.

Däremellan en serie kapitel, i stora drag strukturerade som korta referat av eposets viktigaste innehåll, med några av dess viktigaste och skönaste passager, så att den som inte nyss läst *Paradise Lost* också kan hänga med. Dessa är varvade med en huvudsakligen kronologisk genomgång av det inflytande som verket och dess författare haft under århundradena från 1700-talet och framåt. Reade rör sig lätt och uppslagsrikt mellan synpunkter och gestalter; boken känns i

>>

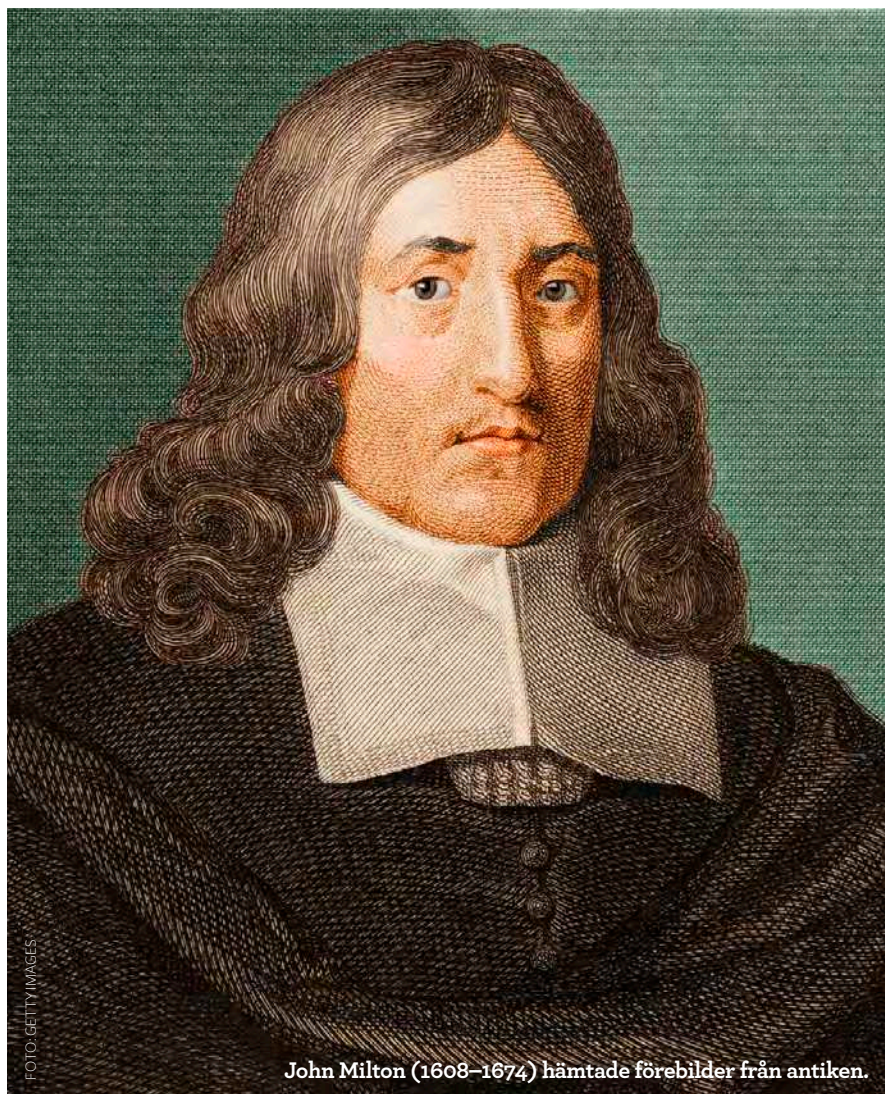
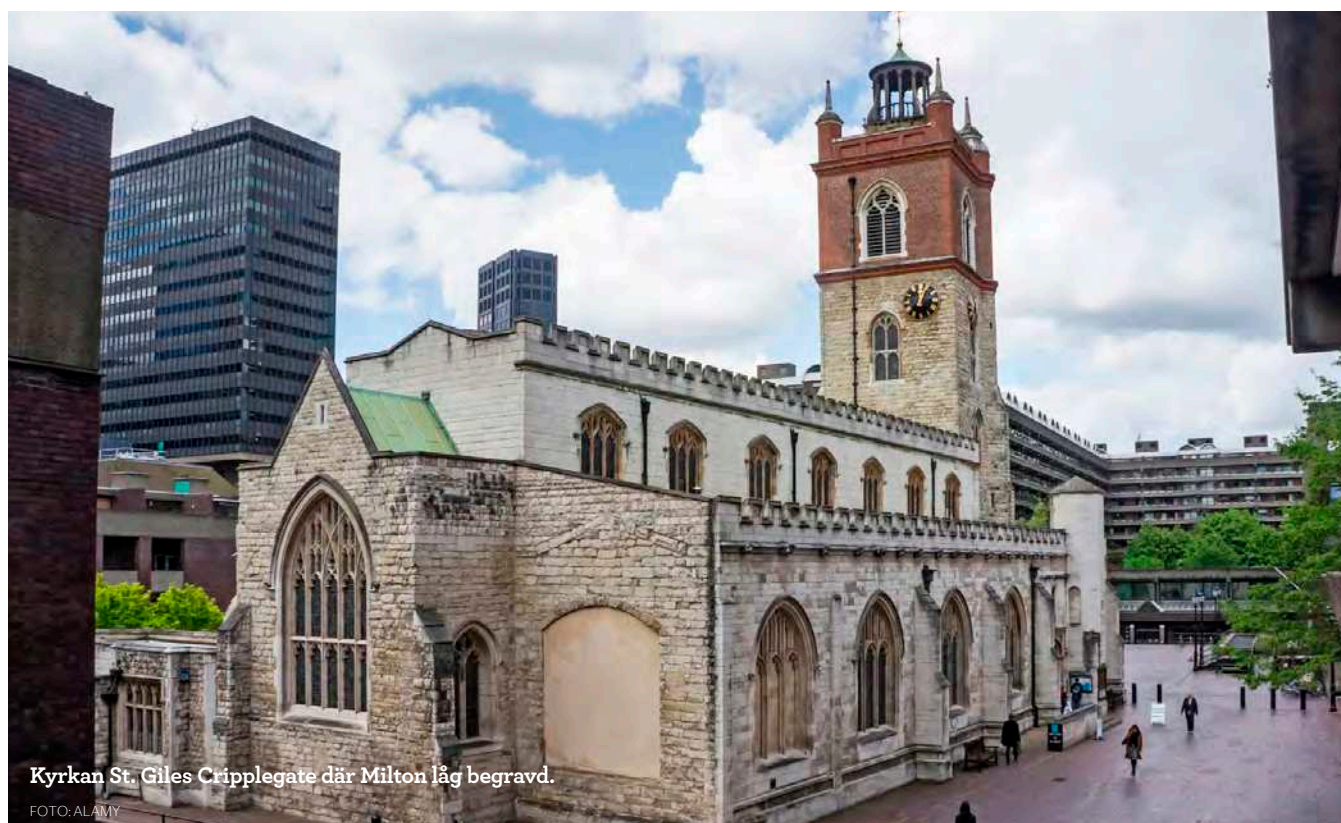

FOTO: GETTY IMAGES

John Milton (1608–1674) hämtade förebilder från antiken.

Kyrkan St. Giles Cripplegate där Milton låg begravd.

FOTO: ALAMY

en god mening mera som en essä än en avhandling.

Reade påpekar att *Paradise Lost* börjar ”i en märklig anonymitet,” på en mörk plats där någon vaknar och läsaren får veta att han har störtats från himlen tillsammans med ”hären av upprorsänglar”. Det är lätt att sympatisera med denne någons känslor innan vi vet hans namn, Satan. De som tidigt läste eposet kunde inte bara dra paralleller till det inbördeskrig som störtade kungen av England; utan i Englands amerikanska kolonier vändes, i slutet av 1700-talet, upproret mot kolonialmakten själv.

En av de upproriska var Thomas Jefferson (1743–1826) som med tiden blev USA:s andra president i ordningen. Han tog in många citat från Milton i sin personliga citatsamling, sin *commonplace book*, inte minst om Satan och dennes uttalande: ”Vår seger uteblev – än sen?/ Förlorat är ju inte allt: vår vilja, den obetvingliga, finns kvar, begäret/ att hämnas, outsläcktligt hat, ett mod/ som inte fegt ger tappt, ja allt som krävs för att ej övervinnas [...]”

Man kan också spekulera i om Jefferson inspirerades av Milton då han skrev den text som sedan blev känd som den amerikanska självständighetsförklaringen och som inleds med orden: ”Vi anser dessa sanningar såsom självklara, att alla människor är skapade jämlika och

att de av sin skapare förlänats vissa oavgivliga rättigheter, bland dessa liv, frihet och strävan efter lycka.” För i början av Miltons traktat *The Tenure of Kings and Magistrates* (1649) står: ”Ingen kunnig människa bör, kan, vara så dum att hon förnekar att alla människor av naturen är födda fria, såsom avbilder av Gud själv, och är privilegierad över alla andra var-elser i det att hon är född att befalla och inte lyda: och efter det ska de leva.”

Milton var andligen närvarande i den jäsningstid som föregick också den franska revolutionen. Voltaire satte honom i jämnhöjd med Homeros, Rousseau kallade honom ”gudomlig” och Mirabeau, som hade tillbringat flera år i England, översatte ett par av Miltons traktater mot kungadömet. Och i själva England hade ingen vid denna tid ett mera intensivt förhållande till Milton än visionären William Blake, som 1810 skrev och illustrerade ett helt verk, *Milton*, men redan dessförinnan hade bestämt sig för på vilken sida poeten egentligen befann sig. I *The Marriage of Heaven and Hell* från 1792 hävdar Blake: ”Skälen till att Milton befann sig i bojer då han skrev om änglar & Gud, och befann sig i frihet då han skrev om djävlar & helvete, är därför att han var en sann poet och på djävlarernas sida utan att veta det.” Just frågan om Satan är skurken eller hjälten i dramat har aldrig slutat engagera eftervärlden.

Dorothy Wordsworth och hennes bror William – hon som var den mest belästa och insiktsfulla men han som blev den mest berömda poeten – identifierade sig med Adam och Eva i *Paradise Lost*, innan han fascinerades av den franska revolutionen och av Napoleon, som för en med tiden alltmera konservativ William Wordsworth kom att illustrera faran med människans uppror. Men vid den tiden hade en yngre generation poeter – Percy Shelley, Lord Byron – tagit intryck av Miltons revolutionära budskap. Shelley skrev 1812 en egen *Declaration of Rights*, inspirerad av den amerikanska självständighetsförklaringen, men det märkligaste avtrycket i denna generation engelska författare satte Milton i den roman som skrevs av Shelleys blott 19-åriga hustru.

Mary Shelleys *Frankenstein, Or the Modern Prometheus* från 1818 har som motto vad Miltons Adam, efter syndafallet, frågar Gud: ”Bad jag dig, Skapare, att dana mig/ av jord till mänska [...]?” Det monster som Frankenstein skapat har också på samma gång något av Satans bitterhet i sig och monstret är inte bara influerat av Milton utan läser också denne med den känsla av ”under och bävan, som bilden av en allsmäktig Gud i kamp med sina skapelser kunde väcka. Jag kände ofta en förbindelse med flera situationer, slagen av deras likhet med min

"Vad som är fascinerande med Milton, som gör honom ständigt levande, är de frågor han ställer. Hur kan man förlora sitt paradiset? Vilket ansvar har man för sina val?"

egen." Reade rör sig inte bara i den engelska litterära traditionen utan beger sig med essäistisk frihet också ut i mera okända trakter, som i texter av den baron Vastey som var sekreterare till den haitiske upprorsledare som senare gjorde sig till kung Henri Christophe; som sådan jämför han fienden, "de före detta kolonisatorerna, fastän besegrade" med djävlar hos Milton.

För att sedan återvända till det engelska artonhundratalet, då en viss Mary Ann Evans söker efter en man som är hennes intellektuelle jämlike, någon i stil med Milton. Hon möter så småningom en kritiker och författare som tyvärr redan är gift, men de bygger ändå ett liv tillsammans och han inser hennes kapacitet som författare. Något som också läsarna inser då hon under namnet George Eliot debuterar med *Adam Bede* (1859). Det stora genombrottet kommer med *Middlemarch* (1871–72), där hon ger en skarp och ofta satiriskt tonad bild av mannen som tar sig själv på alltför stort allvar – såsom Milton kunde göra i sina sällan lyckliga äktenskap.

Innan Reade återvänder ut i världen, till de slaverimotståndare i USA som ofta såg Miltons skildringar av kampen mot de onda som ett föredöme, men också till de festprissar nere i New Orleans som vid karnevaler där klädde ut sig till Satan och dennes gäng av djävlar, och som senare under 1800-talet utvecklade – om utvecklade nu är rätta ordet – sitt festande till terror mot den svarta befolkningen i denna Söderns metropol. Reade fortsätter sedan söderut till Trinidad, där historikern C L R James ser 1600-talets engelska inbördeskrig som den första revolutionen i modern tid.

Ibland gör författaren det alltför lätt för sig. Kapitlet om Hannah Arendt och andra tyska filosofer som Karl Marx, Friedrich Nietzsche och Max Weber visar på möjliga eller ytliga förbindelser till Mil-

ton men går inte på djupet och spännande konflikter kommer bort. Skildringen av hur Malcolm X läser Milton i fängelset blir alltför mycket av resumé. Men vidräkningen med modefilosofen Jordan Peterson träffar rätt: Reade avslöjar dennes sätt att söka imponera på sina läsare med namedropping genom att visa på att han knappast kan ha läst vad som verkligen står i *Paradise Lost*.

En annan vårdag vandrar jag i de Londonkvarter där John Milton föddes och dog. Gatunamnen påminner om att här fanns en hel annan värld än den som försvann i den stora branden på 1660-talet

och bombningarna under andra världskriget och byråkratins och finansvärldens tillväxt sedan dess. Från Bread Street leder en gång med namnet Milton's Passage på vars vägg det sitter en blå skylt: "Poeten och statsmannen John Milton föddes 1608 på Bread Street"; en annan skylt upplyser om att området är kameraövervakat.

Jag går förbi Sankt Paulskatedralen till kvarteret Barbican där jag bland betongen finner den lilla kyrkan St. Giles Cripplegate (alltså uppkallad efter samma helgon, som på svenska kallas Aegidius, som byn med museet). Reade berättar att man år 1790 grävde upp kyrkans golv för att undersöka om poeten och dennes fars kistor fanns där. Så befanns vara fal-

let, men medan kistorna befann sig ovan jord gick folk från en närbelägen pub dit, bröt upp dem och började förse sig med souvenirer – benknotor, tänder – från de längesen döda. Dödgravaren släppte in dem mot inträdesavgift. Snart uppstod en svart marknad för relikerna, tusentals människor trodde sig ha en av Miltons tänder i sin ägo.

Men vad menas egentligen med det "revolutionära liv" som det talas om i undertexten till Orlando Reades bok? Nämnts har den återkommande – och lockande – tanken för många läsare att Satan representerar upprorets möjlighet, att han har bra argument mot tyranniet? För vad annat innebär Guds allmakt än just tyranni?

Denne Gud som inte drar sig för att yttra sitt missnöje med den människa som han själv har skapat: "Vems är då felet? Vems, om inte hennes, den otacksamma, som jag skänkt allt gott/ och skapat ädel, rätträdig och stark nog/ att kunna stå emot, men fri att falla?" I en berömd studie – *Milton's God*, 1965 – kan kritiken William Empson jämföra Gud med Stalin.

Men även om Gud är allsmäktig är han inte deterministisk diktator. Han säger i verkets Tredje bok: "Nu har de danats fria/ och med all rätt, och kan ej rimligen/ anklaga Skaparen eller sitt öde, /som vore deras vilja lagd i bojor [...]". Det befriande i *Paradise Lost* är till slut inte tanken på upproret, utan tanken på att människan har möjligheter att välja, vilket också med nödvändighet innebär möjligheten att välja det onda. Och den tanken är övertygande även för den som till skillnad från Milton inte tror på Gud eller Bibelns budskap.

Och jag slutar med att i tanken fortsätta långt österut, ända till det Sankt Petersburg där i mitten av 1800-talet en annan troende författare ställde samma fråga om vad som är viktigast, att välja vad någon annan säger vara det rätta, eller välja fritt? Även om man väljer "det dumaste tänkbare?"

Jo, "därför att det trots allt bevarar åt oss det viktigaste och dyrbaraste av allt, nämligen vår personlighet och individualitet" skrev Fjodor Dostojevskij år 1864 i sin *Anteckningar från källarhålet* (övers. Ulla Roséen). ✨

Det råder delade meningar om partiet Alternative für Deutschland.

FOTO: TT

Omstörtande verksamhet

**ANGRIFF AUF DEUTSCHLAND
DIE SCHLEICHENDE
MACHTERGREIFUNG
DER AFD**
MICHAEL KRASKE OCH
DIRK LAABS
C H Beck 2024

POLITIK

Av Mats Fält

Samtidigt som jag i slutet av april läser de sista sidorna i Michael Krasko och Dirk Laabs alarmistiska bok *Angriff auf Deutschland. Die schleichende Machtergreifung der AfD* rapporterar Ekot att partiet numera är Tysklands största. Det nådde 20 procent i vinterns nyval men har nu klättrat ännu högre. CDU/CSU ligger efter och SPD är distanserat med bred marginal.

Boken är en mycket kritisk genomgång av AfD:s partikultur och visar en uppenbar klyfta mellan partiprogrammet och verkligheten. Det går inte att skrämman små barn med Alice Weidel och hennes multikulturella familj, men författarna har hittat mycket annat som motiverar

både vaksamhet och handlingsberedskap från den demokratiska rättsstaten Tysklands sida. Glöm professorspartiet som på högerliberal grund ville hejda EU:s utveckling mot superstat. Det var mycket länge sedan. AfD är inte en större variant av Fremskrittspartiet eller Sverigedemokraterna. Det är något mycket mer problematiskt och därför också mycket svårare att hantera.

Boken redovisar otaliga exempel på att rågången mellan AfD och den yttersta högern, inklusive kretsarna som inte för så länge sedan försökte göra en prins från det arkaiska furstehuset Reuss till auktoritär statschef efter en noggrant planerad kupp, i praktiken inte finns. Människor rör sig sömlöst mellan partiet, dess administration och beslutande organ och diverse mer eller mindre obskyra extremistgrupper.

Det är inget unikt att valda politiker visar sig ha kvar täta band till grupper som av alla normala människor betraktas som både extrema och öppet rasistiska. Den så kallade "Reichbürgerbewegung" är bara ett exempel. Detsamma gäller små partier som är besläktade med det nationalsocialistiska NSDAP. Gemensamma demonstrationer organiseras och förvånande många av extremisternas fotsoldater får sitt levebröd genom att under kortare eller längre tid arbeta för AfD på lokal, regional eller nationell nivå.

Författarna menar att denna situation har gjort det lättare för AfD att växa – extremistgruppernas anhängare har kunnat ersätta den partiorganisation som till en början inte fanns. Den förbluffande snabba tillväxten i de nya förbundsländerna talar för att det ligger något i resonemanget. Samtidigt har de ständiga skandalerna kopplade till samarbetet med ytterlighetsgrupperna kostat på. Partiledningen har tvingats försvara och bortförklara det uppenbara.

Hittills har de undvikit större bakslag. Parallellt med medieskandalerna har en strid ström av valda politiker tvingats lämna sina uppdrag. Det går inte hem i möblerade rum att bara några år bakåt i tiden ha tydliga kopplingar till nazism och andra öppet rasistiska grupperingar. Det går inte hem i Berlin men får uppenbarligen inte väljarna i Thüringen, Sachsen-Anhalt och Sachsen att reagera. AfD fortsätter att växa, trots kritiken, skandalerna och den brandmur som hittills blockerat partiets möjligheter att få direkt makt på nationell nivå.

ÄfD klagar ofta på att de angräps genom "guilt by association". Det kan stämma i enskilda fall. I huvudsak används dock metoden för att det inte är några som helst problem att hitta ständigt nya kopplingar mellan partiet och extremism. Då håller inte försvaret.

Det är sorgligt att se hur stor toleran-

sen för AfD:s extremism är i det tidigare DDR. Den som besöker förbundsländerna i öster möts av ett vackert landskap fyllt av gemytliga städer, massor med kultur och historia och en positiv känsla för hembygden. Det känns inte som en naturlig grogrund för demokratis dödgräva.

Samtidigt genomlevde man mellan 1933 och 1989 56 år av nazistisk och kommunistisk diktatur. Det påverkar naturligtvis ett samhälle att officiellt ha lögnen som högsta sanning under så lång tid. Det var kanske därför kvinnan som hade nattskiftet på mitt hotell i Dresden nyligen var så trött på partierna och föreslog att en man borde få ta hand om makten. ”Fast inte Hitler”, lade hon till innan jag lite förvånad retirerade till mitt rum. Det kallas visst ”anekdotisk bevisföring”, men sätter ändå fart på tankarna.

Lokalt håller inte brandmuren mot AfD. När det är grannarna som representerar partiet i kommunfullmäktige och ämnet för dagen är en ny fotbollsplan eller reparation av en rondell, känns inte kampen för demokratin lika relevant. Det går inte att socialt isolera barnens skolkamraters föräldrar – åtminstone inte så länge inga dramatiska aktioner genomförs på de lokala gatorna. På förbundslandsnivå har gränsen dock i princip hållits.

Isoleringen av enbart AfD är liksom i många andra länder inte helt logisk. Partiet har fler exempel på övertramp och extremism i sina led än de andra, men även Die Linke och Bündnis Sahra Wagenknecht (BSW) har åtskilliga Putinkramare och ärkekommunister under fanorna. Det är här man hittar dem som en gång representerade ”enhetspartiet” SED i DDR. BSW har dessutom en invandringspolitik som påminner om den som Alice Weidel driver i AfD. Det skorrar falskt när både politiken och medierna framställer AfD:s framgångar som ett livsfarligt hot samtidigt som de gamla kommunisternas Die Linkes oväntade framgångar i valet beskrevs som en charmig överraskning.

Den senare tidens framgångar för AfD kan ha en koppling till det nya koalitionsprogrammet. Som i de flesta liknande sammanhang har SPD fått ett oproportionerligt stort inflytande över resultatet, sitt katastrofala valresultat till trots. Så fungerar det i proportionella valsystem när valutslaget ger få alternativa regeringskoalitioner. För många väljare måste det framstå som ologiskt att motståndaren efter förlusten kan bromsa så mycket av det som utlovats av Friedrich Merz under valrörelsen. Det måste hända saker med både ekonomin och integrationen om inte AfD än en

gång ska göra ett segerval.

Boken avslutas med ett intressant avsnitt om partiförbud. Förbundsrepubliken har använt metoden några få gånger mot nationalsocialistiska och kommunistiska partier som på goda grunder ansågs verka för att radera det demokratiska systemet. Rättssystemet avstod betydligt fler gånger från att använda verktyget.

Det strider naturligtvis delvis mot demokratis idé att förbjuda de partier som anses tänka fel. Å andra sidan har Tyskland bittra erfarenheter av hur det kan gå om man väntar alltför länge med att vidta nödvändiga åtgärder. Demokratien bör enligt författningen inte vara en självmordspakt. Samtidigt kräver ett par-

”Det går inte att skrämma små barn med Alice Weidel och hennes multikulturella familj, men författarna har hittat mycket annat som motiverar både vaksamhet och handlingsberedskap.”

tiförbud uttryckligen att partiet ska utgöra ett verkligt hot. Det gör det först när det har fått ett betydande stöd bland de tyska väljarna.

Ett annat problematiskt exempel är det yrkesförbud som i förbundsrepubliken drabbade en mindre grupp kommunister och nazister under efterkrigstiden. Det ansågs rimligt att stänga ute motståndare till demokratin från viktiga poster. Samtidigt anser många att metoden skärpte motsättningarna i samhället och delvis stärkte snarare än motverkade, de grupper som hotade den demokratiska samhällsordningen.

I dagsläget diskuteras juridiska åtgärder mot AfD. Ett partiförbud skulle kunna gälla delar av partiet på olika nivåer – det behöver inte handla om allt eller ing-

et. I Thüringen bevakas AfD redan av det nationella författningsskyddet, eftersom det anses vara extremt. Ett antal domare, poliser och militärer har avstängts från sina tjänster på grund av medlemskap i AfD. Processerna har tagit lång tid men till slut gått i mål.

I början av maj fattade författningsskyddet ett nytt beslut. Den här gången stämplades hela partiet – i samtliga förbundsländer – som extremt. Detta beslut har gett nytt bränsle till diskussionen om AfD:s framtid i tysk politik. Den omedelbara konsekvensen är att de polisiära myndigheterna ytterligare har skärpt sin bevakning av verksamheten.

Författarna tar tydligt ställning för ett partiförbud. De noterar problemen och de demokratiska självmotsägelserna, men ser det ändå som ett pris värt att betala – innan AfD börjar bryta igenom brandmuren på förbundslandsnivå i Dresden, Erfurt och Magdeburg. Den dag det händer blir det svårt att använda rättsväsendet som en sköld mot partiet.

Kraske och Laab konstaterar samtidigt att hotet om radikala motåtgärder kanske kan få många inom partiet att tänka om. För åtskilliga av representanterna på regional och nationell nivå är posterna, och den ersättning de ger rätt till, oerhört värdefulla. De har aldrig tidigare varit i närheten av en sådan social status. De kan vara villiga att anpassa sig och partiet för att inte tvingas gå tillbaka till det betydligt mindre intressanta liv de en gång levde.

Svagheten i *Angriff auf Deutschland* är det tydliga underliggande vänsterperspektivet. Det är definitivt en seriös och välskriven bok, men utgångspunkten är det som gällde i Sverige före 2015. Nästan all kritik mot bristfällig integration, öppna gränser, klanbrottslighet och religiös extremism kategoriseras som rasism eller någon form av fascism. Med den startpunkten blir det naturligtvis extra svårt att förstå varför AfD, alla sina brister till trots, kunnat bli det stora folkpartiet i de flesta förbundsländerna i det som en gång var DDR.

Politiken bedrivs inte i ett vakuum. Det finns en verklighet bakom parollerna och opinionens svängningar. Idag gäller stormvarning öster om den gamla järnridån. ❄️

Markusplatsen i Venedig, där den "famösa charlatanen" huserade som ung.

FOTO: ALAMY

Boogie nights

**DIE
FEUERSCHRIFT
GIACOMO
CASANOVA
UND DAS ENDE
DES ALTEN
EUROPA
LOTHAR
MÜLLER
Verlag Klaus
Wagenbach 2025**

HISTORIA

Av Martin Lagerholm

I inledningen till Stefan Zweigs år 1928 utgivna essäporträtt av den i år uppmärksammade 300-åringen Casanova, tas det i från tårna när heder och ära berövas den omsusade libertinen och "famösa charlatanen" från Venedig: "Hans få verser, hastigt improviserade mellan sängen och spelbordet till någon liten lätt dams ära, luktar mysk och akademiskt lim, och när sedan vår gode Giacomo ger sig på att filosofera, har man svårt att inte gäspa käken ur led." Omedelbart efter denna postuma tilltufsning kommer emellertid det närmast oundvikliga tillägget: "Men, det måste erkännas, vilket liv!"

Ja, det må man säga – son till två venetianska skådespelare, doktor i juridik vid 16 års ålder, en kortlivad tillvaro som abbe, en något längre som fänrik vid en garnison på Korfu, åter i Venedig verksam som violinist på en teater där han snart bekantade sig med en rik greve som försåg honom med pengar och ombesörjde att han ledigt och med viss hjälp av kabbalistiska konster kunde njuta av en tillvaro i sus och dus.

En upptakt som heter duga, alltså, och som redan här utgör en delförklaring till ännu ett av Zweigs många utlåtanden, nämligen att "Casanova visar sig som ett snille icke genom sitt sätt att beskriva och berätta sitt liv utan genom det sätt varpå han levat det".

Icke desto mindre har den schweizisk-franske författaren Blaise Cendrars kallat den beryktade vällevnadsmannens omtalade memoarer för "1700-talets sanna encyklopedi". Minnesteckningarnas popularitet torde inte minst bestå i Casanovas konstfärdiga bruk av anekdotens förnämsta stilgrepp: överdriften, fyndigheten, vrångbilden och den vita lögnen. För egen del sväljer jag gladeligen den förslagne venetianarens följande bedyrande med hull och hår: att han blev en tänkande varelse vid en ålder av åtta år och fyra månader, efter att en häxa på ön Murano medelst trollformler och rökt mat kurerat honom från näsblod.

Att tacka gudarna för att ha dömts

till fängelsestraff och spärrats in i Dogepalatsets fruktade blykamrar, hörde kanske inte till den vanligaste konsekvensanalysen bland dem som drabbades av just detta. Men att anklagas och dömas för magi och därefter på värsta superhjältemanér lyckas med det omöjliga – att bryta sig ut ur kamrarna och fly landet – är förstås rena mumman för ens renommé.

Över en natt blev Casanova ett namn på allas läppar runt om på kontinenten: dörrar öppnades till hovens gemak, de intellektuella salonger och inte minst till mötesgående kvinnors sängkammare. Under decenniernas lopp förvisso också dörrar till ytterligare en dryg handfull arrestlokaler, men det eldade förstas bara på den vandrande skandalsuccés ryktbarhet. Det libidinösa 1700-talets sociala omgivningar var helt enkelt och i allmänhet med på de eggande noterna, om än på sina håll högst motsträvt.

Ja, alla är vi i någon mån barn av vår tid, men som Friedrich Schiller en gång uttryckte saken, ve den som tvunget vill bli dess gullegris. Nu blev han väl på sätt och vis det också, den omsvärmade Casanova, men inte gulligare än att han samtidigt såg till att ägas av ingen (men icke desto mindre understöddas av de bemedlade). Under 20 år kom han att resa runt i Europa som förförare, bluffmakare och bildad man av världen. Hans nedärvda skådespelartalang tjänade honom väl i de

"Över en natt blev Casanova ett namn på allas läppar runt om på kontinenten: dörrar öppnades till hovens gemak, de intellektuellas salonger och inte minst till tillmötesgående kvinnors sängkammare."

stunder han behövde nästla sig in i finrummen, och det var för honom en självklarhet att få umgås med filosofiska högdjur som Voltaire och d'Alembert och att beviljas audiens hos majestätarna Katarina den stora och Fredrik den store.

Vivören med det oförskämt höga självförtroendet har alltsedan sin levnads dagar fascinerat, inspirerat (och provocerat) en hel värld, inte minst inom de klassiska konstarterna. Ett bra exempel från litteraturen är Thomas Manns *Svindlaren Felix Krulls bekännelser*, som knappast går att läsa utan att i titelfiguren tycka sig ana konturerna av den vittberömda äventyraren, kurtisören och hasardspelaren. Inte heller filmvärlden har förstås kunnat undvika slagkraften i den framstående anekdotberättarens saftiga levnadsöde. Till de stjärnskådisar som fått äran att drapera sig i rokokoplayboyens gestalt hör Marcello Mastroianni (*Ettore Scollas Natten i Varennes*), Donald Sutherland (*Fellinis Casanova*) och Heath Ledger (*Lasse Hallströms Casanova*).

De intill karikatyr typiserade framställningarna av vållustingen, diplomaten och mästaren i förklädnader med den påhittade signaturen Chevalier de Seingalt är många, även om originalet sannolikt var originellare än de alla. Det intrycket förstärks under läsningen av den renommerade tyske litteraturvetaren och litteraturkritikern Lothar Müllers nya bok, den välskrivna, om än stilmässigt något akademiska *Die Feuerschrift*, vars utgivning nästan på dagen lyckats pricka in lebemannens trehundra födelsedag (den 2 april 1725). Det rör sig om ett ingående porträtt av Casanova och dennes politiskt stökiga och omsider revolutionära århundrade. Systematiskt och med historisk- och litteraturvetenskaplig omsorg dyker Müller ner i den kurtiserande kosmopolitens ständiga nätverkande, hans otaliga resor och lika många skrifter (jo, han skrev annat än memoarer), och inte minst alla nedskrivna kommentarer till Europas många omvälvande händelser.

Sammantaget tecknas här en bild av Casanova som en skarptänkt intellektuell och nyfiken iakttagare av sin oroliga

samtid, snarare än av en man uteslutan- de styrd av kroppens nedre regioner. Förförarrollen var nog så utmärkande, men hans socialt sofistikerade karaktärsdrag, kombinerat med en exceptionell receptivitet för strömningar och tendenser i den stora världen, tog honom som sagt lika långt in i maktens korridorer som in under kjolarna.

Således har Müller – ingalunda någon novis i ämnet; hans förträffliga *Casanovas Venedig* gavs ut för ett par decennier sedan – velat distansera sig från, eller åtminstone bredda den ensidiga bilden av Casanova som själva inbegreppet av en notorisk kvinnojägare (möjligen i konkurrens med den något mer samvetslöse och lömske Don Juan). Undertiteln – *Giacomo Casanova och slutet på det gamla Europa* – syftar på det hierarkiska samhällssystem (*l'ancien régime*) som utgjor-

de den värld som Casanova i rollen som kameleont och trickster visste att navigera, men som definitivt upphörde i och med franska revolutionen.

I fyra huvudkapitel analyserar Müller bland annat symbiosförhållandet mellan tänkaren och handlingsmänniskan Casanova och *l'ancien régimes* monarki och aristokrati, allt mot bakgrund av "avförtrollningen" av Casanovas "romantiska äventyrsmytologi". Vidare tar han med läsaren på den metodiska spänningssökarens resor till Baltikum, Ryssland och Polen, det vill säga: de centrum som under 1700-talet varaktigt kom att förändra Europas politiska geografi genom modernisering och expansionspolitik, med tonvikt på Tsarryssland och det allt mäktigare Preussen.

Åtminstone för undertecknad är dock *Die Feuerschrifts* avslutande kapitel – "Bibliotekarien på slottet Dux och hans världs undergång" – bokens största behållning. Müller utmanar här bilden av en åldrad och trött Casanova, tillbringande sina sista 13 år i tillbakadragenhet på en greve Waldsteins slott i Böhmen, där han tjänstgjorde som dennes bibliotekarie och i lugn och ro kunde försjunka i sitt >>

Donald Sutherland som
Fellinis Casanova.

FOTO: ALAMY

RECENSIONER

roman-, komedi- och memoarskrivande, långt från världens larm och brus. Här framstår han som själva motbilden till den livskraftige våghals och rucklare han en gång varit.

Som en representant för den gamla världen har han nu fallit ur tiden, "vanmäktigt attackerande franska revolutionen, utan att förstå den". Men denna förmenta flykt in i det förgångna är uppenbarligen en högst modifierad sanning. Müller hänvisar till litteraturforskaren Helmut Watzlawick, som har dokumenterat Casanovas samtliga resor från ankomsten till Dux 1785 fram till hans död 1798, och där det visar sig att han befann sig på resande fot sammanlagt fyra av de tretton åren. De många färderna gick till Karlsbad och Leipzig, Weimar och Berlin, Prag och Dresden.

På sistnämnda ort, kurfurstendömet Sachsens huvudstad och då för tiden en av Europas stora kulturmetropoler, umgicks Casanova flitigt i diplomatkretsarna, i synnerhet med ambassadörerna för Österrike och Ryssland. Kort sagt, ett tydligt tecken på en man vars kroppsliga och intellektuella krafter trots allt ännu inte givit tappet.

Casanovas sista resplaner, dödsåret 1798, innefattade ett besök i det Venedig som förskjutit honom två gånger, och som bara året dessförinnan fallit offer för Napoleons franska trupper och senare överantvardsats till Österrike och Habsburgska monarkin. Resan blev aldrig av. Venedig låg i ruiner och själv drog snart dess legendomspunne son, denne livets store hasardspelare, sin sista suck. ✨

Dogepalatset i Venedig.

FOTO: ALAMY

Hysteri från grekiskans *hysteria*, som betyder livsmöder.

FOTO: ALAMY

Mellan ångest och galenskap

BORDERLINE
THE BIOGRAPHY OF A PERSONALITY DISORDER
ALEXANDER KRISS
Beacon Press
2024

PSYKIATRI

Av Erik W Larsson

För ett par år sedan lyssnade jag på ett föredrag av en amerikansk professor och tillika freudiansk psyko-terapeut. Föredragets ämne var *Drömtydning* – en förlorad konst som talaren uppmanade sina åhörare att tillämpa. "Det finns alltid ett underliggande budskap", hävdade professorn, som gav flera exempel på drömmar han framgångsrikt hade tolkat åt sina klienter.

Efter föredraget fick jag möjlighet att småprata lite med min äldre kollega. Jag medgav lite skamsat att jag själv hade haft en mycket intensiv och verklig dröm, vars innebörd jag inte riktigt kunde få grepp om. Professorn erbjöd glatt sina tjänster som uttolkare.

"Jag minns det som igår...", sade jag och lade pannan i djupa veck. "Jag stod bakom podiet i aulan på min gamla gymnasieskola... inför alla mina kamrater och lärare... och deltog i en debatt om global uppvärmning med den kanadensiske jazzsångaren Michael Bublé."

Professorn tittade stint på mig i några sekunder, skakade på huvudet och gick därifrån.

Traditionell psykoanalys à la Sigmund Freud har idag ett tvivelaktigt rykte bland vårdgivare. Diagnostiska metoder som fri association och drömtydning betraktas som högst opålitliga. Den kliniska nyttan är svår att kvantifiera och har därför ifrågasatts. Varken i Sverige eller USA omfattas psykoanalys av någon offentlig, eller ens privat, sjukförsäkring. Personer som vill genomgå regelrätt psykoanalys behöver idag söka sig utanför den reguljära sjukvården, till någon av det fåtal terapeuter som håller Sigmund Freuds ande vid liv.

Ett exempel på en sådan är psykologen Alexander Kriss, författare till den nya boken *Borderline. The Biography of a Personality Disorder*. Doktor Kriss, som driver en privat praktik i New York, har en soffa på sitt kontor och träffar sina klienter tre eller fyra gånger i veckan, som det anstår en äkta psykoanalytiker. Ämnet för hans bok är *borderline personlighets-syndrom* (förkortat BPD) – ett psykiatriskt tillstånd som enligt Kriss helst bör behandlas med psykoanalys.

Begreppet *borderline* myntades av psykiatern Adolph Stern i slutet av 1930-talet. I ett känt anförande beskrev Stern en grupp patienter som inte passade in i någondera av psykiatriens kategorier, som på den tiden var *neuros* och *psykos*. Patienterna uppvisade en känslomässig instabilitet som låg bortom den hos "vanliga" neurotiker. De verkade ibland sakna kontakt med verkligheten, men gick

"Psykoanalysens fader var bland de första som härledde svårbegripliga och dramatiska kroppssymtom hos kvinnor till underliggande trauman, vanligen av det sexuella slaget."

knappast att betrakta som psykotiska. Patienterna, som nästan alla var kvinnor, låg kort sagt "på gränsen" mellan ångest och galenskap.

Personer som motsvarar Sterns beskrivning har förstås funnits sedan urminnes tider, även om såväl symtom som diagnostik har varierat något under historiens gång. Omkring 400 f Kr beskrev Hippokrates psykiskt labila kvinnor med kroppsliga symtom – i första hand kramper och förlamning – som saknade medicinsk förklaring. För dessa patienter myntades begreppet "hysteri" från grekiskans *hystera*, som betyder livmoder. De gamla grekerna trodde nämligen att livmodern kunde vandra runt i kroppen och förorsaka olika sjukdomsliknande tillstånd.

I sin bok förser Alexander Kriss läsaren med en djuplodande historisk analys av begreppet *hysteri*, med särskilt fokus på Sigmund Freud. Psykoanalysens fader var bland de första som härledde svårbegripliga och dramatiska kroppssymtom hos kvinnor till underliggande trauman, vanligen av det sexuella slaget. Det enda sättet för patienterna att lindra symtomen var att gräva i och bearbeta sina obehagliga minnen med hjälp av en psykoterapeut, ansåg han.

Freuds så kallade "förförelseteori" väckte en hel del anstöt, eftersom den tycktes förutsätta att medlemmar av Wiens övre borgarklass ägnade sig åt incestuösa relationer. Inom kort övergav även Freud själv sin omstridda teori, till förmån för mer invecklade idéer om drömtydning och det så kallade Oidipuskomplexet. Att ständigt gräva efter sexuella trauman blev i längden tröttsamt, och kom ibland i vägen för det terapeutiska arbetet. Freuds nya idéer var mer acceptabla för hans klienter, men mindre relevanta för moderna terapeuter som Alexander Kriss, vars verksamhet ofta är fokuserad på just trauma.

Vid mitten av 1900-talet började symtombilden hos kvinnor med hysteri att förändras. Klassiska symtom som kramper och svimningsanfall blev mer sällsynta. Vanligare blev i stället suicidhot och självskadebeteende. Den nya generationens patienter klagade över ett slags inre tomhet och känslor av överklighet – så kallad dissociation. Dessa så kallade *borderline*-patienter var mer utåtagerande och svårare att behandla än sina hysteriska föregångare. Att det rörde sig om olika uttryck för

samma sjukdom ifrågasattes inte. Psykoterapeuterna var övertygade om att samtliga symtom, såväl fysiska som psykiska, orsakades av ett underliggande trauma.

I sin bok varvar Alexander Kriss historiska och akademiska utläggningar med autentiska patientfall. Det mest centrala rör en ung kvinna vid namn Ana. Av författarens beskrivning att döma är Ana en ganska typisk BPD-patient. Hon beskriver en otrugg uppväxt, med en dominant och sadistisk far. Ana uppsöker doktor Kriss kort efter att ha blivit våldtagen av sin expojkvän Tom. Hon plågas av ständiga suicidtankar, som hon hanterar genom att missbruka sin adhd-medicin och ligga med främlingar på fyllan.

Under sex år tillbringar Ana mer än tusen timmar tillsammans med doktor Kriss på hans kontor. De flesta av deras samtal följer ungefär samma mönster. Ana beskriver i detalj sina känslor, drömmar och erotiska eskapader för Kriss, som tolkar hennes utsagor ur ett psykoanalytiskt perspektiv. Anas historia visar sig snart vara mer komplicerad än väntat. Det framgår att hon fortfarande har kontakt med Tom, och att hon vid något tillfälle har försökt tvinga honom till sexuellt umgänge. Det framgår också att hennes terapi med doktor Kriss finansieras av hennes far och expojkvännen Tom. En lustig detalj i sammanhanget är att alla unga män i Anas liv också verkar gå i psykoterapi. Det är trots allt New York vi pratar om.

Med tiden utvecklar Ana och doktor Kriss en mycket nära relation, med en del erotiska undertoner. Av författarens fallbeskrivningar att döma är detta närmast kutym vid psykoanalys. Doktor Kriss är ingen George Clooney, men blir ständigt föremål för sina känslomässigt instabila klienters sexuella fantasier. Att en del av Sig-

mund Freuds kolleger hade för vana att ligga med sina klienter är knappast förvånande.

Något som tas för givet av författaren är att hans klienters riskfyllda beteenden orsakas av underliggande trauman. I Sigmund Freuds värld kommer traumat alltid först. Men den kausala pilen skulle lika gärna kunna peka i motsatt riktning. Kanske drabbas kvinnor som Ana ofta av trauman på grund av sina riskfyllda beteenden? Sådana spekulationer avvisas tvärt av Kriss, men bara med hänvisning till psykoanalytiska dogmer.

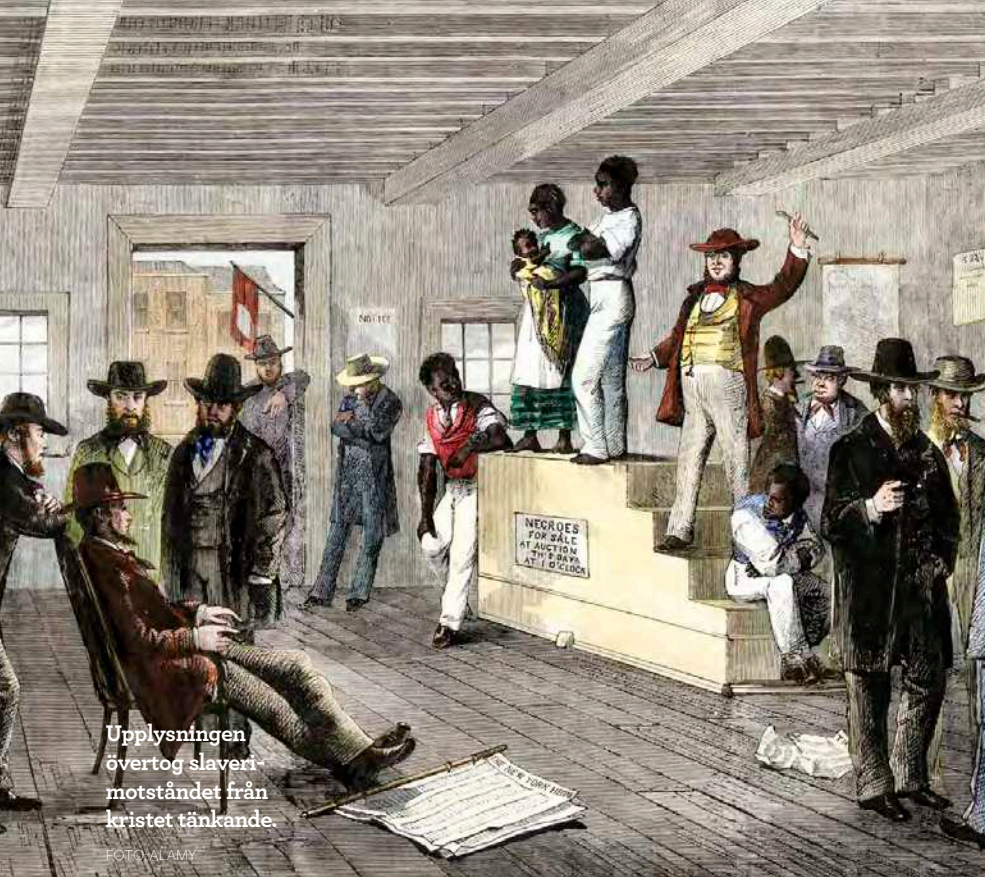
Psykoanalytiker som Alexander Kriss är förstås inte ensamma om att studera och behandla patienter med BPD. Neurovetenskapliga studier av unga BPD-patienter har påvisat en försenad utveckling i de delar av hjärnan som är förknippade med impuls-kontroll och emotionell reglering. Som tur är förbättras dock patienternas hjärnfunktion med tiden. Sjukvårdens uppgift består först och främst i att skydda patienterna från sig själva tills de når vuxen ålder.

Med åren har flera olika protokoll för behandling av BPD utvecklats. Alla har sina för- och nackdelar. Psykoanalysens mest uppenbara nackdel är dess oerhörda kostnad. Doktor Kriss avslöjar aldrig sitt arvode, men en bekant till mig som bedriver en liknande verksamhet i New York fakturerar femhundra dollar i timmen. Med fyra sessioner i veckan motsvarar detta en årlig kostnad på drygt hundra tusen dollar – ungefär lika mycket som för ett år i njurdialys.

Borderline. The Biography of a Personality Disorder har en del kvaliteter. Alexander Kriss historiska narrativ om Freud och dennes krets är mycket intressant. Författarens beskrivningar av sitt arbete med klienter är stundtals fängslande, även om han ägnar väl mycket utrymme åt analyser av deras drömmar och dramatiska utspel. Vissa dialoger ter sig också en smula tillrättalagda, som om författaren diskret försöker marknadsföra sin praktik till läsaren.

Är psykoanalys då en lämplig behandling för unga kvinnor som skär sig och hotar att ta sitt liv? Självt är jag klugen. Freudianism är utan tvivel en pseudovetenskap. Men det betyder inte nödvändigtvis att terapin saknar effekt. Akupunktur är också en pseudovetenskap, men hjälper likväl många människor med kronisk värk att må bättre. Att ägna tusen timmar åt att prata med en intelligent och välvillig medmänniska har säkert en viss helande effekt, även om den teori som ligger till grund för samtalen är en smula uppåt väggarna. För väl bemedlade personer som gillar att prata kan psykoanalytiker som Alexander Kriss nog göra en viss nytta, även om de inte förklarar varför Michael Bublé hemsöker mig om natten. ✨

Upplysningen
övertog slaveri-
motståndet från
kristet tänkande.

FOTO: ALAMY

Kortslutning till vänster

**LEFT IS NOT
WOKE**
SUSAN
NEIMAN
Polity 2023

SUSAN NEIMAN
**Left
≠
woke**

FILOSOFI

Av Joel Stade

Minervas ugglor flyger först i skymningen heter det. Med andra ord är det först efter ett skeende som vi verkligen kan förstå innebörden av detsamma. Har vi nu nått punkten när fenomenet "woke" kan betraktas på detta sätt? Den Harvard-utbildade filosofen Susan Neiman har gjort ett försök. I boken *Left is Not Woke* gör hon upp med de senaste decenniernas starka vänstertrend, ur ett vänsterperspektiv.

Ordet woke, vars bästa översättning till svenska kanske är "(upp-)vaknad", förekom i dagens betydelse första gången i texten till bluesartisten Lead Bellys sång "The Scottsboro Boys" från 1938. Scottsboro-pojkarna syftar på åtta svar- ta unga män som anklagades för våld-

täkt av två vita kvinnor på ett tåg i Alabama och som fängslades i många år efter en bristfällig rättsprocess. Att vara woke är att vara vaksam på diskriminering och rasism.

Någon uttömmande definition av woke erbjuder inte Neiman, vilket får sägas vara en svaghet. Inte heller är *Left is Not Woke* en diskussion om woke-rörelsens praktiska konsekvenser – här finns inga dråpliga eller upprörande exempel på dåraktig aktivism. Det är filosofin bakom rörelsen som nagelfars. Prosan är effektiv och obelastad av mångordighet och akademisk jargong.

Den centrala tesen i boken är att woke är oförenligt med den vänster som har sina rötter i upplysningen. Identitetspolitik, cancel-kultur och anklagelser om "kulturell appropriering" är ingen naturlig fortsättning av vänstertraditionen, utan ett stickspår. "Vad är viktigast", frågar författaren, "de omständigheter vi föds med eller de principer vi överväger och ställer oss bakom?" Neiman själv, som kan sägas

"Det är en fascinerande ironi att en rörelse som är förtjust i att anklaga alla meningsmotståndare för att vara nazister och fascister samtidigt delar filosofiska grunder med Hitlers jurist."

tillhöra en kulturradikal vänsterliberalism, säger sig dela woke-rörelsens mål om antirasism och jämlikhet, men inte alls dess analys och metoder.

Neiman, som är verksam i Berlin, har skrivit och forskat om Immanuel Kant och tyska upplysningstänkare, och det är här hon hittar inspirationen till sin idékritik. Författaren har stora anspråk. Redan boktiteln avslöjar att hon inte argumenterar för att vänstern borde frigöra sig från woke-idéerna – hon menar att woke och vänster helt enkelt är filosofiskt oförenliga.

Med stöd i idéarvet från upplysningen formulerar hon tre filosofiska åtalspunkter mot wokerörelsen. Den klassiska vänsterns universalism har gett vika för stamtänkande. Föreställningar om rättvisa och rättigheter har ersatts av idén att bara perspektiv och maktutövning existerar. Och hoppet om framsteg har trängts ut av en syn enligt vilken förtrycket är evigt och oföränderligt.

Det allmänmänskliga måste åter bli vänsterns utgångspunkt enligt Neiman, inte det partikulära. Föreställningen att det är egen erfarenhet av förtryck eller tillhörighet till en grupp som upplevt förtryck som i sig ger politisk legitimitet är feltänkt.

Plötsligt har det blivit vänstern som framhåller medfödda, oföränderliga och kollektiva identiteter. Det vill säga: den politiska position som man tidigare anklagat konservativa och fascister för. Genom att ge upp universalismen kortsluter en wokeinspirerad vänster sin egen kritik av rasismen. Om det inte finns någon gemensam mänsklighet och världen bara utgörs av stridande stammar, finns det inget moraliskt utrymme att kritisera dem som vill se vit överhöghet. Ur ett vänsterperspektiv är resultatet förödande.

Föreställningen att samhället är en kamp mellan vän och fiende delar woke-rörelsen med den tyske rättsvetaren Carl Schmitt (1888–1985). Han, som skrev att "den som hänvisar till mänskligheten gör det för att bedra", var också en entusiastisk nazist. Neiman visar övertygande hur woke-rörelsens radikala avståndstagande från universalismen leder fram till den identitetsbaserade vän/fiende-distinktion som är Schmitts främsta bidrag till filosofihistorien. Medan marxismens motsättning mel-

lan arbete och kapital kan lösas genom en socialistisk revolution, finns det enligt Schmitt och woke-rörelsen ingen lösning på kampen mellan identitetsbaserade grupper. Det är en fascinerande ironi att en rörelse som är förtjust i att anklaga alla meningsmotståndare för att vara nazister och fascister samtidigt delar filosofiska grunder med Hitlers jurist.

Neiman gör den tämligen självklara observationen att woke varit en taktisk katastrof för vänstern. Den enskilt mest framgångsrika annonsen i fjolårets amerikanska presidentval kom från Trump-lägret och anspelade på woke-rörelsens stora intresse för personliga pronomen – och kopplade den till demokraternas kandidat Kamala Harris. Budskapet löd: "Kamala is for they/them, President Trump is for you."

Neimans starkaste avsnitt handlar om hennes äreräddning av upplysningstänkarna. Dessa "döda vita män" anklagas idag för att ha möjliggjort kolonialism och rasism och för att ha lagt den intellektuella grunden för ett korrupt västerländskt samhälle. Helt fel, hävdar Neiman. Det är upplysningstänkarna som har försett oss med de höga ideal som gör det möjligt för oss att kritisera samhällets tillkortakommanden.

Visst, upplysningsfilosoferna var färgade av sin tid. I *Observationer om känslan av det sköna och sublimes* från 1764 skriver Kant att "de svarta är mycket fåfänga, men på negers sätt, och så pratsamma att de måste hållas isär med våld" – naturligtvis en stötande rasistisk stereotyp. John Locke, den liberala frihetens stora tänkare, var djupt involverad i slaveriet både som investerare och som

brittisk ämbetsman. Men Neiman menar att de bristfälliga upplysningsmännens universella principer icke förty är ett dödligt gift mot rasismen som tankesystem. Det är föreställningen om universalism och mänskliga rättigheter som gör kolonialismen förkastlig – tack vare upplysningen började kolonialismen uppfattas som ett moraliskt problem.

Resonemanget har goda poänger, men Neiman är väl tunnelseende avseende upplysningen. Även före Kant var det möjligt att kritisera övergreppen i de europeiska besittningarna, utifrån den kristendom som kolonialmakterna bekände sig till.

Redan i början av 1500-talet angrep den spanske dominikanen Bartolomé de las Casas kolonisationsstölder och övergrepp i Latinamerika. Den moraliska linjal som han mätte kolonialismen med var inte upplysningsidéerna, utan den kristna föreställningen att människan är skapad till Guds avbild och därför har rättigheter. Neiman nämner de las Casas en passant, men avfärdar honom.

Här skulle Neiman vara mer trovärdig om hon kunde erkänna upplysningens skuld till det kristna idéarvet. Ty vad är upplysningens tankar om människan som självändamål, naturliga rättigheter och befrielse ur slaveri annat än sekulariserade versioner av bibliska koncept?

Den franske filosofen Michel Foucault (1926–1984) intar en särställning bland de tänkare som förgiftat vänstern med sina idéer, enligt Neiman. Uppfattningen att alla relationer handlar om makt och att förtrycket aldrig kan brytas utan bara anta nya former är både felaktig och katastrofal för möjligheten att bedriva en

meningsfull kamp för ett bättre samhälle, menar hon. Det är till exempel uppenbart att dagens fångvård är att föredra framför den tidigmoderna epokens groteska praktiker där missdådare steglades och rådbåkades, ett ställningstagande som Foucault inte ville göra.

Genom att intressera sig för marginaliserade grupper som kriminella och mentalsjuka och i egenskap av att vara en öppet homosexuell man i de homofo- ba 1960- och 70-talen framstod Foucault som progressiv. Men

filosofiskt sett är han amoralisk och reaktionär, hävdar Neiman. En vänster som följer den franske filosofen går vilse. Han idéer är dessutom fullt förenliga med ett nyliberalt tänkande. Företeelsen "woke capitalism", där privata företag använder woke-inspirerad marknadsföring för att tjäna pengar, tycks indikera att det är så.

Läsningen av *Left is Not Woke* påminner om vilket oerhört genomslag woke-ideologin har fått i det amerikanska samhället. Själv fick jag min första insikt om detta när jag försökte titta på tv-serien *And just like that...* från 2021 – uppföljaren till *Sex and the City*. 20 år efter den ursprungliga serien kretsar nu allt i *Sex and the City*-universumet kring vit- het, sexuella minoritetsuttryck och språkregler. Helt undermåligt som tv-underhållning, men avslöjande om den intellektuella miljön i USA.

I Sverige anses 2014 utgöra året "peak woke". I maj det året fick Feministiskt initiativ 5,5 procent och ett mandat i valet till Europaparlamentet (men i riksdagsvalet i september samma år fick partiet 3,1 procent och klarade inte spårren). Drygt tio år har gått och i svensk politik är woke på väg ut. Vänsterledaren Nooshi Dadgostar låter sig fotograferas med bygghjälmen, en signal om intresse för klassiska frågor om materiell fördelning och arbetarklassens intressen. Inför den socialdemokratiska partikongressen deklarerade riksdagsledamoten Lawen Redar stolt att partiets vägval nu är "väldigt lite woke".

Intellektuellt har woke tappat i inflytande, även i USA. I grunden legitim politisk kamp under slagord som *Me too* och *Black Lives Matter* har kommit att i ifrågasättas till följd av orimligheter som krav på att strypa finansieringen till polisen och våldsanvändning vid demonstrationer. Återvalet av Donald Trump gör det svårt att komma runt slutsatsen att woke-idéerna varit katastrofala för vänsterns möjligheter att utöva politiskt inflytande.

När senatoren Bernie Sanders och kongressledamoten Alexandria Ocasio-Cortez från demokraternas vänsterflygel nu försöker vinna momentum handlar kampanjen om jobb, läkemedelspriser och förmögna oligarkers orimliga politiska inflytande, inte woke.

Samtidigt har flera årskullar utbildade vid de lärosäten som utgjort woke-rörelsens starkaste kommandohöjder tagit examen under den period när rörelsen var stark och nu anträtt sina karriärer. Denna "marsch genom institutionerna" kommer att märkas i media, offentlig förvaltning och på human resources-avdelningar under lång tid framöver. Både i Sverige och i USA. ❄

Nooshi i hjälm, klasskampen är tillbaka.

FOTO: TT

Allt fler älskar byråkratin

TÄNK DIG ETT spel där du ska finna så många ursäkter du kan för att inte behöva lösa dina bekymmer, och dröja så länge det går med att ta dig i mål? Vad kan det heta? *Livet*? Nej, inte riktigt. *Byråkrat* heter spelet. *Monopol* och *Fia med knuff* i all ära, en av brädspelsflorans allra raraste växter är detta spel från tidigt 1980-tal.

Det är rasande roligt, inte minst för oss som finner tärningar överskattade. Istället för tärning drivs spelet fram av "ursäkter", närmare bestämt ursäkter att inte göra det man ska.

Eller fram och fram. Spelets paroll lyder: "Spelet där du inte ska vara först i mål". Här gäller det att stå still så länge det bara går, och om man har riktig tur att röra sig bakåt. Istället för att kasta tärning drar varje spelare så kallade ursäktskort. Ursäkter som att man har för mycket att göra, är tjänstledig, eller måste kila iväg på kurs. På så sätt kan spelaren lämna över sina bekymmer – på byråkratiska benämnda "ärenden" – till en medspelare. Sensmoralen lyder: byråkrati handlar om att skyffla runt ärenden.

Det vore mig fjärran att tala illa om byråkrater. Jag känner flera byråkrater, har ägnat en stor del av mitt yrkesliv åt att tala med byråkrater, och tala väl om byråkrater liksom om Max Webers geniala idé att låta människor med fast lön och under ordnade former sköta det allmännas åtaganden. Jag har till och med själv varit byråkrat, om än en synnerligen ofullkomlig sådan.

Skälet till mitt återkommande försvar är att byråkraten länge var så baktalad. Spelet *Byråkrat* är bara ett exempel på att denna yrkeskår länge förknippades med allmän ineffektivitet. Det har därför funnits ett behov att balansera denna negativa bild.

Men något har hänt, och om det beror på USA:s president eller andra kosmiska rörelser ankommer på andra att förklara. Plötsligt dyker det ena byråkratiförsvaret efter det andra upp. Försvararna kanske inte använder det belastade ordet "byråkrat", utan snarare ord som statsförvaltning eller, för de mer högstämda, demokratins och rättsstatens försvarare. Och i Sverige har Axel Oxenstierna blivit ett affisch-

namn att räkna med. Fler och fler verkar helt enkelt älska byråkratin.

För balansens skull växer därför behovet att peka på det som är byråkratins inboende svagheter. Byråkratin löper alltid risk att bli en plats där ärenden flyttas runt. Den statliga byråkratin är verkligen inte ensam om dessa problem (eller, som byråkraten säger, "utmaningar"). Den kan drabba alla större organisationer. Problemen accentueras dock inom den skattefinansierade byråkratin. Där är intäkterna inte lika beroende av vad som faktiskt uträttas, och den byråkrat som skyfflar runt sina ärenden sviker inte bara chefen och kollegerna utan också medborgarna. Den som är missnöjd med ett företags resursslöseri kan dessutom gå någon annanstans. I staten sitter vi alla fast.

DET ÄR SVÅRT att rå på byråkrati, men ett sätt är med annan byråkrati. Och tack och lov finns det en byråkratisk organisation i Sverige som har som stående ärende att

"Det är svårt att rå på byråkrati, men ett sätt är med annan byråkrati."

upplysa om den omgivande byråkratins svagheter: Riksrevisionen (RiR). En av vårens riksrevisionsrapporter har den suggestiva titeln: *RiR 2025:8 Statliga strategiska digitaliseringsprojekt – stora gemensamma utmaningar*. Vid läsningen går tankarna dessvärre till spelet *Byråkrat*. Granskningen visar

nämligen att till och med på ett område som många förknippar med effektivisering – *digitalisering* – verkar det som om "ärenden" skyfflas runt, och till enorma kostnader. RiR pekar på flera "effektivitetsbrister" i statens arbete med "strategiska digitaliseringsprojekt", så som problem att leverera resultat i tid, bland annat på grund av "bristande kravställning". Även regeringens styrning brister, vad gäller "uppföljning och tvärssektoriell samordning".

Rapporten kan verkligen rekommenderas som sommarläsning. Dels för den som vill få en nedslående inblick i det utrymme som verkar finnas för dyrbara digitaliseringsärenden att skyfflas runt. Dels för den som vill få en snabbkurs i språket byråkratiska, ett oundgängligt hjälpmedel för att förstå den samhällsliga spelplanen.

Med dessa ord: Glad sommar, kära läsare – byråkrater och andra! ✨

Katarina Barrling

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÅGONSTANS KRING 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalistererna är? En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara registrerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små liven som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iranskfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Yaum tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Saba News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och kabbat ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär«

återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögnar.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet

likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

Jag tycker att det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämma respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadister, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel. ■

»Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«

Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

ENGELSBURG IDEAS

ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

READ MORE AND SIGN UP FOR OUR NEWSLETTER ON:

www.engelsbergideas.com